

Вісник

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

2(35)'2014

Видається 4 рази на рік

Заснований

18 листопада 2005 року

Засновник

Національна академія прокуратури України

Головний редактор

Блажівський Є.М.

Свідоцтво про державну реєстрацію

Серія KB № 13906-2879 ПР

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України від 27 травня 2009 року № 1-05/2**

Передплатний індекс

95295

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет

Вченою радою Національної академії прокуратури України
(протокол № 6 від 23 січня 2014 року)

Рецензування статей здійснено членами редакційної колегії журналу

Адреса редакції:

вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, 04050

Тел.: (044) 206-00-51; 206-15-61

www.ap.gov.ua/ua/visnyk.html

e-mail: visnyk.napu@ukr.net

ISSN 2311-6676

© Національна академія прокуратури України, 2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Блажівський Євген Миколайович ректор Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук

Заступники головного редактора:

Дьомін Юрій Михайлович заступник Генерального прокурора України,
доктор юридичних наук, професор

Якимчук Микола Костянтинович перший проректор Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар

Барандич Світлана Павлівна начальник редакційного відділу
Національної академії прокуратури України

Члени редакційної колегії:

Бандурка Олександр Маркович доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Власова Ганна Петрівна кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Головкін Олександр Васильович кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Гриценко Іван Сергійович доктор юридичних наук, доцент
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Долежан Валентин Володимирович доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Київець Олена Валеріївна доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Кіселичник Василь Петрович доктор юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Книженко Оксана Олександрівна доктор юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Козьяков Ігор Миколайович доктор юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Копиленко Олександр Любимович доктор юридичних наук, професор (Центральна виборча комісія)

Косюта Михайло Васильович доктор юридичних наук, професор (Генеральна прокуратура України)

Куц Віталій Миколайович кандидат юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Литвак Олег Михайлович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Лісова Неля Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Маляренко Василь Тимофійович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Мироненко Тетяна Євгенівна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Мірошниченко Сергій Сергійович доктор юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Молодик Володимир Вікторович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Наулік Наталія Степанівна кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Попов Георгій Володимирович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Резнікова Вікторія Вікторівна доктор юридичних наук, доцент
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Руденко Микола Васильович доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Стефанчук Руслан Олексійович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Толочко Олександр Миколайович кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Туркот Микола Семенович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Фальковський Андрій Олександрович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Чернобай Антоніна Миколаївна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Шемшученко Юрій Сергійович доктор юридичних наук, професор
(Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України)

Штанько Артем Александрович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Якимчук Наталія Яківна доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНО	5
Василь КІСЕЛИЧНИК, Олена КИЇВЕЦЬ	
Регламент Ради ЄС щодо юрисдикції, визнання і виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах (у контексті гармонізації приватного права ЄС)	5
Олег ЛИТВАК, Сергій ОДНОЛЬКО	
Функції прокуратури на сучасному етапі реформування правоохоронних органів	11
ТЕОРІЯ ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	17
Руслан БАСАРАБ	
Діяльність органів прокуратури України щодо захисту прав і свобод дітей	17
Ірина ЄВРОПІНА, Артем ДЕМІДА	
До питання про місце прокуратури в системі поділу влади в Україні	24
Інна КОВАЛЬЧУК	
Проблеми удосконалення розгляду звернень в органах прокуратури	30
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ	36
Михайло ВИТЯЗЬ	
Кримінально-правова характеристика умисного невиконання угоди про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України).....	36
Андрій ОРЛЕАН	
Обман і зловживання довірою як форми впливу на особу з метою її експлуатації	43
Микола АРМАНОВ	
Застосування та вдосконалення кримінального законодавства у сфері протидії корупції	49
Алан ЦХОВРЕБОВ	
Об'єктивна сторона втручання у діяльність працівника правоохоронного органу.....	55
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА	59
Олександр ТОЛОЧКО	
Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування	59
Олександр БОНДАРЕНКО	
Особисте зобов'язання як форма процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні	66

Оксана КОМАРНИЦЬКА, Володимир ПРЯДКО Установлення місцезнаходження засобу радіоелектронного зв'язку: підготовка та проведення негласної слідчої (розшукової) дії	71
Валерій ФАСТОВЕЦЬ Співвідношення понять «показання» та «пояснення» у Кримінальному процесуальному кодексі України.....	79
Алла СЛОБОДЗЯН Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій	86
ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	92
Оксана БЛАЖІВСЬКА Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1797 року: історико-правовий аналіз	92
Євген ШЕВЧЕНКО, Євген БЕЗКРОВНИЙ Історичний розвиток інституту права на звернення осіб на території сучасної України ...	100
Трибуна Молодого Вченого	106
Назар ХОЛОДНИЦЬКИЙ Історія організації та діяльності генеральних прокуратур штатів США	106
Іван САВКО Кримінологічна характеристика негативних наслідків злочинності у сфері державних закупівель	113
РЕЦЕНЗІЇ	119
Оксана КНИЖЕНКО Актуальне дослідження теоретико-прикладних засад впровадження пробації в Україні	119
ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ	122
Валентина ДЗЮНИК Відлуння Афганської війни (до Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав).....	122
ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ	125

Василь КІСЕЛИЧНИК,

завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук, доцент

Олена КИЇВЕЦЬ,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук, професор

УДК 341.9

РЕГЛАМЕНТ РАДИ ЄС ЩОДО ЮРИСДИКЦІЇ, ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ СПРАВАХ (У КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄС)

Гармонізація приватного права є необхідною для функціонування спільного ринку, який об'єднує безліч правових систем. Тобто при гармонізації ідеальним результатом має бути створення єдиного приватного права. Водночас варто розуміти, що досягнути такого ідеального результату майже неможливо, тому йдеться переважно про уніфікацію колізійного права.

У цьому контексті цікавою є доповідь Маріо Джуліано та Пола Лагарда на конференції, присвяченій Конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань [1]. Її лейтмотивом стала доцільність та можливість гармонізації винятково колізійних норм, при цьому переваги мають надаватися саме економічним сферам, що певним чином спростило б функціонування спільного ринку. І навіть початковий етап гармонізації – гармонізація колізій-

них норм – закладає основу для подальшої правової визначеності при регулюванні економічно важливих сфер, оскільки встановлює однакові принципи правозастосування незалежно від держави суду.

Цю позицію відображено також на практиці. Так, у п. 11 Регламенту Ради Європейського Союзу щодо процедури неспроможності № 1346/2000 констатується неможливість розробки єдиних підходів до неспроможності та банкрутства на території всього Європейського Союзу (ЄС) [2], а в Преамбулі Регламенту Ради ЄС № 44/2001 про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень щодо цивільних та комерційних питань (далі – Регламент, або Брюссель-2001/Брюссель I) зазначено, що окремі відмінності національних правил, які регулюють питання юрисдикції та визнання судових рішень, утруднюють стійке функціонування вну-

трішнього ринку. Необхідно уніфікувати колізійні норми з цивільних та комерційних справ, а також спростити формальності задля пришвидшення і полегшення процедури визнання і виконання судових рішень державами – членами ЄС [3]. У Регламенті продубльовано положення Брюссельської конвенції з питань юрисдикції та примусового виконання судових рішень щодо цивільних і комерційних спорів [4] та Луганської конвенції про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах [5]. Це зумовлено передусім тим, що Регламент став результатом симбіозу двох зазначених документів (п. 5 Преамбули). Як і в конвенціях, основною прив'язкою для визначення права, що застосовується, є місце проживання відповідача. Регламент застосовується тільки у випадку постійного проживання відповідача у державі-члені. Якщо місце проживання інше, то застосовується національне законодавство відповідача, виняток становлять випадки, передбачені у ст. 22 («Виключна юрисдикція») та ст. 23 («Угода про юрисдикцію»).

Наступність між Брюссельською конвенцією і Регламентом забезпечується шляхом введення до Регламенту перехідних положень. Цей документ застосовується до цивільних і комерційних справ, незалежно від того, розглядається справа постійно діючим судом чи арбітражем. Водночас його положення не поширюються на вирішення спірних питань у сфері податкового, митного та адміністративного права.

Не застосовується Регламент і у справах щодо конституційного статусу особи, правоздатності та дієздатності фізичних осіб, щодо права власності, яке виникає із сімейних правовідносин, заповітів і спадщини, а також щодо справ про банкрутство та позовів, пов'язаних із ліквідацією неспроможних компаній, мирових угод, стосовно соціального забезпечення, щодо арбітражу.

Розглянемо докладніше окремі положення Регламенту, які охоплюють усі найважливіші аспекти, що стосуються цивільних і комерційних справ, за умови наявності зв'язку між судовими розглядами,

щодо яких він застосовується, і територією держав – членів ЄС.

Основна мета прийняття цього документа – належне здійснення правосуддя та зведення до мінімуму можливості проведення паралельних судових розглядів, що має забезпечити правову систему ЄС від того, що у державах – членах ЄС виноситимуть суперечливі рішення, а також формування чіткого й ефективного механізму розгляду цивільних та комерційних справ і вирішення проблем, що виникають у зв'язку із національними розбіжностями, зокрема щодо строків та термінів.

У документі встановлено загальні принципи-підходи до визначення юрисдикції: норми про юрисдикцію мають бути досить передбачувані та засновані на тому принципі, що вона зазвичай визначається залежно від постійного місця проживання відповідача. Виняток становлять випадки, коли предмет спору або волевиявлення сторін є визначальним фактором. Місцезнаходження юридичних осіб має бути визначено самостійно таким чином, аби уникнути конфлікту юрисдикцій.

Відповідно до Регламенту допускається можливість з метою спрощення порядку здійснення правосуддя, окрім прив'язки до місцезнаходження відповідача, передбачати альтернативні шляхи визначення юрисдикції, які ґрунтуються на тісному зв'язку між судом і конкретною справою.

Водночас перевагу слід надавати загальним правилам підсудності, згідно з якими Регламент застосовується у тому випадку, коли відповідач має постійне місце проживання в одній із держав – членів ЄС. Відповідач, який не має постійного місця проживання в одній з держав – членів ЄС, підпорядковується національним правилам юрисдикції, які застосовуються на території держав – членів ЄС, де знаходиться суд. На відповідача, який проживає в державі – члені ЄС, що не є учасником цього Регламенту (наприклад, Данія), поширюються норми Брюссельської конвенції, про яку йшлося вище.

Такий підхід чітко простежується у статтях 3, 4 та 5 Брюссель І, в яких визначено буквально зазначене нижче.

До осіб, які мають постійне місце проживання в одній державі – члені ЄС, можуть бути пред'явлені позови в суди іншої держави – члена ЄС, а національні норми визначення юрисдикції щодо цих осіб не застосовуються. Якщо відповідач не має постійного місця проживання в державі – члені ЄС, юрисдикція судів кожної з держав – членів ЄС згідно зі статтями 22 і 23 вказаного Регламенту визначається відповідно до законодавства цих держав – членів ЄС. Стосовно подібних відповідачів будь-яка особа, яка має постійне місце проживання в державі – члені ЄС, незалежно від її громадянства може скористатися поряд з іншими громадянами цієї держави правилами визначення юрисдикції, встановленими в цій державі – члені ЄС.

До особи, яка має постійне місце проживання в одній державі – члені ЄС, може бути пред'явлений позов в іншій державі – члені ЄС щодо справ, пов'язаних із договірними зобов'язаннями, в судах за місцем виконання даного зобов'язання. Якщо угодою сторін не визначено інше, місце виконання зобов'язань визнається місце на території держави – члена, куди згідно з договором товари були поставлені або повинні були бути поставлені, а у разі надання послуг – місце на території держави – члена ЄС, де послуги були надані або повинні були бути надані.

Якщо позов стосується справ, пов'язаних з аліментами, – в судах за місцем постійного проживання або звичайного місця перебування особи, яка має право на отримання аліментів, або якщо спір пов'язаний із правовим статусом особи, – то у суді, який відповідно до національного законодавства має право розглядати подібні позови, якщо тільки ця юрисдикція не ґрунтується виключно на громадянстві однієї із сторін; у спорах, що впливають з цивільних правовідносин, деліктів і квазиделіктів – у судах держав – членів ЄС, на території яких була заподіяна або може бути заподіяна шкода; у разі пред'явлення вимог про відшкодування шкоди або реституції, що впливають із кримінальних справ, – у судах, які розглядають подібні справи, якщо суд має юрисдикцію розглядати цивільні

позови згідно з законодавством його держави; якщо справа стосується філій, представництв та інших установ – у судах за місцем знаходження цих філій, представництв та установ; якщо справа стосується засновника довірчої власності, довірчого власника або бенефіціара довірчої власності, що виникла або в силу закону, або в силу документа, або в силу усного волевиявлення, але засвідченого в письмовій формі, – за місцем знаходження довірчого власника; щодо справ, пов'язаних із винагородою за порятунок вантажу або фрахту – в суді держави, влада якої прийняла рішення про арешт цього вантажу або фрахту.

Такий підхід зумовлює певну суперечливість практики застосування Регламенту, що неодноразово було предметом розгляду Суду ЄС та винесення преюдиційних рішень. У справі C – 412/98 (Group Josi Reinsurance Company SA v Universal General Insurance Company) [6] суд роз'яснив, що у разі виникнення спору, де позивачем є представник третьої держави, а відповідачем – представник держави – члена ЄС, останній має право застосувати норми Регламенту. У преюдиційному рішенні у справі C – 281/02 (Andrew Owusu v N.B. Jackson) [7] Суд ЄС наголосив, що норми Регламенту, особливо норми стосовно юрисдикції судів за місцем проживання відповідача, за своєю природою є обов'язковими і не можуть не враховуватись у національному законодавстві. Окрім того, у Висновку Суду ЄС 1/03 [8] було наголошено, що Регламент може застосовуватись навіть тоді, коли в ст. 22 вказано на виключну юрисдикцію третьої держави, тобто, по суті, Суд ЄС зазначає про специфічну правову рефлексію. Такий підхід у цілому вирішує колізії, що можуть виникнути у зв'язку із наявністю виключної та спільної компетенції ЄС. Йдеться про можливість виникнення правової невизначеності, наприклад, якщо відповідач – громадянин третьої держави, а спірні правовідносини стосуються сфери виключної юрисдикції ЄС.

Однак у цілому можна стверджувати, що судові рішення, винесені державою –

членом ЄС відповідно до Брюссель I, повинні бути визнані та виконані в іншій державі – члені ЄС, навіть якщо боржник має постійне місце проживання в третій країні [9].

Водночас окремо Регламент передбачає особливі випадки, пов'язані із визначенням юрисдикції, зокрема таку спірну в приватному праві категорію, як слабкі сторони договорів. У цьому акті зазначено, що стосовно страхування, договорів у сфері споживчих і трудових відносин менш захищеної стороні повинні бути надані більш сприятливі для її інтересів умови юрисдикції, ніж передбачені в загальних правилах.

Так, згідно зі ст. 15 Регламенту у справах, що стосуються договору, укладеного споживачем для цілей, не пов'язаних із торгівлею або його професійною діяльністю, юрисдикція визначатиметься відповідно до Регламенту, якщо йдеться про: договір про продаж товарів з умовою про оплату в розстрочку; договір позики з умовою про оплату в розстрочку або про надання будь-якої іншої форми кредиту для фінансування продажу товарів; в усіх інших випадках, коли договір укладається з особою, яка здійснює комерційну або професійну діяльність в державі – члені ЄС, у якій споживач має постійне місце проживання, або в будь-якому випадку, якщо він керує такою діяльністю в цій державі – члені ЄС чи в декількох державах-членах. Якщо споживач укладає договір зі стороною, яка не має постійного місця знаходження в державі – члені ЄС, але має філію, представництво або іншу установу в одній з держав – членів ЄС, це визначається як постійне місцезнаходження в цій державі – члені ЄС щодо спорів, що впливають з діяльності філій, представництв чи установ. Таким чином, споживач може пред'явити позов до судів держави – члена ЄС за місцем знаходження сторони-відповідача або за місцем знаходження самого позивача.

Також відповідно до статей 18 та 19 Регламенту справи, пов'язані з індивідуальними трудовими договорами, підпадають під дію цього Регламенту, якщо працівник

укладає індивідуальний трудовий договір із роботодавцем, який має місцезнаходження в одній з держав – членів ЄС. Якщо роботодавець не має постійного місцезнаходження в державі – члені ЄС, але має філію, представництво або іншу установу в одній з держав – членів ЄС, роботодавець буде розглядатися як такий, що має постійне місцезнаходження в цій державі, у спорах, які впливають з діяльності філій, представництв, установ.

Водночас згідно зі ст. 20 Регламенту роботодавець може пред'явити позов тільки в суди держави – члена ЄС, у якій працівник має постійне місце проживання.

У Регламенті наголошується, що до уваги слід передусім брати волевиявлення сторін у договорі (це не стосується договорів страхування, договорів у сфері споживчих і трудових відносин, де таке волевиявлення є, швидше, фікцією), крім випадків виключної юрисдикції, визначеної цим актом.

Взаємна довіра при здійсненні правосуддя в ЄС дає змогу виконувати рішення, винесені у державах – членах ЄС, автоматично, без застосування будь-яких процедур, хоча й існують певні винятки. Таким чином, процедура виконання судового рішення в державі – члені ЄС, винесеного в іншій державі – члені ЄС, повинна бути швидкою та дієвою, адже воно має бути виконане автоматично одразу ж після проведення формальної перевірки доданих до нього документів.

Додатковою гарантією швидкості виконання судових рішень можна вважати положення Регламенту, відповідно до якого суд не має права за власною ініціативою застосувати підстави для відмови у виконанні рішення, визначені Регламентом. Зокрема, відповідач має право висувати заперечення проти виконання судових рішень, якщо він вирішить, що існують підстави для невиконання судового рішення.

Насамкінець варто зауважити, що принципи і тенденції, визначені Брюссель I, зберігаються і в подальших документах, спрямованих на уніфікацію колізійних норм, зокрема в Регламенті № 1259/2010 [10],

яким вводиться посиленна співпраця у сфері застосовного права до розлучень та роздільного проживання подружжя за рішенням суду (Рим III). На сьогодні він діє лише в 14 держав-членах, однак його положення застосовуються і до відносин із особами з інших держав-членів, а також до осіб із третіх держав. Так, згідно з п. 12 Регламенту він має стати універсальним інструментом, який надасть можливість уніфіковано застосувати колізійні норми на території всіх держав-членів незалежно від їх участі в Регламенті, а також на території третіх держав.

Сьогодні процес гармонізації приватно-правових норм передбачає не лише намагання створити єдиний колізійно-правовий простір, аже у липні 2012 року було прийнято Брюссель II – Регламент № 650/2012 щодо юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень, прийняття і виконання нотаріальних актів з питань спадщини, а також щодо створення європейського свідоцтва про спадщину [11], він також має стати *forum necessitatis* для вирішення спадкових питань, в тому числі пов'язаних із третіми країнами.

Список використаних джерел:

1. Report on the Convention on the law applicable to contractual obligations by Mario Giuliano, Professor, University of Milan, and Paul Lagarde, Professor, University of Paris I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31980Y1031\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31980Y1031(01):EN:HTML)
2. Council regulation (EC) No 1346/2000 of 29 May 2000 on insolvency proceedings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R1346:en:NOT>
3. Регламент № 44/2001 Совета ЕС о юрисдикции, признании и исполнении судебных решений по гражданским и коммерческим делам http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a84
4. Convention de Bruxelles concernant la competence judiciaire et l'execution des dcisions en matire civile et commerciale [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/fr/artidx/b&artidx.htm>
5. Convention de Lugano concernant la competence judiciaire et l'execution des d'cisions en matire civile et commerciale [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/fr/artidx/l&artidx.htm>
6. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 13 July 2000. – Group Josi Reinsurance Company SA v Universal General Insurance Company (UGIC). – Reference for a preliminary ruling: Cour d'appel de Versailles – France. – Brussels Convention – Personal scope – Plaintiff domiciled in a non-Contracting State – Material scope – Rules of jurisdiction in matters relating to insurance – Dispute concerning a reinsurance contract. – Case C – 412/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CJ0412:EN:HTML>
7. Case C – 281/02 Andrew Owusu v N.B. Jackson, trading as 'Villa Holidays Bal-Inn Villas' and Others (Reference for a preliminary ruling from the Court of Appeal (England and Wales) (Civil Division)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62002CJ0281:EN:HTML>
8. Opinion 1/03 Opinion pursuant to Article 300(6) EC (Competence of the Community to conclude the new Lugano Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters) Summary of the Opinion [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003CV0001:EN:HTML>
9. Mills Alex The Confluence of Public and Private International Law. – Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. – Cambridge University Press, 2009. – 395 p.
10. Council Regulation (EU) № 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:343:0010:0016:EN:PDF>
11. Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 On jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>

**РЕГЛАМЕНТ РАДИ ЄС ЩОДО ЮРИСДИКЦІЇ,
ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У ЦИВІЛЬНИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ СПРАВАХ
(У КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄС)**

Статтю присвячено особливостям застосування законодавства ЄС щодо порядку визначення юрисдикції у контексті процесів гармонізації колізійного права держав – членів ЄС. Окремо проаналізовано текст документа та ключові рішення Суду ЄС щодо його застосування.

Ключові слова: Брюссель I; Брюссель II; юрисдикція; визнання та виконання судових рішень; Суд ЄС; гармонізація законодавства; колізійні норми.

Васи́лий КИСЕЛИЧНИК,
Елена КИЕВЕЦЬ

**РЕГЛАМЕНТ СОВЕТА ЕС ОТНОСИТЕЛЬНО ЮРИСДИКЦИИ,
ПРИЗНАНИЯ И ИСПОЛНЕНИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ
ПО ГРАЖДАНСКИМ И КОММЕРЧЕСКИМ ДЕЛАМ
(В КОНТЕКСТЕ ГАРМОНИЗАЦИИ ЧАСТНОГО ПРАВА ЕС)**

Статья посвящена особенностям применения законодательства ЕС относительно порядка определения юрисдикции в контексте процессов гармонизации коллизионного права государств – членов ЕС. Отдельно проанализированы текст документа и ключевые решения Суда ЕС по его применению.

Ключевые слова: Брюссель I; Брюссель II; юрисдикция; признание и исполнение судебных решений; Суд ЕС; гармонизация законодательства; коллизионные нормы.

Vasyl KISELYCHNYK,
Olena KYIVETS

**EC COUNCIL REGULATION ON JURISDICTION, RECOGNITION
AND ENFORCEMENT OF JUDGMENTS IN CIVIL
AND COMMERCIAL MATTERS (IN THE CONTACT
OF THE HARMONIZATION OF EU PRIVATE LAW)**

This article is devoted to the peculiarities of application of EU law on the procedure for determining jurisdiction in the context of the harmonization of conflict of laws of the Member States. A separate analysis of the text of the document and the key decisions of the ECJ for its use.

Keywords: Brussels I; Brussels II; jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments; European Court of Justice; the harmonization of laws; choice of law rules.

Олег ЛИТВАК,

завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ОДНОЛЬКО,

старший прокурор прокуратури Самарського району міста Дніпропетровська, молодший радник юстиції

УДК 343.16

ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Сьогодні в Україні особливої актуальності набуває питання підвищення ефективності протидії злочинності. Досягнення цієї мети потребує відповідних змін в організації кримінально-процесуальної діяльності. Напередодні набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) на засіданні координаційної ради з питань забезпечення протидії злочинності та корупції в державі в умовах реформування кримінального процесуального законодавства зазначалося, що новий КПК України наблизив Україну до правової держави і надав можливість правоохоронним органам застосовувати сучасні та дієві механізми боротьби зі злочинністю. Водночас у межах системи кримінальної юстиції важливого значення набуває діяльність прокурора. Тому сьогодні, в умовах реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України, визначення ролі прокурора потребує чітких науково та практично обґрунтованих досліджень.

Питання щодо функцій прокуратури України були предметом вивчення таких учених в галузі діяльності прокурор-

ської системи, як: В. Бабко, Л. Грицаєнко, Ю. Грошевий, Л. Давиденко, В. Долежан, Ю. Дьомін, П. Каркач, М. Косюта, О. Литвак, І. Марочкін, М. Мичко, О. Михайленко, Ю. Полянський, Г. Серета, В. Сухонос, Ю. Шемшученко, П. Шумський, М. Якимчук та інші. У їхніх наукових працях було розглянуто окремі аспекти реалізації прокурорами функцій і повноважень.

З метою детального з'ясування функцій прокуратури на сучасному етапі державотворення та в умовах реформування органів прокуратури важливо, на наше переконання, визначити зміст поняття «функція», його сутність і значення для практичного забезпечення всієї системи прокурорських органів.

Поняття «функція» широко застосовується, зокрема, в математиці, біології, кібернетичі, соціології, фізиці тощо. В юридичній науці цей термін вживається для характеристики соціальної ролі й призначення держави і права. Поняття «функція права» має охоплювати одночасно як призначення права, так і напрями його впливу на суспільні відносини. Про це зазначали А. Гель, Г. Семаков, С. Кондракова [1, 7].

Тож під функціями прокуратури пропонуємо розуміти законодавчо закріплені сфери діяльності органів прокуратури з урахуванням їх соціально-державного призначення, визначених завдань, прав та обов'язків у межах наданих їм повноважень. На нашу думку, про значимість діяльності прокуратури, зокрема і щодо запобігання злочинності, в системі правоохоронних органів мають свідчити чітко визначені на законодавчому рівні її функції.

У Розділі 7 Конституції України (статті 121–123) законодавчо закріплено організацію та порядок діяльності органів прокуратури України [2, 131]. Проте конституційні засади регулювання органів прокуратури певним чином обмежують спектр питань, що належать до їх компетенції. У свою чергу, в ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, зокрема, функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію досудового розслідування, які закріплено в Перехідних положеннях Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру».

Принципово важливим є законодавче застереження про те, що на прокуратуру не може бути покладено виконання функцій, не передбачених Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру».

У ст. 5 цього Закону чітко визначено функції прокуратури:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Згідно зі змінами і доповненнями до Закону України «Про прокуратуру», прийнятими Верховною Радою України, наглядова діяльність прокуратури має здійснюватись у

межах, визначених законом, що є початком реалізації реформ в органах прокуратури. У ст. 2 проекту Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 2013 року № 3541 серед функцій зазначено такі:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Також у цій статті йдеться про те, що з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво та не може здійснювати функції, не передбачені в Конституції України [3].

Згідно з чинним законодавством компетенцію прокурора на досудових стадіях визначено більш детально: здійснення нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання і досудове слідство; нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; безпосереднє провадження слідства.

Водночас здійснення зазначених функцій передбачає виконання обов'язків, спрямованих на реалізацію перелічених вище груп завдань.

М. Мичко у своєму дослідженні проблем функцій та організаційного устрою прокуратури України зауважує: «... на стадіях досудового слідства прокурор виступає в двох іпостасях – з одного боку, він є охоронцем законності, а з іншого – органом кримінального переслідування осіб, які здійснили злочин» [4, 19].

А. Ахпанов вважає, що у сфері прокурорської діяльності неможливе автоматичне застосування закону, а отже, переконання прокурора мають важливе значення. Тому виникає необхідність самостійного мислення, оволодіння відповідними прийом-

мами правозастосовної техніки. Самостійність прокурорської діяльності має бути підкріплена певними гарантіями [5, 10].

Визначаючи прокурора суб'єктом кримінального процесу, С. Альперт зазначає, що його діяльність має специфічні форми, які залежать від її конкретних умов та завдань на досудовому слідстві. Прокурор здійснює покладену на нього кримінально-процесуальну функцію та є одним із важливих суб'єктів кримінального процесу, оскільки наділений значними повноваженнями на стадії досудового слідства [6, 32]. Таким чином, з огляду на нерозривний зв'язок завдань кримінального процесу в цілому та завдань досудового слідства як окремої його стадії, можна стверджувати, що прокурор робить свій внесок у виконання кожної із груп завдань. Тобто завдання його діяльності полягають як в охороні прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, так і у швидкому й повному розкритті злочинів, викритті винних і забезпеченні правильного застосування закону (ст. 2 КПК України) [7, 7].

Отже, визначаючи функціональну структуру діяльності прокурора у кримінальному процесі та правову регламентацію його повноважень, на стадії досудового слідства варто враховувати саме це загальне положення. Фактично у практичній діяльності прокурора в кримінальному процесі має бути виокремлено два аспекти. По-перше, це нагляд за законністю проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства; по-друге, організаційне й процесуальне забезпечення цілеспрямованості й активності досудового провадження.

М. Мичко у праці «Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України» науково обґрунтовує функції прокуратури. Вчений, проаналізувавши законодавство України та країн СНД, визначення науковців щодо окресленої проблеми, доходить висновку, що під функціями прокуратури необхідно розуміти загальні напрями її діяльності, які закріплені в законі й здійснюються з використанням специфічних форм і методів у межах чітко окреслених повноважень [4, 13].

Зважаючи на викладене, розглянемо класифікаційні групи функцій прокуратури, що, на нашу думку, сприятиме дієвій реалізації правоохоронних і правозахисних завдань.

А. Лапкін та І. Марочкін запропонували класифікувати функції прокуратури на наглядові та ненаглядові. Наглядові функції полягають у:

- нагляді за додержанням і застосуванням законів, предметом якого є відповідність актів, що видаються всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, вимогам Конституції України та чинному законодавству;

- додержанні законів про недоторканість особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі та гідності;

- додержанні законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, охорони навколишнього середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності.

У свою чергу, ненаглядові функції полягають у:

- підтриманні державного обвинувачення в суді;

- діяльності прокурора у кримінальному провадженні, доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що регламентовано статтями 34–36 Закону України «Про прокуратуру»;

- представництві інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом (тобто здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави);

- координації діяльності з питань протидії злочинності та корупції.

До першої групи функцій А. Лапкін та І. Марочкін пропонують відносити: постійні (ст. 121 Конституції України) і тимчасові (п. 9 Перехідних положень Конституції України) з урахуванням часу їх дії. Друга група розподілена за способом правового закріплення – це конституційні та позаконституційні, тобто такі, що закріплені

законодавчо відповідно до ст. 5 Закону України «Про прокуратуру».

Третю групу функцій можна сформува-ти з урахуванням сфери реалізації: 1) вну-трішні, що не виходять за межі органів прокуратури та полягають у здійсненні управлінської, організаційно-аналітичної, іншої схожої діяльності, окрім того, ще й кадрового, фінансового та матеріально-тех-нічного забезпечення; 2) зовнішні, до яких варто відносити функції, зазначені у Законі України «Про прокуратуру», оскільки при їх виконанні виникають правовідносини між органами прокуратури та іншими органа-ми чи посадовими особами, що не належать до структури органів прокуратури.

Четверта група містить функції, розпо-ділені за предметом і методом забезпечен-ня законності. До них належать функції нагляду, підтримання державного обви-нувачення, представництво в суді інте-ресів громадян і держави у випадках, ви-значених у законах. Їх можна визнати як ненаглядові функції.

І остання, п'ята група, за змістом і зна-ченням – це основні або конституційні функції та додаткові, сутність яких полягає у забезпеченні організаційної ді-яльності органів прокуратури [8, 16]. Ав-тори розкривають зміст функцій тільки за предметом і методом забезпечення за-конності та за змістом і значенням, наве-деними у коментарі до ст. 5 Закону. Про-те роз'яснень щодо класифікації функцій прокуратури в цілому, на жаль, немає. Тому виникає потреба у науковому дослі-дженні вказаного питання з урахуванням теоретичних і практичних напрацювань.

Також, на думку А. Лапкіна, відповідно до п. 9 Перехідних положень Конституції України тимчасовою функцією необхідно визначати нагляд за додержанням зако-нів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досу-дове слідство. Предметом нагляду є додер-жання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, ді-знання та досудове слідство. Така функ-ція здійснюється у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, законодавче закріплення якої передбаче-

но у статтях 29–32 Закону України «Про прокуратуру». Аналізуючи положення вказаного Закону, доцільно зосередити увагу на змінах, що вносилися востанне до цих статей. Це стосується ч. 3 ст. 29 (зі змі-нами від 13 квітня 2013 року № 4652-VI), ст. 30 (зі змінами від 13 квітня 2013 року № 4652-VI), ст. 31 (виключеної згідно із Законом України від 12 липня 2001 року № 2663-III) та ст. 32 (у редакції Закону України від 13 квітня 2013 року № 4652-VI).

Отже, мета аналізованих функцій поля-гає у формуванні правової держави, зміц-ненні пріоритетів діяльності прокуратури на користь захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Підтвердження цієї тези міститься у п. 5 Плану заходів з виконання обов'язків і зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженого Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011 [9]. Відповідно до Єв-ропейських вимог, а також Рекомендацій Європейського парламенту запропоновано застосовувати заходи, спрямовані на ре-алізацію правових засад діяльності пра-воохоронних органів, що орієнтовані на європейські стандарти, посилення демо-кратичного контролю у цій сфері, зокрема створити концепцію реформування право-охоронних органів.

Тимчасовою функцією прокуратури відповідно до п. 9 Перехідних положень Конституції України є нагляд за додер-жанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. Предмет цього нагляду полягає у дотриманні законів ор-ганамі, які проводять оперативно-розшу-кову діяльність, що здійснюється у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і регламентується стаття-ми 29–32 Закону України «Про прокурату-ру», статтями 36, 37 КПК України та ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшу-кову діяльність».

Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у криміналь-них справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої сво-

боди громадян, є предметом додержання законів під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, в установах виконання покарань, в інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними обов'язків [8, 16].

Таким чином, визначаючи процесуальний статус прокурора та його повноваження, форми впливу на досудове слідство, окреслюючи значення функцій прокуратури на сучасному етапі реформування правоохоронних органів, необхідно, підтримуючи позицію вчених-процесуалістів, зважати на потребу забезпечення реальної можливості бути ефективним суб'єктом саме законного кримінального переслідування. Адже згідно з положеннями ст. 121 Конституції України прокурор виконує покладені на нього функції: підтримує обвинувачення в суді; здійснює нагляд за додержанням законів органами, які про-

водять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; представляє інтереси громадян або держави в суді у випадках, визначених законом, і ця діяльність об'єктивно залежить від якості доказової бази, сформованої під час досудового слідства, та впливає на ефективність застосування заходів запобігання злочинності в державі.

Також сьогодні виникла необхідність у розмежуванні функцій прокуратури та повноважень прокурора, передбачених у ст. 20 Закону України «Про прокуратуру» з останніми змінами відповідно до Закону України від 18 вересня 2012 року № 5288-VI.

Отже, функції прокуратури можна визначити як здійснювану в межах повноважень діяльність органів прокуратури, мета якої полягає у формуванні правової держави, зміцненні пріоритетів їх діяльності на користь захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Гель А.П. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, С.П. Кондракова. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
3. Про прокуратуру: проект Закону України, зареєстрований 5 листопада 2013 року № 3541, внесений до парламенту 31 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. zib. com/ua/uapda/](http://www.zib.com.ua/uapda/)
4. Мичко М.І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / М.І. Мичко. – Х., 2002. – 34 с.
5. Ахпанов А.М. Меры социального принуждения: социальная ценность, теория и практика применения / А.М. Ахпанов. – Караганда: КВШ МВД СССР, 1989. – 92 с.
6. Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе / С.А. Альперт. – Х.: Харьковский юридический институт, 1974. – 58 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х.: Одісей, 2012. – 360 с.
8. Лапкін А.В. Основи прокурорської діяльності в Україні: навч. посіб. у схемах / А.В. Лапкін; за ред. І.Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2013. – 136 с.
9. План заходів з виконання обов'язків і зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи, затверджений Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon 4.rada.gov.ua](http://zakon4.rada.gov.ua)

ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Статтю присвячено питанням, пов'язаним із реалізацією функцій прокуратури на сучасному етапі реформування правоохоронних органів України. Окреслено окремі проблеми функціональної структури діяльності прокурора у кримінальному процесі та правову регламентацію його повноважень.

Ключові слова: функції прокуратури; критерії оцінки діяльності прокурорів; ефективність застосування заходів запобігання злочинності.

Олег ЛИТВАК,
Сергей ОДНОЛЬКО

ФУНКЦИИ ПРОКУРАТУРЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с реализацией функций прокуратуры на современном этапе реформирования правоохранительных органов Украины. Определены отдельные проблемы функциональной структуры деятельности прокурора в уголовном процессе, а также предложена правовая регламентация его полномочий.

Ключевые слова: функции прокуратуры; критерии оценки деятельности прокуроров; эффективность применения мер предупреждения преступности.

Oleg LITVAK,
Sergiy ODNOLKO

THE VALUES OF FUNCTIONS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AT THE PRESENT STAGE OF REFORM OF LAW ENFORCEMENT BODIES

This article is devoted consideration of questions with realization of functions of office of public prosecutor on the modern stage of reformation of law enforcement authorities of Ukraine. Outlined separate problems of functional structure of activity of public prosecutor in a criminal process and legal regulation of his plenary powers.

Keywords: functions of office of public prosecutor; criteria of estimation of activity of public prosecutors; efficiency of application of measures of prevention of criminality.

ТЕОРІЯ ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Руслан БАСАРАБ,

головний науковий співробітник
відділу досліджень проблем діяльності прокуратури
щодо представництва інтересів
громадянина або держави в суді
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції

УДК 343.13

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ

Злочинність серед дітей є вкрай важливою проблемою у державі, що постійно викликає соціальний резонанс.

Сьогодні, в умовах європейської інтеграції та реформування органів прокуратури, на етапі становлення перебуває система кримінальної юстиції. Її складовою є ювенальна юстиція, покликана займатись профілактикою підліткової злочинності засобами координаційної діяльності та соціально-психологічною реабілітацією осіб, які вчинили злочин, не досягнувши повноліття. Соціалізація молодих людей та їх виховання як законотворчих членів суспільства є головним її завданням.

Проблемами дитинства опікуються Президенти України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, понад десять міністерств і державних комітетів. З метою забезпечення належних умов для реалізації конституційних прав дитини Указом Президента України від 11 серпня 2011 року створено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Варто зауважити, що зазначеній проблематиці приділяли увагу відомі науковці та практики, зокрема Є. Блажівський, І. Грейдіна, М. Косюта, Г. Попов, В. Сухонос, О. Храпенко, Ю. Шемшученко та інші.

Проте комплексних наукових досліджень у сфері координаційної діяльності органів прокуратури України щодо захи-

сту прав і свобод дітей з урахуванням проекту Закону України «Про прокуратуру» № 3541 (законопроект № 3541), підтриманого Верховною Радою України у першому читанні 5 листопада 2013 року, досі не було [1].

Для правильного розуміння координаційної діяльності насамперед доцільно з'ясувати, що таке «координація». Слід зазначити, що термін «координація» у науковій літературі тлумачать по-різному.

Зокрема, В. Білоус координацію визначає як спеціальну систему теорії та практики, методів і методик упорядкування й взаємоузгодження організаційно-управлінської діяльності правоохоронних та інших державних і недержавних інституцій з метою створення ефективної організаційно-управлінської та правової системи, контролю за криміногенними процесами в суспільстві та протидії злочинності [2, 26–27].

На думку О. Литвинова, координація профілактики злочинів – це «узгодження дій тактично самостійних суб'єктів системи профілактики злочинів щодо різних елементів діяльності за наявності рівноправних зв'язків між ними, спільної стратегічної мети діяльності, для підвищення ефективності протидії злочинності» [3, 75].

М. Косюта характеризує координацію як «... організаційно-правоохоронні, багатосторонні відносини, змістом яких є ви-

роблення і реалізація спільних заходів у межах компетенції кожного з учасників, спрямованих на усунення злочинних проявів і запобігання їм» [4, 13].

Водночас деякі автори ототожнюють координацію із взаємодією, а інші їх розділяють. Серед науковців немає одностайної думки стосовно співвідношення цих понять. На наш погляд, необхідно відрізнити координацію від взаємодії.

Д. Заброра зауважує, що координація і взаємодія мають однакову мету – узгодження дій, де координація повинна створити такий режим відносин, у якому досягнення мети між суб'єктами відбулось би з мінімальними часовими витратами та силами. Мету взаємодії науковець розуміє як здійснення узгоджених дій, спрямованих на досягнення конкретного результату [5, 238]. Окрім того, дослідник стверджує, що без координації система існувати не може, а без взаємодії це можливо [5, 239]. Ми не поділяємо таку наукову позицію. Хоча ці поняття дійсно взаємопов'язані й націлені на досягнення певної мети, проте їх ототожнення недоцільне з огляду на наступне.

Координації властива наявність спеціального суб'єкта, яким можуть бути органи прокуратури, що відповідно до ст. 26 законопроекту № 3541 здійснюють координаційні повноваження стосовно правоохоронних органів. Натомість взаємодіють зазвичай органи одного рівня на підставі рівності прав і обов'язків, наприклад, відповідні служби у сфері захисту прав дітей тощо. Отже, взаємодія можуть два суб'єкти і більше, а для координації необхідно три і більше інституцій.

З метою узгодження дій правоохоронних органів щодо протидії злочинності в молодіжному середовищі у п. 6 наказу Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року №16 гн «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» прокурорів зобов'язано активно використовувати можливості проведення координаційних заходів [6].

Наприклад, Г. Попов розрізняє кілька форм взаємодії органів прокуратури з дер-

жавними органами та органами місцевого самоврядування:

- спільні інформаційні заходи (обмін статистичною інформацією; аналіз та узагальнення інформації про порушення норм законодавства, спрямованого на захист прав і свобод дітей; оперативне інформування про виявлені порушення; інформування суспільства про результати спільних заходів та їх ефективність);

- освітні заходи (вивчення новел законодавства, позитивного досвіду та нових методів роботи, методики виявлення порушень тощо);

- колегіальні заходи (наради; робочі групи);

- практичні заходи (спільні перевірки) [7, 144].

Деякі із наведених форм взаємодії встановлено у зазначеному вище наказі Генерального прокурора України.

Зокрема, у пп. 6.1. цього наказу зобов'язано «... на координаційних та міжвідомчих нарадах заслуховувати інформації керівників відповідних органів і служб, керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про виконання вимог законів щодо захисту прав і свобод дітей, у тому числі у сфері профілактики правопорушень серед дітей, запобігання бродяжництву та бездоглядності, притягнення до відповідальності осіб за втягнення дітей у злочинну та іншу протиправну діяльність» [6].

Для прикладу можна навести Постанову координаційної наради керівників правоохоронних органів України від 26 квітня 2012 року, в якій визначено систему заходів, реалізація яких сприятиме уповільненню темпів зростання злочинності, підвищенню рівня законності, ефективності боротьби з корупцією та реагування на порушення законів.

З огляду на це А. Лунев запропонував розрізняти взаємодію як погоджену спільну діяльність (бездіяльність) суб'єктів і організацію взаємодії як сукупність заходів, направлених на координацію зусиль взаємопов'язаних суб'єктів.

Отже, можна визначити різницю між взаємними діями (тобто погодженою

спільною діяльністю), організацією цієї взаємодії (суб'єктом, який наділений розпорядчими повноваженнями щодо взаємодіючих сторін) і координацією (програмуванням майбутньої діяльності суб'єктів взаємодії та суб'єктів її організації) [8, 148].

Тому координація як практична узгодженість дій між певними інституціями має місце тоді, коли необхідно об'єднати їх зусилля для досягнення визначеної мети.

Цю тезу можна прослідкувати на прикладі Указу Президента України від 28 березня 2008 року № 276/2008 «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю», яким на Кабінет Міністрів України за участю Генеральної прокуратури України покладено обов'язок покращити координацію діяльності правоохоронних органів щодо запобігання вчиненню службових злочинів, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, попередження насильства в сім'ї, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, втягненню неповнолітніх і молоді у злочинну діяльність [9].

Метою такої діяльності є забезпечення протидії злочинності та посилення боротьби з нею, у тому числі профілактика наркоманії та алкоголізму, пропагування здорового способу життя, вжиття превентивних заходів, спрямованих на формування негативного ставлення молоді й дітей до вживання наркотиків та алкоголю.

У випадках, коли вже розслідуються злочини щодо неповнолітніх, згідно з п. 24 Єреванської декларації від 20 жовтня 2010 року для кращого володіння ситуацією прокурори повинні у межах своєї компетенції відігравати ключову роль в координації та співробітництві основних учасників стадії кримінального розслідування, наприклад міліції та соціальних служб [10].

Отже, можна дійти висновку, що координаційна діяльність органів прокуратури – це діяльність прокурорів, спрямована на організацію взаємодії між державними органами і досягнення соціально бажаної мети – зміцнення законності [11, 5–6].

Координаційна діяльність прокуратури об'єктивно впливає з її ролі як структури, що взаємодіє з питань забезпечення законності з усіма галузями державної влади. Така координаційна діяльність органів прокуратури, у тому числі у сфері захисту прав дітей, які конфліктують із законом, врегульована низкою законодавчих актів. Зокрема, чинним Законом України «Про прокуратуру» [12], Указом Президента України від 12 лютого 2000 року № 229 «Про заходи вдосконалення координаційної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованю злочинністю» [13], наказом Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/1 «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [14] і затвердженим спільним наказом від 26 квітня 2012 року № 43/375/166/353/284/241/290/236 Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України Положенням про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією [15].

Проте, покладаючи на прокуратуру координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю, законодавець у законопроекті № 3541 не визначив коло таких органів та критерії, за якими їх можна віднести до правоохоронних.

У ст. 26 законопроекту № 3541 визначено, що Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочин-

ності та корупції. Координаційні повноваження прокурори здійснюють шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності [1].

Невизначеність критеріїв віднесення певної державно-правової інституції до правоохоронних органів простежується не лише у законопроекті № 3541, а й у наказі Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції». Тобто залишається нез'ясованим, за якими ознаками державно-правова інституція віднесена до правоохоронних органів [14]. Тому не зовсім зрозуміло, які органи визнаються правоохоронними у числі «інших».

У зв'язку із цим, на думку В. Корж, варто було б розробити «Положення про взаємодію органів прокуратури України з правоохоронними органами, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, державними органами у сфері захисту прав і свобод дітей», у якому визначити суб'єктів такої взаємодії, їх завдання, принципи, правові форми взаємодії відповідних органів з метою захисту прав і свобод дітей [16, 32].

Науковці також наголошують на необхідності розробити проект Закону України «Про організаційно-правові засади взаємодії правоохоронних органів з органами влади та місцевого самоврядування, державними органами, що здійснюють контрольні повноваження». У цьому законі доцільно регламентувати окремі форми координації, особливо ті, які широко застосовуються: координаційна та міжвідомча нарада, порядок обміну інформацією, порядок планування узгоджених дій та заходи, що забезпечують виконання спільних рішень учасників координації.

Отже, з огляду на положення законопроекту № 3541, органи прокуратури у координаційній діяльності є спеціальним суб'єктом та здійснюють координаційні повноваження стосовно інших органів, які взаємодіють між собою для досягнення певного результату. Цю вза-

ємодію врегульовано також іншими чинними спеціальними нормативно-правовими актами.

Для прикладу, в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», прийнятому Верховною Радою України 24 січня 1995 року (із змінами від 16 травня 2013 року), виходячи з положень Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, визначено правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку [17].

Для виконання цього Закону у системі державних органів існують структури, які взаємодіють між собою. Це спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді; служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Безумовно, профілактика злочинів серед неповнолітніх з метою попередження їх вчинення є одним із основних завдань державної політики уповноважених органів у сфері захисту прав дітей, а профілактична діяльність у широкому розумінні, на нашу думку, розглядається як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою ліквідації детермінант злочинності.

Бажаним результатом скоординованих заходів з органами державної влади, правоохоронними органами та органами самоврядування має бути стійка тенденція до зниження рівня злочинності серед неповнолітніх або її спад.

Сутність координації полягає у розробці, обговоренні та реалізації спільних заходів щодо боротьби зі злочинністю. Завдяки координації забезпечується широкий фронт боротьби із цим явищем, цілеспрямованість у вирішенні найбільш актуальних завдань, усувається дублювання у роботі правоохоронних органів, раціональніше розподіляються між ними сили та використовуються різноманітні правові засоби й методи роботи.

Важливим наслідком координаційної діяльності є стабільність антизлочинної правозастосовної практики, яка також сприяє зміцненню законності в роботі самих правоохоронних органів, покращує можливість регулювання цієї діяльності засобами прокурорського впливу та відомчого контролю. Власне, така діяльність – один із напрямів підвищення ефективності реалізації органами прокуратури правоохоронної функції.

У цих нормативних актах, зокрема в наказі Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/Ігн «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю та корупцією», визначено основні критерії оцінки ефективності координаційної діяльності прокурорів: реальний вплив на покращення стану боротьби із злочинністю та корупцією, підвищення ефективності їх профілактики; захист прав і свобод громадян та інтересів держави від злочинних посягань, у тому

числі щодо відшкодування завданих їм збитків [14].

О. Безпалов до переліку цих критеріїв пропонує додати думку громадськості щодо ефективності діяльності органів прокуратури під час реалізації такої правоохоронної функції, стверджуючи, що саме це буде якісним критерієм, за яким має оцінюватись ефективність правоохоронної діяльності.

Із цієї позицією можна погодитись, оскільки в зарубіжних країнах основним критерієм оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів є не статистичні показники, а ступінь задоволеності населення їх діяльністю [18].

З огляду на реформування правоохоронних органів, зокрема прокуратури, і зважаючи на європейські принципи та стандарти, систему оцінювання ефективності реалізації органами прокуратури правоохоронної функції держави у виді координаційної діяльності необхідно вдосконалювати з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн. Окрім того, відповідно до п. 23 Єреванської декларації від 20 жовтня 2010 року обмін досвідом серед прокурорів та міжнародна співпраця у питаннях ювенальної юстиції є вкрай рекомендованими [10].

Таким чином, під координаційною діяльністю органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей пропонуємо розуміти діяльність прокурорів, яка спрямована на організацію взаємодії між відповідними державними органами та інституціями для досягнення соціально бажаної мети – зміцнення законності та правопорядку у сфері захисту прав і свобод дітей.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: проект Закону України від 5 листопада 2013 року № 3541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48935
2. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В.Т. Білоус; Національна академія Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2004. – 444 с.
3. Литвинов О.М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.М. Литвинов. – Х., 2002. – 276 с.
4. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / М.В. Косюта. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2002. – 467 с.

5. Заброта Д.Г. Розмежування категорій «взаємодія» та «координація» у галузі боротьби з корупцією: теоретичний вимір / Д.Г. Заброта // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 4. – С. 233–239.
6. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
7. Попов Г.В. Взаємодія органів прокуратури з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування в контексті нагляду за додержанням законів щодо захисту прав і свобод дітей / Г.В. Попов // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1 – С. 141–146.
8. Лунев А.Е. Теоретические проблемы государственного управления / А.Е. Лунев. – М.: Наука, 1974. – 247 с.
9. Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю: Указ Президента України від 28 березня 2008 року № 276/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/276/2008>
10. Єреванська декларація. Висновок № 5 «Прокуратура та ювенальна юстиція» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=174102
11. Блажівський Є.М. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції / Є.М. Блажівський // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 2. – С. 5–9.
12. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
13. Про вдосконалення координаційної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю: Указ Президента України від 12 лютого 2000 року № 229/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229/2000>
14. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: наказ Генерального прокурора України від 15 січня 2013 року № 1/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
15. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26 квітня 2012 року № 43/375/166/353/284/241/290/236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0043900-12>
16. Корж В. Взаємодія прокурора з органами державної влади, управління та контролю / В. Корж // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 6. – С. 32.
17. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
18. Безпалов О.І. Пріоритетні напрямки діяльності органів прокуратури України як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави / О.І. Безпалов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/69-priorytetni-napryamky-diyalnosti-orhaniv-prokuratury-ukrayiny-yak-sub-yektiv-realizatsiyi-pravookhoronnoyi-funktsiyi-derzhavy-bezpalova-o-i>

Руслан БАСАРАБ

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ

Розглянуто певні аспекти координаційної діяльності щодо захисту прав і свобод дітей. Запропоновано поняття координаційної діяльності органів прокуратури у цій сфері.

Ключові слова: координація; координаційна діяльність; взаємодія.

Руслан БАСАРАБ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД ДЕТЕЙ

Рассмотрены некоторые аспекты координационной деятельности по защите прав и свобод детей. Предложено понятие координационной деятельности органов прокуратуры в этой сфере.

Ключевые слова: координация; координационная деятельность; взаимодействие.

Ruslan BASARAB

ACTIVITIES PROSECUTION OF UKRAINE ON THE RIGHTS AND FREEDOMS CHILDREN

We consider some aspects of coordination efforts to protect the rights and freedoms of children. It is proposed the concept of coordinating the activities of the prosecution in this area.

Keywords: coordination; coordination activities; interaction.

Ірина ЄВРОПІНА,

головний науковий співробітник відділу наукового забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, старший радник юстиції, кандидат юридичних наук

Артем ДЕМІДА,

старший прокурор прокуратури Заводського району міста Миколаєва, юрист 2 класу

УДК 343.16

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ПРОКУРАТУРИ В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Вітчизняні науковці та юристи-практики наголошують на необхідності визначення місця прокуратури в системі органів державної влади в Україні. Такі спроби здійснювались Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України. Йдеться про рамкові заходи щодо впровадження в Україні Концепції адміністративної реформи, Стратегії економічної та соціальної політики, Програми інтеграції до Європейського Союзу, інших національних програм розвитку.

Європейську спільноту також не полишає інтерес до цього питання, що підтверджується низкою експертних висновків, зокрема Венеціанської комісії, в тому числі стосовно прокуратури, оновлення її завдань, функцій, основ організації та діяльності. На сьогодні цією комісією підготовлено висновок щодо проекту нового закону про прокуратуру [1], прийняття якого є однією з ключових умов інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС).

На нашу думку, погоджуючись із рекомендаціями ЄС, потрібно визначитися з місцем прокуратури в системі поділу влад-

них повноважень. Дискусії з цього питання тривають від часу проголошення Україною незалежності й до сьогодні.

Зазначену проблематику ґрунтовно досліджували: Л.М. Давиденко, В.В. Долежан, М.В. Косюта, В.І. Малюга, І.Є. Марочкін, О.В. Марцеляк, О.І. Медведько, Н.В. Мельников, М.І. Мичко, В.Ф. Погорілко, В.В. Сухонос, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко, М.К. Якимчук, О.Н. Ярмиш та інші науковці. Спробуємо і ми долучитися до загально вчених-правознавців і висвітлити своє бачення порушеної проблеми, посилаючись на відомі доктринальні праці та аналізуючи чинні нормативно-правові акти.

Першим у незалежній Україні монографічним дослідженням, у якому комплексно розглянуто взаємопов'язані проблеми визначення місця прокуратури в апараті держави, її взаємодії з вищими й місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, вважають дисертаційну роботу М.В. Косюти, в якій обґрунтовано, що прокуратурі в сучасних умовах належить особлива роль у забез-

печенні законності й правопорядку як незалежному державному органу в системі поділу владних повноважень в Україні; підтримано ідею виокремлення прокуратури в самостійну гілку влади конституційного контролю [2, 5].

Згодом з'являються публікації, в яких висвітлюються пропозиції щодо інтеграції органів прокуратури до судової влади [3, 11–13; 4, 20–22]. Її прихильники, серед яких колишній Генеральний прокурор України О.І. Медведько, вважали, що віднесення прокуратури до системи судової влади стане фундаментальним і принциповим кроком на шляху її реформування, який дасть можливість забезпечити неупередженість, незалежність і деполітизацію діяльності прокуратури та відповідатиме сучасним тенденціям визначення місця й ролі прокуратури в демократичних країнах [5, 6–10].

В.В. Долежан підтримав наукову дискусію щодо інтеграції прокуратури у судову владу, зазначаючи, що така інтеграція – крок у правильному напрямі, особливо якщо зважати на те, що діяльність прокуратури здійснюється у тісному контакті з судами, а судовий контроль поширюється практично на всі рішення й дії прокурорів. Водночас цей крок є доказом готовності України прийняти рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) в частині, що не суперечить її національним інтересам [6, 117–123].

Донедавна доцільність інтеграції прокуратури до судової гілки влади підтримувалась і на рівні вищих державних інституцій України. Певні вагання викликала оприлюднена позиція В.Я. Тація, який в контексті конституційного реформування запропонував запровадити в структурі Конституції України новий спеціальний розділ «Охорона Конституції. Державний контроль» або «Органи охорони Конституції та державного контролю». До цього розділу вчений пропонує включити питання функціонування тих державних органів, які покликані забезпечувати неухильне виконання конституційних норм і здійснювати контроль за їх додержанням в державі, у тому числі й прокуратури Укра-

їни як системи органів, що забезпечують конституційну законність у діяльності владних інституцій, передусім тих, що здійснюють оперативнo-розшукову діяльність, досудове розслідування, виконання судових рішень тощо [7, 3–15].

Такий підхід визначає специфічне місце прокуратури в системі поділу владних повноважень і заслуговує на увагу. Однак прихильники віднесення прокуратури до системи органів законодавчої, виконавчої влади та навіть президентської структури доводять, що вважати зазначений вище підхід єдино прийнятним не можна. Об'єднує ці пропозиції те, що жодна із них законодавчого закріплення не отримала.

Не знаходимо відповіді на це актуальне питання і в проекті підготовленого до другого читання Верховною Радою України Закону України «Про прокуратуру». Так, у ст. 1 законопроекту читаємо: «Прокуратура України є державним органом, що становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [1].

Зазначене дає підстави вважати, що автори законопроекту якщо і не схиляються до позиції, оприлюдненої В.Я. Тацієм, то й не відкидають її. Сутність цієї позиції полягає в тому, що прокуратура як контрольно-наглядний орган (що унормовано Конституцією України) повинна функціонувати самостійно, не підпорядковуючись жодній з гілок влади [7, 3–15]. Такий підхід ми вважаємо правильним, однак це не означає, що прокуратура має залишатися поза громадським контролем. Більше того, увага легітимних громадських формувань до її діяльності має бути посилена.

Аналізуючи норми Конституції України, доходимо висновку, що вони відтворюють класичну теорію, висунуту Ш.-Л. Монтеск'є, за якою влада в державі поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Однак цій теорії не відповідають деякі правові інституції, зокрема структурні утворення, підпорядковані Президенту України, а також система виборчих комісій.

Запропонований В.Я. Тацієм шлях можна вважати одним із оптимальних для вирішення проблеми з названими державними утвореннями в Україні, в тому числі прокуратурою.

Збереження за прокуратурою статусу незалежного органу державної влади в жодному разі не повинно розцінюватись як збереження за нею функції прокурорського нагляду, притаманного періоду існування колишнього СРСР. Практика застосування Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (КПК України) переконливо це спростовує.

Нинішній прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням здійснюється у формі процесуального керівництва, коли прокурор перебуває вже «поруч і разом зі слідчим». Він безпосередньо керує діями органу досудового розслідування щодо певних процесуальних або слідчих дій, бере активну участь у проведенні будь-якої з цих дій або сам їх проводить. Несе відповідальність за своєчасність і законність прийняття органами досудового розслідування процесуальних рішень, а також проведення слідчих дій, спрямованих на встановлення та перевірку доказів у кримінальному провадженні, отримання таких доказів з підстав та у порядку, передбаченому КПК України, дотримання правил їх належності й допустимості. Порушення встановленого законом порядку проведення слідчих дій та отримання за їх результатами доказів, наявність недопустимих доказів негативно впливають на можливість їх використання прокурором під час судового розгляду, звужує доказову базу обвинувачення прокурора у процесі як сторони кримінального провадження.

Саме прокурор як сторона обвинувачення (виняток – слідчий за погодженням із прокурором) складає та в день складання вручає особі письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Цьому передує самостійна оцінка наявних підстав для письмового повідомлення про підозру, тобто: законність затримання особи на місці вчинення кримінального право-

порушення чи безпосередньо після його вчинення; законність обрання до особи одного з передбачених процесуальним законом запобіжних заходів; наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 276 КПК України).

Згідно зі ст. 283 КПК України прокурор після повідомлення особі про підозру зобов'язаний у найбільш стислий строк здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Відповідно до своїх повноважень прокурор за наявності визначених у ст. 284 КПК України підстав закриває кримінальне провадження під час досудового розслідування, приймаючи відповідну постанову. Виняток із цієї норми – можливість слідчого приймати постанову про закриття кримінального провадження у разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення, встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення або набрання чинності законом, яким скасовується кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, якщо в кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

У всіх інших випадках за наявності підстав, передбачених у зазначеній статті КПК України, рішення про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного приймає виключно прокурор. Щодо постанов слідчого про закриття кримінального провадження прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії такої постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Вказана постанову слідчого може бути скасована прокурором і за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту

отримання заявником, потерпілим копію постанови.

Таким чином, відповідно до КПК України прокурор наділений повноваженнями контрольно-пізнавального, а щодо прийняття основних, ключових рішень на досудових стадіях кримінального провадження – владно-розпорядчого характеру [8]. Як слушно стверджує О.М. Ларін, ці повноваження є його «виключною компетенцією» [9, 56–57]. На думку В.М. Савицького, В.С. Шадріна та деяких інших учених-правознавців, діяльність у формі процесуального керівництва «не перестав бути прокурорським наглядом, одним із аспектів якого в цей час є нагляд за виконанням прав людини і громадянина» [10, 194, 210; 11, 226]. З огляду на викладене вище зауважимо, що цей нагляд суттєво відрізняється від прокурорського нагляду часів колишнього СРСР.

Щодо так званого загального нагляду, якого Рада Європи вже тривалий час наполегливо рекомендує позбавити прокуратуру, на сьогодні його, по суті, не існує. Натомість прокуратура через представницьку функцію здійснює правозахисну діяльність, зміст якої полягає у процесуальних та інших діях, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави в порядку, передбаченому процесуальним законом.

Цю функцію прокурор реалізує щодо інтересів громадянина України, а також іноземця або особи без громадянства у випадках, якщо така особа неспроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, неіездатність або обмежену

діездатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Представництво в суді законних інтересів держави прокурор забезпечує за наявності порушень або загрози порушень інтересів держави, якщо їх захист не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Крім того, наявність обставин для представницької діяльності має бути мотивована й обґрунтована прокурором [1].

На нашу думку, за прокуратурою має бути збережений статус самостійного контрольно-наглядового органу, незалежного від будь-якої з гілок державної влади, що зумовлено потребами України як демократичної правової держави та її громадянського суспільства і унормовано чинною Конституцією України. Саме на цьому потрібно акцентувати увагу під час прийняття Верховною Радою України Закону України «Про прокуратуру» в новій редакції.

Наостанок зазначимо, що наведені в цій науковій статті погляди є авторським баченням місця прокуратури в системі поділу владних повноважень в Україні, в тому числі й за перспективи прийняття нового Основного Закону України. Запрошуємо наукову спільноту та всіх, кому не байдужа доля нинішньої прокуратури України, до цікавої і корисної дискусії.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: проект Закону України, схвалений Верховною Радою України 8 листопада 2013 року у першому читанні // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cl.rada.gov.ua/pls
2. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.10 / М.В. Косюта. – Х., 2005. – 22 с.
3. Серета Г.П. Європейські пріоритети реформування прокуратури України / Г.П. Серета // Вісник прокуратури. – 2006. – № 3. – С. 11–13.

4. Толочко О.М. Прокуратура як незалежний орган у системі судової влади / О.М. Толочко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 3. – С. 20–22.
5. Реформування органів прокуратури України: проблеми і перспективи / Вступна стаття редакційної колегії // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 3. – С. 6–10.
6. Долежан В.В. Конституційні аспекти удосконалення прокурорської системи України / В.В. Долежан // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2(7). – С. 117–123.
7. Тацій В.Я. Прокуратура та органи правопорядку в системі правоохоронних органів / В.Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2013. – № 3. – С. 3–15.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Ларин А.М. Прокурорский надзор и руководство расследованием / А.М. Ларин // Социалистическая законность. – 1978. – № 10. – С. 56–57.
10. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1975. – 383 с.
11. Шадрин В.С. Обеспечение прав человека и роль прокурора в современном уголовном процессе / В.С. Шадрин // Права человека в России и правозащитная деятельность государства: сб. м-лов Всероссийской науч.-практ. конф. (12 мая 2003 года); под. ред. В.Н. Лопатина. – СПб: Юридический Центр-Пресс, 2003. – С. 226.

Ірина ЄВРОПІНА,
Артем ДЕМІДА

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ПРОКУРАТУРИ В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання щодо місця прокуратури в системі поділу владних повноважень в Україні з огляду на класичну теорію Ш.-Л. Монтеск'є. На підставі аналізу чинних нормативно-правових актів, проекту нової редакції Закону України «Про прокуратуру» та існуючих наукових поглядів запропоновано сучасне бачення місця прокуратури в системі органів державної влади України.

Ключові слова: прокуратура; влада; закон; державні органи; принцип поділу влади; прокурорський нагляд; процесуальне керівництво; представництво; реформування органів прокуратури.

Ірина ЄВРОПІНА,
Артем ДЕМІДА

К ВОПРОСУ О МЕСТЕ ПРОКУРАТУРЫ В СИСТЕМЕ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Рассмотрены вопросы о месте прокуратуры в системе разделения властных полномочий в Украине, исходя из классической теории Ш.-Л. Монтескье. На основании анализа действующих нормативно-правовых актов, проекта новой редакции Закона Украины «О прокуратуре» и существующих научных взглядов предложено современное видение места прокуратуры в системе органов государственной власти Украины.

Ключевые слова: прокуратура; власть; закон; государственные органы; принцип деления власти; прокурорский надзор; процессуальное руководство; представительство; реформирование органов прокуратуры.

Iryna IEVROPINA,
Artem DEMIDA

ON ISSUE OF PUBLIC PROSECUTION OFFICE WITHIN THE SEPARATION OF POWERS SYSTEM IN UKRAINE

The article deals with the problem of finding the prosecution in the system of powers separation in Ukraine based on the classical theory of SH.-L. Montesquieu. On the grounds of the analysis of existing legal acts, the new draft of the Law “On Prosecutor's Office” and current scientific views it is suggested a modern vision of the prosecution place in the system of government of Ukraine.

Keywords: public prosecution office; power; law; government agencies; principle of separation of powers; prosecutor’s supervision; procedural guidance; representation; of the prosecution agencies.

Інна КОВАЛЬЧУК,

доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук

УДК 343.16

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЗВЕРНЕНЬ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

Розгляд і вирішення звернень в органах прокуратури – важлива форма її діяльності, спрямованої на утвердження верховенства права, забезпечення законності й зміцнення правопорядку. Це також є способом взаємозв'язку прокуратури з різними соціальними верствами населення, завдяки чому зроблено важливі висновки щодо забезпечення прав і свобод громадян в окремих сферах життєдіяльності суспільства.

Протягом останніх десятиріч науковці юристи аналізували проблеми, пов'язані з розвитком законодавства щодо роботи зі зверненнями громадян, у тому числі в органах прокуратури. До них належать О. Банчук, Л. Біла-Тіунова, П. Берідзе, І. Голосніченко, В. Долежан, В. Нагребельний, В. Перепелюк, С. Сірик, В. Тимощук, В. Цветков, Б. Шевченко, Х. Ярмакі (Україна); В. Антонов, Д. Бахрах, С. Березовська, Н. Мельников, В. Ментинський, К. Подьячев, В. Ремньов (Росія); Л. Мінашкін (Білорусія); С. Кенжаев (Таджикистан) та ін.

Проте останнім часом в українському суспільстві відбуваються процеси, що викликають потребу переглянути деякі усталені уявлення стосовно способів захисту прав і свобод громадян та діяльності прокуратури в окресленій сфері. Це пов'язано з додержанням Україною вимог, які пред'являються структурами Парламентської Асамблеї Ради Європи та Європейського Союзу, а також з конституційним

процесом, що відбувається в Україні, і діяльністю в цьому напрямі Конституційної Асамблеї та інших структур.

Відповідно до ст. 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні та колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Ця норма справляє враження недовершеної. Очевидно, надання відповіді автору звернення, якщо воно виявилось обґрунтованим, не цілком достатньо. На наш погляд, зазначену норму необхідно доповнити словами «і за наявності підстав вжити необхідних заходів щодо усунення порушень прав і свобод та притягнення до відповідальності винуватців».

У чинній редакції ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» [1] передбачено, що прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян і юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких належить до компетенції суду. На деталізацію цієї норми спрямовані її положення про здійснення прокурором особистого прийому громадян, можливість оскаржити рішення за зверненням до прокурора вищого рівня або суду, припинення провадження за скаргою в органах прокуратури України після прийняття щодо неї рішення Генеральним прокурором України.

До останнього часу роль прокуратури у розгляді звернень практично не викликала сумнівів у вітчизняних дослідників і розглядалася як складова частина правозахисної діяльності прокурора під час здійснення усіх його функцій. За даними статистики, найбільша кількість розглянутих звернень з питань нагляду за додержанням законів щодо захисту прав і свобод людини та інтересів держави (близько 50 відсотків) стосувалася наглядової діяльності поза сферою кримінального судочинства і судово-представницької функції прокуратури [2]. «Отже, на наше глибоке переконання, – зазначив О. Панов, – наявність прокуратури в системі органів державної влади України, які здійснюють захист прав людини, є не тільки бажаним явищем, а й своєрідною необхідністю, що обумовлюється як специфікою сучасної ситуації в нашій державі, так і державно-правовими традиціями» [3, 71]. У свою чергу, В. Ковальський наголосив: «Діяльність органів прокуратури з вирішення скарг і звернень громадян, перевірки публікацій у ЗМІ про порушення законів та інших нормативно-правових актів, недоліки в роботі контролюючих органів тощо має важливе значення з огляду на дотримання законодавства у цій царині для всіх без винятку суспільних відносин» [4, 195].

Згідно зі ст. 29 Закону України «Про звернення громадян» [5] нагляд за додержанням відповідних законодавчих актів здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами. Відповідно до наданих їм чинним законодавством повноважень вони вживають заходи для поновлення порушених прав, захисту законних інтересів громадян, притягнення порушників до відповідальності. Проте існування зазначеної норми у незмінній з 1996 року редакції не має вводити в оману. Співвідношення сфер діяльності прокуратури щодо розгляду звернень поступово змінюється через деякі обмеження функцій і повноважень прокуратури, запропоновані в проекті Закону України «Про прокуратуру», який уже погоджено з Венеціанською комісією. У зазначеному проекті взагалі відсутня норма, яка відповідає б ст. 12 чинного Закону України «Про прокуратуру».

Стосовно цього зазначимо, що згідно із Законом України від 18 вересня 2012 року № 5288-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» [6] уже було обмежено підстави для проведення прокурорських перевірок додержання і застосування законів. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про прокуратуру» у чинній редакції перевірки за заявами фізичних чи юридичних осіб, зверненнями та запитами депутатів усіх рівнів, крім заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення, проводяться лише в разі їх попереднього розгляду компетентними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами або неприйняття ними у встановлені строки рішення з цих питань.

Настав час, коли органи виконавчої влади і державного контролю мають взяти на себе всю повноту відповідальності за стан виконання законів на відповідній території або у галузі [7]. Саме тому значна частина скарг громадян на порушення їхніх прав владними структурами, поданих до прокуратури, неминуче відсіюватиметься і не буде братися до провадження в прокуратурі, а зацікавленим особам буде роз'яснюватись їхнє право спочатку звернутись до органів управління чи контролю. Для того, щоб домогтись проведення перевірки за своїм зверненням, особа має довести, що йдеться не просто про порушення закону, а про злочинне правопорушення, і звернення громадянина має характер повідомлення про таке правопорушення. На нашу думку, в подібних випадках, пов'язаних із розглядом заяв, не варто приймати рішення про початок кримінального провадження для того, щоб потім його закрити. Необхідно діяти згідно із ч. 2 п. 2.2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [8, 224–238], відповідно до якого, якщо в заяві, повідомленні не наведено достатньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то для її встановлення направляються вимоги до підприємств, установ, організацій про надання документів або відповідних даних і отримання пояснень у строк до семи днів.

Це нагадує порядок так званої дослідчої перевірки, закріплений у ст. 97 (ч. 4) КПК України 1960 року. Не заперечуючи проти встановлення такого порядку, вважаємо, що про нього має йтися безпосередньо у ст. 214 чинного КПК України, а не в Інструкції.

Остаточні висновки щодо показників динаміки надходження звернень громадян до прокуратури можна буде зробити за результатами порівняння й аналізу статистичних даних про роботу прокуратури за 2014 і 2015 роки.

Можливо, доведеться відмовитись від вирішення в прокуратурі звернень юридичних осіб, в тому числі контролюючих органів, за винятком випадків, коли в них ставиться питання про ініціювання кримінальних проваджень за результатами їхньої контрольної діяльності. Якщо ж ідеться про захист суто корпоративних інтересів, то слід мати на увазі, що зазначені структури, більшість із яких мають юридичні служби, цілком спроможні захистити свої права та інтереси, самостійно звертаючись до судів різної юрисдикції.

З огляду на концепцію нового законопроекту про прокуратуру прокурор може вчинити перевіркові дії, здійснюючи функцію представництва інтересів громадян або держави, проте лише з метою використання одержаних відомостей, щоб встановити наявність підстав для представництва в суді. Під час розгляду скарг громадян він братиме їх до свого провадження і вчинятиме відповідні перевіркові дії лише для захисту прав осіб, вичерпний перелік яких наведено в законі.

У ч. 2 ст. 12 чинного Закону України «Про прокуратуру» зазначено, що на прокурора покладено обов'язок здійснення нагляду за додержанням вимог законодавства всіма органами, підприємствами, установами, організаціями і посадовими особами. Зрозуміло, що такий всеохоплюючий нагляд не міг повною мірою здійснюватися прокуратурою з огляду на масштабність цієї діяльності. А періодичні вимоги керівництва Генеральної прокуратури України активізувати наглядові заходи зазвичай призводили до формалізму при проведенні перевірок і до виявлення

дріб'язкових недоліків в організації роботи зі зверненнями, які складно було назвати порушеннями закону.

У сфері оперативного-розшукової діяльності й досудового кримінального провадження прокурор у визначених законом випадках виступає як суб'єкт розгляду заяв, скарг і клопотань з питань кримінально-процесуального характеру і водночас у ролі службової особи, рішення, дії чи бездіяльність якої оскаржуються зацікавленими особами до слідчого судді (§ 1 Глави 26 КПК України). Водночас прокурор є суб'єктом оскарження рішень слідчого судді (§ 2), а скарги слідчого на рішення, дії і бездіяльність прокурора під час досудового розслідування розглядаються прокурором вищого рівня (§ 3).

У зв'язку із цим виникає цілий комплекс правовідносин, пов'язаних з розглядом і вирішенням звернень, в яких прокурор є або лідером, тобто має право приймати рішення щодо конкретних звернень, або поступається значною частиною своїх повноважень у цій сфері слідчому судді, який здійснює судовий контроль за розслідуванням, або навіть як підконтрольна слідчому судді чи прокурору вищого рівня особа.

В умовах реформування прокурорської системи вона у своїй основі зберігає значення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні й при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (Глава 4 Розділу III Закону України «Про прокуратуру»).

Певна закритість відповідних державних органів (установ), слабкість позавідомчого контролю за діяльністю пенітенціарної системи об'єктивно підвищують значення аналізу результатів розгляду скарг засуджених для виявлення причин порушень закону і запобігання ексцесам у цьому середовищі, які певною мірою викликані порушеннями прав ув'язнених. Для одержання відповідної інформації прокурор має можливість проводити опитування контингенту, який перебуває у місцях застосування заходів примусового характеру, в тому числі вислуховувати їхні заяви і скарги наодинці. Це допомагає своєчасно вжити заходів для

того, щоб невдоволення частини засуджених рішеннями і діями службових осіб щодо них не переросло у масові акції протесту, для вгамування яких доводилося б застосовувати суворі заходи із залученням додаткових сил правоохоронних органів.

На наш погляд, є потреба у застосуванні деяких заходів, спрямованих на удосконалення форм і методів розгляду звернень, у тому числі й в органах прокуратури.

У Законі України «Про звернення громадян» не наведено переліку принципів цієї діяльності, що є недоліком. Їх доцільно закріпити у вказаному Законі для того, щоб вони підлягали обов'язковому застосуванню усіма структурами, на яких поширюється цей Закон, в тому числі й органами прокуратури. На першому місці серед них має перебувати принцип верховенства права, суть якого відображено у ст. 3 Конституції України: людина, її права і свободи визнаються найвищими соціальними цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. З верховенством права тісно пов'язані, зокрема, такі принципи, як доступність подання звернень, гуманізм і справедливість, повнота, всебічність та об'єктивність перевірок.

Заслужують на уточнення також окремі положення, що містяться у новій Інструкції про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України [9] для закріплення гарантій прав авторів звернень.

1. Недостатньо повним є перелік ознак повторного звернення (п. 1.4 Інструкції). До них необхідно додати «невжиття заходів до фактичного відновлення прав особи, попереднє звернення якої було задоволено».

2. Відповідно до п. 3.2 за кожним зверненням у прокуратурах всіх рівнів може бути виконана одна з таких дій:

- прийнято до розгляду;
- передано на вирішення до підпорядкованої прокуратури;
- направлено до іншого відомства;
- приєднано до скарги, що раніше надійшла або до матеріалів кримінальної справи.

Виникає запитання: «Що конкретно необхідно розуміти під розглядом звернення?»

Адже, якщо звернення надсилається для вирішення до підпорядкованої прокуратури, воно уже було розглянуто, а його зміст вивчено і проаналізовано. Необхідно розрізнити розгляд звернення у зазначеному розумінні та його вирішення, тобто проведення перевірки за зверненням, прийняття за ним відповідного рішення і повідомлення про нього заявнику. Перший варіант із зазначених дій доцільно назвати не як «прийнято до розгляду», а «прийнято до провадження у даній прокуратурі».

У зв'язку із цим виникає також потреба навести визначення понять «розгляд звернення» і «вирішення звернення» в п. 1.3 Інструкції.

3. Відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про звернення громадян» забороняється направляти скарги громадян для розгляду тим органам і посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються. Варто погодитись із думкою В. Долежана, що це має стосуватися не лише дій, а й проявів бездіяльності, які оскаржуються заявником [10, 56]. Наведене положення доцільно відтворити у Розділі 3 Інструкції.

4. У логічному взаємозв'язку із зазначеним положенням перебуває ч. 2 п. 4.4 Інструкції, відповідно до якої не допускається прийняття рішень щодо звернень за висновками підпорядкованих прокурорів, чиї дії оскаржуються. Йдеться про випадки, коли звернення перебуває у провадженні прокуратури вищого рівня, а підпорядкованого прокурора просять висловити власну думку щодо його обґрунтованості або необґрунтованості, навести відповідні аргументи. Проте можливі й такі випадки, коли висновок підпорядкованого прокурора сам по собі суперечить закону, а тому викликає відповідну реакцію. Відтак, зміст цієї фрази доцільно викласти таким чином: «Не допускається прийняття рішення щодо звернень лише за висновками підпорядкованих прокурорів без належної оцінки їх правової позиції і без додаткової перевірки».

5. Існує також потреба у додаткових заходах, спрямованих на забезпечення провадження щодо звернень у прокуратурі в розумні строки, звичайно, не на шкоду його повноті й об'єктивності. Відповідно до п. 5.1

Інструкції звернення громадян вирішують протягом 30 днів від дня надходження до прокуратури, а ті, що не потребують додаткового вивчення і перевірки, – не пізніше 15 днів, якщо інший порядок не встановлено законодавством. Ця норма записана з ч. 1 ст. 20 Закону України «Про звернення громадян» за винятком того, що у нормі Закону передбачено не 30-денний, а місячний термін. Якщо за зверненням не потрібно додаткове вивчення і перевірка, а отже, відповідь щодо нього можна дати лише на основі вивчення змісту, то який сенс затримувати прийняття відповідного рішення до 15 днів? Адже за наявності підстав відповідно до п. 3.2 Інструкції звернення передаються до підпорядкованих прокуратур чи в інші відомства у 5-денний строк з повідомленням (письмовим) про це заявників. То чому б не встановити у Законі, а відтак, і в Інструкції саме такий строк вирішення подібних звернень?

6. У пункті 4.14 Інструкції передбачено можливість надання автору звернення

роз'яснення, якщо у зверненні не містяться прохання про задоволення будь-яких вимог або клопотань: у такому разі надаються роз'яснення з питань правового характеру. Проте здебільшого потреба у наданні роз'яснень виникає тоді, коли громадянин сподівається на втручання прокурора, якщо конфліктна правова ситуація підлягає вирішенню в судовому порядку. Саме в таких випадках, як правило, і необхідно надавати роз'яснення чи пораду звернутися до суду, можливо, навіть конкретизувати, до суду якої саме юрисдикції. Термін «роз'яснення питань правового характеру», що міститься в Інструкції, визначено не чітко, тому і його необхідно конкретизувати.

Висловлені міркування і зауваження не охоплюють усіх проблем, пов'язаних з удосконаленням порядку розгляду і вирішення звернень в органах прокуратури, а отже, на наш погляд, потребують подальшого обговорення.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України [Офіційне видання]. – 1991. – № 53. – С. 793.
2. Ковальчук І.С. Організаційно-правові проблеми розгляду звернень громадян і юридичних осіб в органах прокуратури: моногр. / І.С. Ковальчук. – Одеса: Юридична література, 2011. – 208 с.
3. Панов О.І. Альтернативність захисту прав людини і громадянина як ознака демократичності організації державної влади / О.І. Панов // Наукові записки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2002. – С. 71–74. – (Серія «Право»).
4. Ковальський В.С. Охоронна функція права: моногр. / В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
5. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України [Офіційне видання]. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури: Закон України від 18 вересня 2012 року № 5288-VI // Відомості Верховної Ради України [Офіційне видання]. – 2013. – № 37. – Ст. 490.
7. Матеріали наради з питань реформування органів прокуратури // Вісник прокуратури. – 2013. – № 8. – С. 4–5.
8. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 року № 69 // Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар: у 3 кн. – Кн. 3: Галузеві накази Генерального прокурора України та інші відомчі нормативні акти прокуратури. – К.: Алерта, 2013. – 504 с.
9. Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України (із змінами, внесеними наказами Генерального прокурора України від 12 липня 2012 року № 1гн-2, від 5 грудня 2012 року № 9гн-1, від 12 квітня 2013 року № 49): затверджена наказом Генерального прокурора України від 21 червня 2011 року № 9гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151882
10. Долежан В.В. Актуальні проблеми роботи зі зверненнями громадян в органах прокуратури / В.В. Долежан // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 53–58.

Інна КОВАЛЬЧУК

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЗВЕРНЕНЬ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

У статті аналізуються зміни у підходах законодавця до розгляду і вирішення звернень в органах прокуратури, вносяться пропозиції щодо вирішення окремих питань у Конституції України, законах України «Про звернення громадян», «Про прокуратуру», нормативних актах Генерального прокурора України.

Ключові слова: прокуратура; прокурорський нагляд; заяви і скарги; розгляд звернень у прокуратурі.

Інна КОВАЛЬЧУК

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРЫ

В статье анализируются изменения в подходах законодателя к рассмотрению и разрешению обращений в органах прокуратуры, вносятся предложения относительно решения отдельных вопросов в Конституции Украины, законах Украины «Об обращениях граждан», «О прокуратуре», нормативных актах Генерального прокурора Украины.

Ключевые слова: прокуратура; прокурорский надзор; заявления и жалобы; рассмотрение обращений в прокуратуре.

Inna KOVALCHUK

THE PROBLEMS OF IMPROVING THE REVIEW OF REQUESTS PLACED WITH PROSECUTOR'S OFFICE

The article provides an analysis of changes in legislator's approaches to the review and resolution of requests placed with prosecutor's office, and offers proposals to have certain matters regulated by the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine On Public Requests and On the Public Prosecution System, and regulatory acts of the Prosecutor General of Ukraine.

Keywords: Public Prosecutor office; prosecutor's supervision; preferments and petitions; application proceeding in Prosecutor office.

Михайло ВИТЯЗЬ,
прокурор Київської області,
державний радник юстиції 2 класу

УДК 343.2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО НЕВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ (ст. 389-1 КК УКРАЇНИ)

Відповідно до Закону України від 13 квітня 2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» Розділ XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) «Злочини проти правосуддя» було доповнено ст. 389-1, якою встановлено кримінальну відповідальність за два злочини: умисне невиконання угоди про примирення та умисне невиконання угоди про визнання винуватості.

З огляду на те, що інститут угоди про визнання винуватості – це новела в законодавстві, він і буде предметом дослідження у цій статті. Поява в законі нової кримінально-правової заборони обумовлює необхідність з'ясування спочатку об'єктивних та суб'єктивних ознак складу забороненого діяння. Надалі у слідчо-судовій практиці буде виявлено ефективність, а також проблемні аспекти її застосування, що потребуватиме подальших наукових розвідок.

Поки що намагання дати кримінально-правову характеристику вказаного злочину звелися лише до декількох науково-практичних коментарів ст. 389-1 КК України та низки публікацій автора цих рядків. Відсутність достатньої кількості наукових праць на цю тему за наявної їх потреби, що існує у правозастосовній, науково-дослідній та навчально-методичній

практиці, зумовила актуальність пропонованої статті та доцільність її оприлюднення.

Метою статті є висвітлення результатів здійсненої автором кримінально-правової характеристики складу цього злочину, структуру якого утворюють об'єкт, предмет, об'єктивна та суб'єктивна сторони і суб'єкт його вчинення.

Об'єктом злочину останнім часом дедалі частіше визнають не міфічні суспільні відносини, а цінності, зазначені в ч. 1 ст. 1 КК України та в назвах розділів його Особливої частини. З огляду на назву Розділу XVIII, в якому розміщено ст. 389-1, однією з таких цінностей є правосуддя. Для з'ясування його сутності та змісту необхідно керуватися ст. 124 Конституції України, адже в ній визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Діяльність інших органів та осіб, що сприяють суду в здійсненні правосуддя, винесено Основним Законом України за межі власне правосуддя. Однак у КК України до переліку злочинів проти правосуддя включено і такі, що безпосередньо не стосуються діяльності суду. Наприклад: умисне систематичне невиконання слідчим органом досудового розслідування законних

вказівок прокурора (ст. 381-1). Зазначене ставить під сумнів можливість завдання шкоди правосуддю у розумінні Конституції України. У зв'язку із цим виникла гіпотеза щодо існування правосуддя не лише у власному, але й у дещо іншому, широкому сенсі слова [1, 971; 2].

Керуючись положеннями Основного Закону держави, можливо дійти лише одного правильного висновку: основним об'єктом цих злочинів є правосуддя у власному, а не в якомусь іншому сенсі цього поняття. Водночас не можна не погодитись із думкою, що існує «... більше підстав для віднесення злочинів, що не стосуються безпосередньо судової діяльності, до категорії вчинених проти порядку управління як таких, що унеможливають (ускладнюють) діяльність правоохоронних органів, що (крім прокуратури) належать до виконавчої гілки влади, або до категорії злочинів, що посягають на честь та гідність людини і громадянина» [3, 57].

Отже, злочин, передбачений ст. 381-1 КК України, посягає на правосуддя як діяльність суду зі здійснення правосуддя. І зазначений об'єкт є основним безпосереднім у складі цього злочину. Але при невиконанні угоди про визнання винуватості порушується нормальна діяльність й інших органів, що сприяють здійсненню правосуддя. Таку діяльність слід вважати додатковим безпосереднім об'єктом у складі цього злочину. З огляду на те, що зазначений об'єкт потерпатиме в усіх випадках невиконання угоди про визнання винуватості, він є не факультативним, а обов'язковим у складі цього злочину.

Важливу роль у кримінально-правовій характеристиці злочину відіграє і його предмет. Ця ознака складу злочину забезпечує його чітке відмежування від інших злочинів, підкреслюючи індивідуальні особливості, а також значною мірою визначає характер і ступінь суспільної небезпечності злочинних діянь. Для пізнання предмета злочину зазвичай використовують три групи його ознак: фізичні, соціальні та юридичні [4, 110].

Найбільш наближеним до сутності цього явища є, мабуть, розуміння предмета

злочину, запропоноване В.М. Куцом та розвинуте його учнями [5; 6; 7]. На їхню думку, предметом злочину є не лише речі, а й будь-які інші субстанції, що передбачені кримінальним законом або однозначено витікають з його змісту, протиправне поводження з якими утворює склад відповідного злочину. В назві та диспозиції ст. 389-1 КК України йдеться про невиконання угоди про визнання винуватості. Тобто предметом цього злочину в законі безпосередньо визначено зазначену угоду. Вона повністю відповідає фізичним, соціальним та юридичним ознакам предмета злочину. Саме шляхом протиправного поводження з угодою – умисним невиконанням її умов – можна заплідити шкоду правосуддю як основному безпосередньому об'єкту цього злочину та діяльності інших органів, що сприяють здійсненню правосуддя, як додатковому об'єкту у складі цього злочину.

Наступним елементом складу злочину є його об'єктивна сторона. Кримінально-правова доктрина розуміє її як зовнішню сторону (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), його наслідками, причинним зв'язком між ними, а також місцем, часом, обстановкою, способом, засобами та знаряддями вчинення злочину [8, 103].

Для об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 391-1 КК України, необхідно в діянні суб'єкта встановити лише наявність порушення одного з обов'язків, що покладаються на нього відповідно до угоди про визнання винуватості (формальний склад злочину).

У ст. 472 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) наведено вичерпний перелік обов'язків, які можуть покладатись на підозрюваного чи обвинуваченого при укладенні угоди про визнання винуватості: 1) беззастережне визнання своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення; 2) згода на призначення покарання; 3) згода підозрюваного або обвинуваченого на звільнення від відбування покарання з випробуванням; 4) обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення,

вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце). Тобто поведінка особи, яка порушує угоду про визнання винуватості, має полягати виключно у невиконанні одного чи кількох зазначених обов'язків. Розширеному тлумаченню вказана норма не підлягає.

Але, незважаючи на, здавалося б, очевидність такого висновку, деякі фахівці висловлюють протилежну думку про те, що невиконання угоди може проявитись і в інших формах поведінки особи, наприклад, у порушенні взятого на себе обов'язку припинити антигромадський спосіб життя і працевлаштуватися, пройти курс лікування від захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, тощо [9, 893].

Із цим важко погодитись. Будь-які інші обов'язки, не передбачені ст. 472 КПК України, у тому числі й ті, що витікають із факту узгодженого сторонами угоди звільнення від відбування призначеного покарання згідно зі ст. 75 КК України, не можуть становити змісту угоди про визнання винуватості. Відповідно, й порушення таких обов'язків не може утворити об'єктивну сторону злочину, що досліджується.

Невиконання в межах угоди про визнання винуватості обов'язку, передбаченого у п. 1 ч. 1 ст. 76 КК України, неможливе. Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України така угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам, що виключає участь потерпілого у такому провадженні. Більше того, цією нормою встановлено пряму заборону щодо укладення угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий. Тобто обговорення в угоді обов'язку вибачення унеможливлене згідно з чинним процесуальним законодавством.

Щодо недотримання решти умов такого виду звільнення слід зазначити, що воно має власні негативні для засудженого наслідки, передбачені частинами 2 та 3 ст. 78 КК України. Вони полягають або в направленні засудженого до відбування по-

карання, або в призначенні покарання за сукупністю вироків, оскільки обов'язки, передбачені ст. 76 КК України, що покладаються на особу у зв'язку зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, не становлять зміст угоди про визнання винуватості. Згідно зі ст. 472 КПК України до змісту угоди окрім іншого входять: «... узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання і звільнення від його відбування з випробуванням». Буквальне тлумачення тексту закону свідчить, що узгоджуватись сторонами угоди мають лише вид та міра покарання та можливість звільнення від його відбування з випробуванням. Обов'язки, що покладаються на звільненого від відбування покарання з випробуванням, сторонами не узгоджуються та не можуть включатись ними до угоди про визнання винуватості. Необхідною є лише згода на застосування такого виду звільнення від покарання.

Зазначене підтверджується змістом ст. 75 КК України, в ч. 2 якої встановлено обов'язок суду прийняти рішення про звільнення особи від відбування покарання у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, в якій узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. При цьому у ч. 3 цієї ж статті встановлено виключну компетенцію суду на визначення обов'язків, які мають покладатись на засудженого: «Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом».

Зважаючи на зазначене вище, ухилення засудженого від виконання обов'язків, що покладаються на нього у зв'язку зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, обумовленим угодою про визнання винуватості, не є ухиленням від виконання такої угоди та не може кваліфікуватись за ст. 389-1 КК України. Наслідки такого ухилення передбачено в частинах 2 та 3 ст. 78 цього Кодексу.

Щодо суб'єктивної сторони невиконання угоди про визнання винуватості слід зазначити, що вона характеризується

виключно умисною виною, адже про це йдеться як у назві ст. 389-1 КК України, так і в її тексті. Це не означає, що не виконати угоду про визнання винуватості з необережності неможливо. Таке може статися, але складу злочину не утворить, тому кримінальна відповідальність за необережне невиконання угоди не настане.

У теорії кримінального права переважає думка, що при вчиненні злочину з формальним складом можливий лише прямий умисел. Не заперечуючи проти цього твердження, зауважимо, що формула прямого умислу, визначена у ч. 2 ст. 24 КК України, придатна лише для злочину з матеріальним складом. З огляду на це визначення прямого умислу в складі злочину, який нас цікавить, з позиції *de lege lata* матиме наступний вид: суб'єкт усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає настання його суспільно небезпечних наслідків (інтелектуальний момент) і бажає вчинити таке діяння (вольовий момент).

Тут можливі твердження на кшталт: до інтелектуального моменту не варто включати передбачення суспільно небезпечних наслідків діяння, оскільки вони не входять до складу злочину. На це заперечимо: невключення до законодавчого визначення складу злочину якоїсь ознаки не свідчить про те, що цієї ознаки не існує. У нашому випадку суспільно небезпечні наслідки у виді суттєвого порушення процесу здійснення правосуддя в спрощеному порядку в результаті невиконання угоди про визнання винуватості настають завжди, причому «автоматично» слідом за діянням. Не передбачати цього суб'єкт просто не може. Але головне полягає в тому, що суспільна небезпечність самого діяння у складі цього злочину цілком залежить від наслідків, що настають від його вчинення. Саме по собі невиконання якоїсь обіцянки навряд чи заслуговує на кримінальну відповідальність. Інша річ, коли порушення обіцянки тягне суспільно небезпечний наслідок. Отже, усвідомлення характеру наслідку невиконання угоди про визнання винуватості є обов'язковою складовою інтелектуального моменту прямого умис-

лу в структурі суб'єктивної сторони складу цього злочину.

При характеристиці вини у складі злочину, який нас цікавить, постає ще одне непросте запитання: чи є обов'язковою умовою усвідомлення кримінальної протиправності діяння? Зазвичай це питання не знаходить в літературі обґрунтованої відповіді. У нашому випадку воно заслуговує на увагу через те, що кримінально-правовий статус діяння, передбаченого ст. 389-1 КК України, може змінитися у зв'язку з його переведенням до числа кримінальних проступків. Ми дотримуємося думки, що усвідомлення кримінальної протиправності необхідне, але саму таку протиправність слід розуміти не як усвідомлення точної кримінально-правової оцінки вчинюваного діяння. Достатньо, щоб суб'єкт розумів, що таке діяння заборонене кримінальним законом: не важливо, у якості злочину чи кримінального проступку.

У разі віднесення невиконання угоди про визнання винуватості до числа проступків може змінитися й наявна формула прямого умислу у складі цього кримінального правопорушення. Річ у тім, що проступком, можливо, буде визнано не суспільно небезпечне діяння, а діяння суспільно шкідливе, тобто менш тяжке, ніж небезпечне. Зазначену обставину в такому випадку доведеться відповідним чином відобразити у формулі умислу при вчиненні цього проступку.

Крім вини до структури суб'єктивної сторони злочину можуть входити мотив та мета його вчинення у тих випадках, коли це прямо передбачено в законі. У випадку, що розглядається, ознак суб'єктивної сторони в законі не передбачено, тому вони не впливають на кваліфікацію діяння за ст. 389-1 КК України. Але мотив і мета обов'язково повинні враховуватися при призначенні покарання, як того вимагають принципи його призначення та загальні засади, передбачені ст. 65 КК України.

Необхідним елементом досліджуваного складу злочину виступає суб'єкт його вчинення. Відповідно до ст. 18 КК України

суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Законодавець, як і кримінально-правова доктрина, поділяють суб'єктів злочину на два види: загальний та спеціальний. У теорії кримінального права з числа загальних суб'єктів виокремлюють загального з додатковими ознаками суб'єкта, а з числа спеціальних суб'єктів злочину – такий їх різновид, як спеціально-конкретні. Зазначені суб'єкти відрізняються від інших наявністю додаткових ознак. Ця обставина спричиняє не лише розмежування їх між собою, а водночас у певному сенсі об'єднання. Тому на практиці не просто відмежувати загального суб'єкта з додатковими ознаками від спеціально-конкретного. На жаль, і в навчальній літературі та коментарях кримінального законодавства відсутні конкретні рекомендації з цього приводу.

Чи не єдина в Україні чітка позиція щодо розмежування цих видів суб'єктів злочину обґрунтована В.М. Куцом. Учений пропонує розподіляти суб'єктів злочину на загальних і спеціальних не за кількісним критерієм (три ознаки – загальний, а більше ознак – спеціальний), як це зазвичай робиться, а за якісним. Таким критерієм науковець називає характер кримінально-правової заборони. Відтак, порушник загально-правової заборони, тобто адресованої всім, є загальним суб'єктом, а порушник спеціальної, тобто адресованої лише йому заборони – спеціальним суб'єктом злочину [10, 18–20].

З'ясувавши теоретичні засади визначення суб'єкта злочину, спробуємо охарактеризувати суб'єкта умисного невиконання угоди про визнання винуватості. Спочатку звернімося до законодавчого визначення складу цього злочину і з'ясуємо, чи містить воно вказівку на суб'єкта. Незважаючи на лаконічність законодавчої формули складу цього злочину, в ньому знайшлося місце для суб'єкта його вчинення. Таким суб'єктом законодавець назвав засудженого. Постає запитання: засуджений є загальним чи спеціальним суб'єктом умисного невиконання угоди про визнан-

ня винуватості? На наш погляд, навіть за традиційного підходу до вирішення зазначеного питання суб'єкт у складі цього злочину є спеціальним. По-перше, він наділений всіма ознаками загального суб'єкта; по-друге, має додаткові ознаки, головною серед яких слід вважати його правовий статус засудженого. Згідно з моделлю визнання суб'єкта спеціальним, запропонованою В.М. Куцом, засуджений також підпадає під ознаки спеціального суб'єкта, адже він порушує кримінально-правову заборону, адресовану не всім, а лише цій категорії осіб.

Засуджений – це обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. За загальним правилом, моментом набрання законної сили вироком суду вважається закінчення строку оскарження в апеляційному порядку судового рішення, яке було ухвалене судом першої інстанції [11, 61].

Отже, кримінально-правова заборона умисного невиконання угоди про визнання винуватості та про примирення з потерпілим адресована лише особам, визнаним засудженими у порядку, встановленому КПК України. Невиконання ними будь-яких інших угод поза межами кримінально-правових відносин не розцінюється як злочин. Водночас невиконання угоди про визнання винуватості особами, які не наділені статусом засудженого, також не визнається злочинним.

Зазначене дає можливість стверджувати, що відповідно до чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства суб'єкт умисного невиконання угоди про визнання винуватості – спеціальний. Він характеризується наступними ознаками: фізична особа; осудна особа; особа, яка досягла 16-річного віку; особа, стосовно якої набрав чинності вирок суду, яким затверджено угоду про визнання винуватості.

Крім обставин, що мають стати предметом подальших наукових розвідок за цією темою, визначених на початку статті, доцільно також дослідити форми кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про визнання винуватості.

Список використаних джерел:

1. Бажанов М.І. Злочини проти правосуддя: конспект лекцій / М.І. Бажанов. – Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, – Х. 1996. – 29 с.
2. Бажанов М.І. Избранные труды / М.І. Бажанов; [сост.: В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонов, Е.В. Шевченко; отв. ред. В.Я. Тацій]. – Х.: Право, 2012. – 1244 с.
3. Мірошніченко С.С. Злочини проти правосуддя за кримінальними кодексами радянської доби (історико-правовий аналіз) / С.С. Мірошніченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2(26). – С. 55–59.
4. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: моногр. / А.А. Музика, Є.В. Лащук. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
5. Куц В.М. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії): моногр. / В.М. Куц, О.В. Кириченко. – К.; Х.: Харків юридичний, 2006. – 212 с.
6. Куц В.М. Кримінальна відповідальність за незаконне використання електричної або теплової енергії: моногр. / В.М. Куц, Ю.В. Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 160 с.
7. Куц В.М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми: наук.-практ. посіб. / В.М. Куц, А.М. Орлеан; за ред. Г.П. Середи. – К.: Варта, 2007. – 168 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – К.; Х.: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгин та ін. – Х., 2013. – Т. 2. – 1040 с.
10. Куц В.М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину / В.М. Куц // Вісник університету внутрішніх справ. – 1996. – Вип. 1. – С. 17–23.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

Михайло ВИТЯЗЬ

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО НЕВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ (ст. 389-1 КК УКРАЇНИ)

У статті надається загальна кримінально-правова характеристика складу злочину, передбаченого у ст. 389-1 КК України. Розглянуто об'єкт та предмет цього злочину, найбільш проблемні моменти об'єктивної сторони, а також суб'єктивні ознаки. Висловлено міркування щодо однозначного розуміння деяких ознак складу цього злочину.

Ключові слова: склад злочину; кримінально-правова характеристика; невиконання угоди; визнання винуватості.

Михаил ВИТЯЗЬ

УГОЛОВНО-ПРОВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УМЫШЛЕННОГО НЕИСПОЛНЕНИЯ СОГЛАШЕНИЯ О ПРИЗНАНИИ ВИНОВНОСТИ (ст. 389-1 УК УКРАИНЫ)

В статье представлена общая уголовно-правовая характеристика состава преступления, предусмотренного в ст. 389-1 УК Украины. Рассмотрены объект и предмет этого преступления, наиболее проблемные моменты объективной стороны, а также субъективные признаки. Изложены соображения относительно единообразного понимания некоторых признаков состава этого преступления.

Ключевые слова: состав преступления; уголовно-правовая характеристика; невыполнение соглашения; признание вины.

Mykhayilo VYTYAZ

CRIMINAL LEGAL CHARACTERISTICS OF THE INTENTIONAL FAILURE TO FULFILL GUILTY PLEA AGREEMENT (art. 389-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The paper provides general criminal legal characteristics of the criminal elements of the crime stipulated in art. 389-1 of the Criminal Code of Ukraine. The object and the subject of the offense, the most problematic aspects of the objective side, and subjective symptoms were analyzed. The recommendations for the practical application of corpus delicti were provided.

Keywords: corpus delicti; criminal legal characteristics; failure to fulfill agreement; guilty plea.

Андрій ОРЛЕАН,

професор кафедри процесуального керівництва та підтримання державного обвинувачення Національної академії прокуратури України, старший радник юстиції, кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.6

ОБМАН І ЗЛОВЖИВАННЯ ДОВІРОЮ ЯК ФОРМИ ВПЛИВУ НА ОСОБУ З МЕТОЮ ЇЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Конкретні факти вчинення злочинів, пов'язаних з експлуатацією людини, свідчать про те, що вплив на останню при їх вчиненні здійснюється в кількох основних формах. Людину умовляють, користуючись її скрутною соціальною ситуацією, або обманюють чи зловживають її довірою, або погрожують, або використовують її безпорадний стан, або застосовують непереборну фізичну силу. Набір із кількох основних варіантів впливу на людину застосовується і для її трудової, і для біологічної, і для сексуальної експлуатації. Розгляд системи форм такого впливу тісно пов'язаний зі способами вчинення злочину, що закладені в їх основу. Аналіз конкретних кримінально-правових норм, спрямованих на протидію експлуатації людини, вказує на те, що, незважаючи на закріплення законодавцем подібних способів як ознак основного та кваліфікованих складів різних злочинів, єдиного системного уніфікованого підходу до їх опису в законі дотримано далеко не завжди. Не уніфіковано й розуміння змісту та визначення конкретних способів вчинення злочину. Це призводить до неоднакового застосування оперативними працівниками, слідчими, прокурорами та суддями кримінально-правових норм.

Дослідженню обману або зловживання довірою як способів вчинення злочину приділяли увагу в своїх роботах Г.М. Ансімов, С.К. Бостан, С.М. Григор'єв, А.А. Жижиленко, С.М. Кочої, Г.А. Крігер, Б.С. Нікіфоров, М.І. Панов, Н.В. Павлова,

С.Ю. Романов та багато інших науковців. Водночас єдиного підходу до розуміння й визначення понять обману і зловживання довірою та їх співвідношення з іншими способами вчинення злочину доктриною не напрацьовано. Крім того, зазначені способи й досі не розглядалися у структурі основних форм впливу на особу з метою її експлуатації.

Отже, вважаємо за доцільне, звернувшись до наявних наукових розробок, конкретних практичних прикладів та власних міркувань, охарактеризувати обман та зловживання довірою в структурі основних форм впливу на особу з метою її експлуатації. На наш погляд, дослідження зазначених питань буде корисним не лише для прироцування наукового знання, а й для оптимізації практичної діяльності правоохоронних органів.

Використання обману та зловживання довірою є найпоширенішими формами впливу на особу з метою її експлуатації. Близько 80% респондентів – представників правоохоронних органів (оперативні працівники, слідчі та прокурори) вказали на ці форми впливу на людину для її експлуатації як такі, що наявні, а ще 20% – як такі, що часто мають місце.

Слово «обман» в українських і російських словниках тлумачиться як свідоме введення кого-небудь в оману, неправда, неправдиві слова, вчинки, дії тощо, за допомогою яких умисно вводять в оману; неправда, яку видають за істину; хибне уявлення про що-небудь, омана; невідпо-

відність істині; те, чого немає насправді; брехня [1, 465; 2, 367–368; 3].

Враховуючи, що нас цікавить обман як форма впливу на людину, його доцільно розглядати в ракурсі дій, за допомогою яких особи повідомляють те, що не відповідає істині, хибну інформацію, вводять її в оману. Саме такий підхід до поняття обману характерний для кримінально-правових досліджень. Зокрема, Г.А. Крігер розглядав обман як навмисне перекручування або приховування істини з метою викликати помилку в особи [4, 245]. А.А. Жижиленко визначає обман як свідоме перекручування фактів з метою викликати у іншої особи хибне уявлення про них. Він зазначає, що той, хто перекручує відомі факти щодо іншої особи і викликає у неї неправильне уявлення про них, чинить обман, і, оскільки викликаний таким перекручуванням фактів стан помилки спонукає людину до тих або інших дій, то цей ефект набуває правового значення [5]. У подальших кримінологічних дослідженнях, присвячених обману, таке розуміння цього поняття зберігається. С.Ю. Романов зазначає, що обман полягає в умисному введенні в оману іншої особи або підтримуванні вже наявного у неї оманливого уявлення шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або замовчування про різні факти, речі, явища тощо з метою схилити цю особу до певної поведінки [6, 26]. Для більш чіткого розуміння поняття обману, на наш погляд, було би правильним звернути увагу на ставлення винного до волі людини, котру він обманює. Описуючи обман, який використовується для шахрайства, Б.С. Нікіфоров наголошував на тому, що злочинний результат досягається переважно шляхом фальсифікації уявлення потерпілого про його справжній інтерес і, таким чином, шляхом фальсифікації відповідного волевиявлення потерпілого [7, 87]. Розвиваючи цю думку, слід пам'ятати про відмінність між волевиявленням і волею особи. Складно собі уявити ситуацію фальсифікації самого лише волевиявлення особи, в той час як спрямованість обману на фальсифікацію волі не викликає сумніву. Отже, обман як форма

впливу на людину спрямований насамперед на використання «сфальсифікованої» волі особи.

Отримання такої «сфальсифікованої» волі відбувається шляхом ненасильницького психічного впливу на людину, яка є предметом злочину. Щодо неї (людини) здійснюються інформаційні дії. Вони виявляються у протиправному впливі на її психіку. Такий вплив спрямований на передачу відповідної (у цьому випадку неправдивої) інформації. Винна особа має на меті викликати шляхом обману в іншої особи хибне уявлення щодо об'єктивних обставин та схилити її до певної поведінки. Наприклад, повідомляє людині неправдиву інформацію щодо можливості працевлаштування за кордоном, умов роботи, суми заробітку й можливості в будь-який час повернутися додому.

Досліджуючи обман як спосіб заволодіння чужим майном та особливості його заборони в римському праві, С.К. Бостан розглядає певний ланцюжок подій у розвитку причинно-наслідкового зв'язку між діями винного та злочинним результатом: «... обман, що здійснюється винним, – спричинена ним омана потерпілого – засновані на такій помилці дії потерпілого при передачі майна (права на майно) або дії, що не перешкодили винному у вилученні майна і привласненні його на свою користь або користь третіх осіб – злочинний результат у вигляді вилучення майна і звернення його винним на свою користь або користь третіх осіб» [8, 7]. Для експлуатації людини такий ланцюжок буде дещо подібним: обман, що здійснюється винним, – викликана ним омана потерпілого – засновані на такій помилці дії потерпілого (виконання роботи, надання сексуальних послуг тощо) чи його бездіяльність у виді, наприклад, неперешкодження вилученню органів. Такі дії потерпілого самостійно або в сукупності з діями винного обумовлюють порушення його (потерпілого) прав та свобод. Можлива також наявність злочинного результату у виді, наприклад, спричинення шкоди здоров'ю потерпілого. Вчинювані внаслідок обману дії особи є добровільними. На момент вчи-

нення особа не знає про їх невідповідність її істинним інтересам.

Усі способи обману поділяють на вербальні (словесні) і невербальні (сміслові жести, виразні рухи: міміка, пантоміма) [6, 41]. Для залучення людини до експлуатації характерним є вербальний спосіб передачі інформації.

Тривалий час найпоширеніші випадки залучення до трудової та сексуальної експлуатації вчинювались шляхом неправдивих обіцянок щодо працевлаштування за кордоном на привабливих умовах.

Як приклад трудової експлуатації, вчиненої шляхом обману, можна розглядати умисні спільні дії громадянина Польщі С. та громадянки України О., які шляхом розміщення оголошення про працевлаштування у газеті знайомились із громадянами України та пропонували їм роботу в Польщі з високою оплатою і на привабливих умовах. Ті, хто погоджувались на таке працевлаштування, писали заяви на ім'я громадянки О., яка видавала себе за представницю польського птахопереробного підприємства.

Про справжні умови праці, які не мали нічого спільного із запропонованими (14-годинний робочий день, неймовірні фізичні навантаження, робота зі шкідливими хімічними речовинами), громадяни дізнавались уже після того, як потрапляли на нелегальний птахопереробний завод. Можливості вільно виходити з території заводу вони не мали, як і грошей на повернення в Україну. Пропрацювавши на заводі майже місяць, потерпілі розуміли, що обіцяної оплати за роботу вони також не отримують. Після подальшої примусової експлуатації протягом кількох тижнів або місяців потерпілих відпускали, сплативши їм лише кошти на зворотню дорогу [9].

Сьогодні злочинці використовують більш завуальовані схеми та діють у такий спосіб, щоб максимально ускладнити можливість довести не лише факт експлуатації, а й наявність обману. Згідно з інформацією, оголошеною експертом медичного реабілітаційного центру Міжнародної організації з міграції І.П. Лисенко на спеціалізованому практичному семіна-

рі з питань протидії торгівлі людьми, до центру останнім часом звертаються жертви експлуатації, вчиненої з використанням дедалі більш вишуканих схем приховування злочинної діяльності. Зокрема, доволі часто застосовується схема, за якої особа, яка здійснює обман в Україні, максимально відірвана від виконання об'єктивної сторони злочину. Вона, наприклад, може лише вихвалитись перед потенційними жертвами заробленою в гарних умовах «купою грошей» та на їхнє прохання поділитись телефоном і адресою закордонного роботодавця. Отже, потерпілий сам звертається до свого експлуататора, розраховуючи на такі самі умови роботи. Оперативні працівники та слідчі підтверджують надзвичайну складність притягнення до кримінальної відповідальності винних, які застосовують такі схеми впливу на людину для її експлуатації.

Зважаючи на викладене, обман слід розглядати як ненасильницький психічний вплив на людину, котра є предметом злочину, пов'язаний із фальсифікацією її волі умисним введенням в оману або підтриманням уже наявного оманливого уявлення, вчинений з метою схилити особу до певної поведінки.

Розглянемо вплив на людину в формі зловживання довірою. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» зловживання довірою розглядається як недобросовісне використання довіри потерпілого. Проте такого тлумачення цього поняття явно недостатньо.

У кримінальному праві зловживання довірою розглядають як таке, що полягає у використанні особою у своїх інтересах впевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добропорядності іншої особи – довірителя, на шкоду останньому [10, 32]. Також зловживання довірою (на рівні родового поняття про нього) як спосіб вчинення злочину розглядається як використання наданих винному повноважень, зумовлених фактичними чи юридичними підставами й особливим характером відносин довіри на шкоду довірителеві (і

третім особам) [11, 10]. Як бачимо, у першому визначенні йдеться про використання впевненості та переконаності потерпілого щодо позитивних якостей винного, в другому – зроблено акцент на використанні наданих повноважень. З одного боку, без впевненості та переконаності потерпілого не можна говорити про довіру, а з другого – без використання хоча б якихось повноважень немає сенсу говорити про зловживання. Тому перше з наведених визначень пояснює підгрунття зловживання, натомість друге акцентує увагу і на його сутності. За таких умов, на наш погляд, правильним буде розглядати зловживання довірою як використання наданих унаслідок довіри винному повноважень, зумовлених фактичними чи юридичними підставами на шкоду довірителю (і третім особам).

Зловживання довірою нерідко вважають різновидом обману. Прихильники такого погляду стверджують, що цей різновид обману виявляється у свідомому використанні винним особливих, заснованих на довірі, фактичних або юридичних стосунків з особою. На їхню думку, має місце «обман у довірі» [12, 5; 13, 74]. Протилежний погляд, згідно з яким зловживання довірою є самостійною формою впливу на особу, також має багато прихильників [11, 10; 14, 129; 15, 130; 16, 176; 17, 12]. Зокрема, Г.М. Анісімов наголошує на тому, що «підставою розмежування зловживання довірою й обману слугують об'єктивні та суб'єктивні ознаки. При обмані потерпілий вводиться в оману тим, хто обманює, або вона підтримується ним у свідомості того, кого обманюють. При зловживанні довірою довіритель не вводиться в оману, він надає повноваження, усвідомлюючи цілі використання останніх, їх обсяг, дії повірника тощо. Повірник (винний) із суб'єктивної сторони приймає надані йому довірителем повноваження для належного їх використання. І лише після цього в повірника виникає умисел, спрямований на вчинення злочину шляхом використання наданих повноважень, і він його скоює шляхом вчинення діяння всупереч інтересам і волі довірителя» [11, 10]. Цілком пого-

джуючись із такою думкою, вважаємо, що наведена дискусія пояснюється глибоко вкоріненим тісним зв'язком між зловживанням, довірою та обманом, які переважно використовуються разом. Особливо цей зв'язок проявляється у випадках такого впливу на людину саме для її експлуатації. Нам не вдалося знайти для прикладу практичних ситуацій, коли експлуатація людини здійснювалася б лише внаслідок зловживання довірою та не була пов'язана з обманом. Адже використані винним повноваження щодо доставлення довірителя в певне місце, його працевлаштування, лікування тощо, переважно отримуються саме шляхом обманного впливу на довіру потерпілого. Проте виключати можливість зловживання довірою без обману не можна. Наприклад, хірург під час оперативного втручання з будь-якою реально наявною лікувальною метою може незаконно видалити нирку чи будь-який інший орган, зловживаючи довірою пацієнта, проте не застосовуючи обману. Або, наприклад, особа, яка за згодою іншої особи створила порнографічне відео за її участю без мети збуту чи розповсюдження та маючи повноваження щодо його зберігання, згодом це відео розповсюджує або збуває.

При цьому заволодіння довірою вчиняється лише шляхом ненасильницького психічного впливу, проте подальше використання наданих довірителем повноважень може проявлятися у формі як фізичного, так і психічного впливу. Вчинюваний без згоди особи фізичний вплив може розглядатися як насильницький. З огляду на це зловживання довірою потрібно розглядати як насильницький або ненасильницький фізичний або психічний вплив на людину, котра є предметом злочину, пов'язаний із використанням наданих внаслідок довіри винному повноважень на шкоду довірителю (і третім особам).

Викладене вище дає можливість зробити такі висновки. Обман доцільно розглядати як ненасильницький психічний вплив на людину, яка є предметом злочину, пов'язаний із фальсифікацією її волі умисним введенням в оману або підтриманням уже наявного оманливого уявлен-

ня, вчинений з метою схилити цю особу до певної поведінки. Зловживання довірою слід розглядати як насильницький або ненасильницький фізичний або психічний вплив на людину, котра є предметом злочину, пов'язаний із використанням наданих внаслідок довіри винному по-

вноважень на шкоду довірительві (і третім особам). Обман та зловживання довірою утворюють окремі форми впливу на людину з метою її експлуатації та мають закріплюватись окремо в кожному складі злочину, що передбачає відповідальність за той чи інший вид експлуатації людини.

Список використаних джерел:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. – М.: Терра, 1995. – Т. 2. – 784 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.
3. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovník.com>
4. Кригер Г.А. Борьба с хищениями социалистического имущества / Г.А. Кригер. – М.: Юридическая литература, 1965. – 328 с.
5. Жижиленко А.А. Имущественные преступления / А.А. Жижиленко. – Л.: Наука и школа, 1925. – 91 с.
6. Романов С.Ю. Обман как способ преступной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Ю. Романов. – Х., 1998. – 199 с.
7. Никифоров Б.С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Издательство АН СССР, 1952. – 180 с.
8. Бостан С.К. Обман як кримінально каране діяння в римському праві / С.К. Бостан // Держава та регіони. – 2011. – № 2. – С. 5–8. – (Серія «Право»).
9. Провадження № 1-426/8 // Архів Богунського районного суду м. Житомир за 2008 рік.
10. Панов Н.И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием / Н.И. Панов – Х.: Вища школа, 1977. – 128 с.
11. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Герман Миколайович Анісімов. – Х., 2003. – 21 с.
12. Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Ю. Романов. – Х., 1998. – 21 с.
13. Матишевский П. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П. Матишевский. – К.: Юрінком, 1996. – 240 с.
14. Попов К. Зловживання довірою при шахрайстві: віктимологічний аспект / К. Попов // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 128–132.
15. Павлова Н.В. Обман та зловживання довірою як способи вчинення шахрайства / Н.В. Павлова // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2004. – № 2 (15). – С. 127–132.
16. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности / С.М. Кочои. – М.: Антэя, 2000. – 288 с.
17. Григор'єв О.М. Деякі кримінально-правові та кримінологічні аспекти зловживання довірою при шахрайстві / О.М. Григор'єв // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 1 (8). – Ч. II. – С. 11–14.

Андрій ОРЛЕАН

ОБМАН І ЗЛОВЖИВАННЯ ДОВІРОЮ ЯК ФОРМИ ВПЛИВУ НА ОСОБУ З МЕТОЮ ЇЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Проаналізовано наукові погляди щодо проблеми визначення й тлумачення понять обману та зловживання довірою. Наведено проблеми, що виникають у практиці засто-

сування цих понять. Запропоновано авторське визначення понять «обман» та «зловживання довірою».

Ключові слова: обман; зловживання довірою; способи вчинення злочину; форми впливу на людину; кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації; кримінальне законодавство у сфері охорони людини від експлуатації.

Андрей ОРЛЕАН

ОБМАН И ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ДОВЕРИЕМ КАК ФОРМЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ЧЕЛОВЕКА С ЦЕЛЬЮ ЕГО ЭКСПЛУАТАЦИИ

Проанализированы научные взгляды на проблему определения и толкования понятий обмана и злоупотребления доверием. Подняты проблемы, возникающие в практике применения этих понятий. Сформулировано авторское определение понятий «обман» и «злоупотребление доверием».

Ключевые слова: обман; злоупотребление доверием; способы совершения преступления; формы влияния на человека; уголовно-правовое обеспечение охраны человека от эксплуатации; уголовное законодательство в сфере охраны человека от эксплуатации.

Andriy ORLEAN

FRAUD AND BETRAYAL OF TRUST AS A FORM OF INFLUENCE ON A PERSON FOR THE PURPOSE OF HIS EXPLOITATION

The paper analyzes scientific views concerning the problems of concept's interpretation, namely fraud and the betrayal of trust. There are shown the problems arising from the practice of usage of these concepts. The author's definition of the concept of fraud and betrayal of trust are proposed.

Keywords: fraud; betrayal of trust; the methods of committing a crime; forms of influence on a person; criminal protection against person's exploitation; criminal legislation in the protection against person's exploitation.

Микола АРМАНОВ,

доцент кафедри кримінального права
Національної академії прокуратури України,
юрист 2 класу,
кандидат юридичних наук

УДК 343.3

ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Протидія корупції в Україні сьогодні є однією з найбільш актуальних проблем, яку намагаються розв'язати як на науковому, так і на практичному рівнях. Однак складається враження, що антикорупційна активність спричиняє наслідки, протилежні очікуванню, що зводить нанівець намагання ефективного перешкоджання цьому явищу.

Реформування антикорупційного законодавства останнім часом набуває незрозумілих форм. Квітневі «удосконалення» законодавчого забезпечення протидії корупції, проведені у 2013 році, – наочний приклад. Верховною Радою України 15 квітня 2013 року було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» (Закон) № 2802, який вже 18 квітня всупереч негативному висновку Головного науково-експертного управління Секретаріату Верховної Ради України та без обговорення в більш широкому експертному середовищі було прийнято в цілому. Завдяки цьому маємо оновлений Розділ XVII Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України).

Думки науковців щодо зазначених змін досить неоднозначні, мають місце як схвальні, так і негативні відгуки. Дехто підтримує обраний законодавцем формат протидії корупції кримінально-правови-

ми засобами [1], інші, навпаки, вказують на недосконалість і поспішність таких змін [2]. У науці та практиці безсумнівно визнається факт незавершеності антикорупційного законотворчого поступу [3].

Метою цього дослідження є визначення ефективності законодавчих змін до КК України, спрямованих на протидію корупції.

Приводячи національне законодавство у відповідність до рекомендацій, наданих Україні за результатами третього раунду оцінювання Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO), автори законодавчих змін намагались вирішити наступні завдання:

- віднести всі корупційні правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, до числа злочинів;
- замінити термін «хабар» на поняття «неправомірна вигода»;
- криміналізувати всі прояви активно-го та пасивного хабарництва;
- розширити межі диспозицій антикорупційних норм таким чином, щоб відповідні положення стосувалися випадків вчинення корупційного діяння в інтересах третьої сторони;
- встановити більш жорсткі порівняно з наявними санкції за корупційні діяння у публічній сфері;
- усунути ризик зловживання інститутом дієвого каяття шляхом введення додаткових обов'язкових умов для можливого

звільнення від відповідальності у випадку вчинення деяких корупційних діянь.

Аналізуючи оновлену редакцію Розділу XVII КК України та Главу 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), потрібно зазначити, що виключення з останнього статей 172-2 та 173-3, а також внесення до нього відповідних змін є цілком обґрунтованими, оскільки таким чином всі корупційні правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, буде віднесено до категорії злочинів, що відповідає суспільній безпеці цих протиправних діянь.

Внесені згідно із Законом зміни до КК України не відповідають науковим поглядам на протидію корупції засобами кримінального права. Основним недоліком більшості кримінально-правових норм є їх незрозумілість для провозастосувача. Складність закону, що змушує вдаватись до тлумачення чи не кожного його положення, є негативним явищем, якого необхідно уникати в правотворчості. На жаль, Закон, що аналізується, не позбавлений цього: диспозиції статей термінологічно первантажені та складні для сприйняття. Навряд чи самі автори тексту зрозуміли, про що в ньому йдеться.

Зокрема, об'єктивні ознаки складів злочинів, закріплених у ч. 2 ст. 369 та ч. 1 ст. 369-2 КК України, практично ідентичні, що значно ускладнює або навіть унеможлиблює їх розмежування. В ч. 2 ст. 369 «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі» діяння проявляється в «Наданні службовій особі або третій особі неправомірної вигоди ...». Тобто одержувачем неправомірної вигоди може бути як службова особа, так і будь-яка третя особа (не виключено, що й та особа, яка має вплив на зазначену службову особу).

У ч. 1 ст. 369-2 «Зловживання впливом» вказано: «... надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі, вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави ...». У цьому випадку одержувачем неправомірної вигоди також може бути будь-яка третя особа.

Тобто така ознака об'єктивної сторони, як «діяння», в обох злочинах ідентична – активна поведінка особи, пов'язана з наданням (передачею) іншій особі предмета злочину у виді неправомірної вигоди. Коло осіб, які передають таку вигоду, в жодному зі складів злочину не обмежено. Коло отримувачів також не обмежене в обох випадках. Однак у ст. 369 КК України з-поміж інших виокремлено службових осіб, у той час як у ч. 1 ст. 369-2 КК України такого виокремлення немає.

Об'єктивні ознаки складів злочинів, закріплених у ч. 2 ст. 369 та ч. 1 ст. 369-2 КК України, завдяки включенню до тексту першої з них слів «або третій особі» стали практично ідентичними, що унеможлиблює їх розмежування. Вказане свідчить про необхідність суттєвого доопрацювання ст. 369-2 КК України.

Єдине, що відрізняє вказані злочини, – це так званий вплив. Однак ані в законодавстві, ані в теорії кримінального права це поняття не розкривається, що унеможлиблює його використання як розмежувальної ознаки. Більше того, закон навіть не потребує встановлення реальної можливості «впливу» отримувача неправомірної вигоди на службову особу. Згідно з ч. 1 ст. 369-2 КК України дії суб'єкта є кримінально караними лише за наявності згоди (обіцянки або пропозиції) вплинути. В законі це відображено словами: «... особи, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду ... вплинути ...». За відсутності такої згоди (обіцянки або пропозиції) пропозиція неправомірної вигоди не утворює цей склад злочину.

Тобто згідно з чинною редакцією ч. 1 ст. 369-2 КК України на суб'єкта злочину покладається відповідальність не тільки за його особисту діяльність – пропозицію або надання неправомірної вигоди, а також за діяльність «контрагента» – пропозицію, обіцянку або згоду вплинути на службову особу. Якщо немає такої «взаємності» з боку особи, що зловживає впливом, як уже йшлося вище, діяльність суб'єкта, який пропонує або надає неправомірну вигоду, має визнаватись незлочинною. Така конструкція порушує один із конституційних принципів, закріплених у ст. 61 Ос-

новного Закону України: «Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер». Визнання дій злочинними або незлочинними не має ставитись у залежність від поведінки іншої особи, яка не є суб'єктом цього злочину. Найявність згоди, обіцянки або пропозиції вплинути на службову особу не позбавляє суб'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 КК України, свободи волі. Саме з його ініціативи може бути через зловживання впливом порушено порядок ведення службової діяльності. А тому, якщо законодавець вважає злочинною навіть пропозицію неправомірної вигоди за зловживання впливом, відповідь на таку пропозицію не має враховуватись при кваліфікації цього діяння.

Як, наприклад, необхідно кваліфікувати дії ОСОБИ_1, яка обіцяє надати неправомірну вигоду службовій ОСОБИ_2 певного підприємства за працевлаштування? Причому до компетенції зазначеної службової особи вирішення питань, пов'язаних із працевлаштуванням, не входить. Але ОСОБА_2 має вплив на службову особу, компетентну у цьому питанні. На перший погляд, має місце склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 369-2 КК України. Однак з боку ОСОБИ_2 не було жодних обіцянок, пропозицій або згоди вплинути на іншу, відповідальну за підбір кадрів службову особу.

У чинній редакції КК України йдеться про те, що вказані дії не утворюють складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 цього Кодексу. Зазначені ускладнення і текстуальне переважання Закону проваюють ситуацію, за якої застосовуватиметься тільки ст. 369 КК України, а ст. 369-2 цього Кодексу буде ігноруватись правозастосувачем. Більше того, практика свідчить, що такі дії будуть розглядатись передусім з позиції більш резонансної ст. 369 КК України і лише за неможливості викриття «хабарництва» увага зосереджуватиметься на зловживанні впливом.

Подив викликає не лише конструювання заборонних норм. Суттєві зміни норм заохочувальних можуть стати на перешкоді виявленню корупційних злочинів, значно підвищуючи їх латентність, а то й

узагалі унеможливити ефективну протидію найбільш небезпечним проявам корупції. На це звертає увагу й В.М. Киричко [4, 168–175].

Відповідно до попередньої редакції ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК України особа підлягала імперативному звільненню від кримінальної відповідальності за наявності однієї з двох підстав:

– якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара;

– якщо після давання хабара вона добровільно заявила відповідному правоохоронному органу про те, що сталося, до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину.

У чинній редакції КК України вказані альтернативні підстави звільнення від кримінальної відповідальності об'єднані в одну. У пояснювальній записці до законопроекту доцільність такого рішення мотивується необхідністю «усунення ризику зловживання інститутом дієвого каяття шляхом уведення додаткових обов'язкових умов для можливого звільнення від відповідальності за корупцію». Об'єднання альтернативних підстав звільнення від кримінальної відповідальності в експертному середовищі розцінюється як помилкове. У такий спосіб неможливо запобігти зловживанню інститутом дієвого каяття взагалі. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям є самостійним видом звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченим у ст. 45 КК України. Воно може застосовуватись незалежно від наявності спеціальних заохочувальних норм, передбачених у статтях Особливої частини КК України. Ототожнення дієвого каяття як виду так званого загального звільнення від кримінальної відповідальності з однією із підстав такого звільнення у спеціальній заохочувальній нормі не відповідає чинному кримінальному законодавству, доктринальним положенням про звільнення від кримінальної відповідальності та практиці застосування такого звільнення.

Об'єднання двох самостійних підстав звільнення від кримінальної відповідаль-

ності за корупційні злочини іманентно призведе до підвищення рівня латентності цих злочинів. Особи, щодо яких не мало місце вимагання неправомірної вигоди, не будуть зацікавлені у викритті злочинних дій службових осіб – корупціонерів. А тому найбільш суспільно небезпечні прояви корупції – корупційна діяльність носіїв влади та інших службових осіб – не будуть виявлятися взагалі. Тобто законодавець у погоні за караністю будь-яких корупційних зловживань створює умови для поширення найбільш суспільно небезпечних проявів корупції – злочинної діяльності службових осіб. Про підвищену суспільну небезпечність злочинів, вчинених службовими особами, свідчить хоча б той факт, що для цієї категорії суб'єктів взагалі не встановлено спеціальних заохочувальних норм. Таке «оновлення» національного кримінального законодавства лише сприятиме зростанню рівня корупції в Україні.

Також варто звернути увагу на непослідовність законодавця щодо випадків звільнення від кримінальної відповідальності. Заохочувальні норми містяться майже в усіх статтях, у яких встановлено кримінальну відповідальність за надання неправомірної вигоди, а саме у ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК України. Однак з невідомих причин законодавець вирішив, що звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка надає неправомірну вигоду за зловживання впливом, неможливо, та не включив до ст. 369-2 КК України заохочувальну норму. Вказаний недолік також підлягає усуненню.

Текстуальна переважаність Розділу XVII Особливої частини КК України також проявляється в значній кількості та обсязі приміток. Наявність роз'яснювальних норм у законі про кримінальну відповідальність є позитивною рисою, оскільки допомагає уникнути різночитань, плутанини та використання оціночних понять. Проте зловживання цим прийомом юридичної техніки може призвести до перетворення закону в тлумачний словник. Частка роз'яснювальних норм, зосереджених у примітках до статей, в Розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України становить

понад 18%. При цьому розкриттю змісту окремих термінів присвячено наступну кількість норм: поняття «службові особи» розкривається у двох нормах (п. 1 та п. 2 примітки до ст. 364); «службові особи, які займають відповідальне становище» – в одній нормі (п. 2 примітки до ст. 368); «службові особи, які займають особливо відповідальне становище» – в одній нормі (п. 2 примітки до ст. 368); «особи, уповноважені на виконання функцій держави» – в одній нормі (примітка до ст. 369-2); «державні та комунальні підприємства» – в одній нормі (абз. 2 п. 1 примітки до ст. 364); «істотна шкода» – в одній нормі (п. 3 примітки до ст. 364); «тяжкі наслідки» – в одній нормі (п. 4 примітки до ст. 364); «неправомірна вигода» – у двох нормах (примітка до ст. 364-1 та примітка до ст. 368-2); «неправомірна вигода в значному розмірі» – у двох нормах (п. 1 примітки до ст. 368 та примітка до ст. 368-2); «неправомірна вигода у великому розмірі» – у двох нормах (п. 1 примітки до ст. 368 та примітка до ст. 368-2); «неправомірна вигода в особливо великому розмірі» – у двох нормах (п. 1 примітки до ст. 368 та примітка до ст. 368-2). Таке розмаїття роз'яснень однакових термінів у межах одного розділу КК України навряд чи можна назвати системним та обумовленим реальними суспільними потребами.

Як видно, при формулюванні роз'яснювальних норм цього розділу Особливої частини КК України законодавець не дотримується послідовності. Терміни пояснюються так само хаотично, як вони використовуються в Законі. При цьому законодавець у різних випадках по-різному тлумачить зміст одного й того ж самого терміна без наявної потреби. Так, наприклад, поняття «неправомірна вигода» експлікується двічі: у примітках до статей 364-1 та 368-2 КК України. Окрім цього, вказане поняття наводиться й у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції»: неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. При цьому лише одне з наведених в КК України визначень тотожне наданому

в рамковому законі, а саме те, що міститься у примітці до ст. 364-1 Кодексу. Більше того, згідно з цією ж приміткою саме у такому розумінні має використовуватись термін «неправомірна вигода» й у ст. 368-2 КК України, яка містить власну його експлікацію, відмінну від інших: «неправомірною вигодою ... вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову».

Вказане ілюструє існуючу сьогодні асистемність законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Відтак, постає необхідність впорядкування нормативного матеріалу. Одним із способів такого впорядкування можна запропонувати конструювання окремої статті в Розділі XVII Особливої частини КК України, в якій має бути системно розміщено весь термінологічний апарат розділу. В тому числі окрема експлікація поняття службових осіб у публічній і приватній сферах та осіб, що надають публічні послуги; роз'яснення

таких понять, як «підкуп», «зловживання повноваженнями», «перевищення повноважень», «неправомірна вигода», «крупний розмір», «особливо крупний розмір», «істотна шкода», «тяжкі наслідки» тощо. Вказані терміни є наскрізними для всього розділу і мають використовуватись у загальному розумінні. А виокремлення певних видів корупційних злочинів має здійснюватись шляхом додавання до загального терміна необхідних ознак. Впровадження такої норми усуне потребу в наявності приміток до окремих статей розділу, що детермінуватиме їх видалення. Також необхідні й системний підхід у закріпленні заохочувальних норм та роз'єднання єдиної на сьогодні підстави звільнення від кримінальної відповідальності на дві самостійні підстави, що мало місце в попередній редакції розділу.

Позбавлення описаної хаотичності в єдиному джерелі кримінального права України є найбільш актуальним завданням законодавця. Доктрина кримінального права може лише настановами, порадами, напрацьованими концепціями спрямовувати законотворчість.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О. Відповідальність за корупційні злочини. Огляд основних новел кримінального законодавства / О. Дудоров, Г. Зеленів // Юридичний вісник України. – 2013. – №№ 39–42. – С. 7–11.
2. Трепак В. Деякі проблеми застосування окремих норм антикорупційного законодавства / В. Трепак // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 84–89.
3. Блажівський Є.М. Протидія корупції у приватно-правовій сфері / Є.М. Блажівський, Р.О. Стефанчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 5–10.
4. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Науково-практичний коментар / В.М. Киричко. – Х.: Право, 2013. – 424 с.

Микола АРМАНОВ

ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Розглянуто новели кримінального законодавства, спрямовані на протидію корупції в Україні. Висвітлено позитивні та негативні аспекти законодавчих змін. Вказані можливі труднощі їх практичного застосування. Надано рекомендації щодо належної законодавчої регламентації антикорупційного кримінального законодавства.

Ключові слова: протидія корупції; новели антикорупційного законодавства; неправомірна вигода; зловживання впливом; розмежування злочинів у сфері службової діяльності; спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності.

ПРИМЕНЕНИЕ И УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Рассмотрены новеллы уголовного законодательства, направленные на противодействие коррупции в Украине. Освещены позитивные и негативные аспекты законодательных изменений. Указаны возможные трудности в их практическом применении. Даны рекомендации, касающиеся надлежащей законодательной регламентации антикоррупционного уголовного законодательства.

Ключевые слова: противодействие коррупции; новеллы антикоррупционного законодательства; неправомерная выгода; злоупотребление влиянием; разграничение преступлений в сфере служебной деятельности; специальный вид освобождения от уголовной ответственности.

Mykola ARMANOV

APPLICATION AND IMPROVEMENT OF CRIMINAL LAW IN THE ANTI-CORRUPTION FIELD

The article deals with the novels of the criminal legislation against corruption in Ukraine. The author illustrates positive and negative aspects of legislative changes, poses the difficulties of their practical application and recommends the appropriate legal changes of criminal legislation against corruption.

Keywords: fight against corruption; novel anti-corruption legislation; undue advantage; abuse of power; crime distinction in performance; a special kind of exemption from criminal liability.

Алан ЦХОВРЕБОВ,

прокурор міста Жовті Води
Дніпропетровської області,
радник юстиції

УДК 343.3

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу – це один із злочинів, включених законодавцем до Розділу XV Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» (ст. 343). Загальну характеристику втручання в діяльність працівника правоохоронного органу можна знайти на сторінках наукових праць, у яких найбільш детально проаналізовано саме об'єктивну сторону цього злочину. Темі втручання в діяльність працівника правоохоронного органу приділили увагу Є.М. Блажівський, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, О.О. Кваша, В.А. Клименко, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий та інші фахівці. Але публікації, присвячені характеристиці цього елемента складу злочину, передбаченого у ст. 343 КК України, відсутні. Зазначена обставина, а також те, що законодавче визначення об'єктивної сторони цього злочину є не зовсім досконалим, обумовлюють актуальність теми даної статті.

За способом визначення об'єктивної сторони основний склад злочину, що розглядається, є формальним, тобто його об'єктивну сторону утворює лише суспільно небезпечне діяння, а шкідливі наслідки вчинення та відповідний причинний зв'язок винесені законодавцем за межі складу злочину.

Діяння в об'єктивній стороні складу цього злочину визначене законодавцем як «вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу...». В науковій та

навчально-методичній літературі характеристика зазначеного впливу надається через детальний опис можливих форм його здійснення. Зазвичай описуються умовляння, погрози, шантаж, втручання в особисте життя, фізичне насильство, незаконні дії щодо відповідного майна тощо. При цьому застосовується такий прийом тлумачення тексту закону, як формулювання узагальнюючого поняття, розміщення після переліку можливих форм вчинення діяння. Узагальнюючим поняттям найчастіше є «будь-які дії» або «конкретні дії», спрямовані на перешкодження виконанню працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків.

З огляду на викладене постає запитання: яку роль у структурі об'єктивної сторони складу цього злочину виконує втручання в діяльність, про яке йдеться у назві ст. 343 КК України, та вплив на працівника, зазначений в диспозиції цієї статті? Як відомо, назва статті Особливої частини КК України є складовою її змісту й абстрагуватися від неї не варто. У назві міститься вказівка на певні об'єктивні, а часом і суб'єктивні ознаки складу злочину. На жаль, у доктринальному та казуальному тлумаченні поняття «втручання в діяльність працівника правоохоронного органу» цей аспект кримінально-правової характеристики злочину залишився поза увагою. На нашу думку, вивчення співвідношення таких явищ, як втручання в діяльність та вплив на працівника, могло б обумовити висновок про включення втручання до дис-

позиції відповідної кримінально-правової норми як діяння зі збереженням поняття «вплив» або про вилучення одного з них із назви та тексту статті. Завдяки цьому було б унеможливлено використання різних термінів у назві та диспозиції, тому що втручання і вплив є поняттями, які не повністю тотожні. Адже вплив не вичерпує всіх можливих випадків втручання. Втрутитися в діяльність можна і без впливу на її суб'єкта, а, наприклад, змінивши обстановку її здійснення тощо.

За одночасного використання в законодавчому визначенні цього злочину термінів «втручання» і «вплив» із включенням до структури об'єктивної сторони лише одного з них не зрозуміло, яке із цих явищ є діянням у структурі його об'єктивної сторони, а яке – способом його вчинення. Крім того, доцільно було вказати на незаконність вчинення діяння у складі цього злочину, адже і втручання в діяльність і вплив на суб'єкта її здійснення може відбуватися в межах закону, наприклад, шляхом прокурорської перевірки того чи іншого правоохоронного органу чи громадського впливу на його працівника, спрямованого на припинення останнім протиправної діяльності, активізацію правомірних дій тощо. Зрозуміло, що в таких випадках склад злочину відсутній.

За нашими підрахунками, в статтях Особливої частини чинного КК України на незаконність діяння в об'єктивній стороні того чи іншого злочину вказано 185 разів. Крім того, чотири рази законодавець використав термін «протизаконне» і вісім разів «протиправне». Цікаво, що вже в ст. 344 КК України йдеться про «незаконний вплив».

На нашу думку, більш досконалим було б визначення діяння як першої ознаки об'єктивної сторони цього злочину шляхом вказівки у ньому на обидва явища: втручання та вплив. У цьому випадку перше поняття визначало б діяння, а друге – спосіб його вчинення. При цьому наголошувалося б на тому, що незаконний вплив як спосіб незаконного втручання в діяльність здійснюється на предмет злочину, тобто працівника правоохоронного органу.

Сьогодні саме така модель (спосіб діяння – предмет злочину) є найбільш досконалим прийомом юридичної техніки у процесі визначення злочину в тексті закону. А втручання в діяльність акцентує увагу не на предметі, а на об'єкті злочину – правомірній правоохоронній діяльності.

Також «вплив» як зрозуміліше поняття порівняно з втручанням у діяльність є більш прийнятним для характеристики способу вчинення злочину і тлумачення ознак його складу, ніж «втручання», а це має неабияке практичне значення. Вплив – це процес і результат психологічного тиску на суб'єкта. Зовні він може проявлятися в безлічі форм, у тому числі й не психологічного, а фізичного характеру. Наприклад, фізичне насильство щодо працівника правоохоронного органу чи знищення його майна, спрямовані злочинцем на перешкоджання виконанню ним службових обов'язків, зовні сприймаються як застосування фізичної сили. Але при більш детальному розгляді ситуації з'ясовується, що в результаті це також психологічний вплив на особу.

Наведене вище тлумачення незаконного впливу дає змогу точно визначити момент закінчення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 343 КК України. Цей злочин слід вважати закінченим не з моменту втручання в діяльність працівника правоохоронного органу [1, 720], який встановити дуже важко, і не з моменту вчинення будь-якої дії, що за своїм змістом є формою впливу на працівника правоохоронного органу незалежно від того, чи призвело це до прийняття незаконного рішення [2, 745; 3, 935; 4, 325], а з моменту усвідомлення потерпілим характеру злочинного впливу на нього з метою змінити здійснювану ним службову діяльність. У випадках, коли дію, спрямовану на втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, вчинено, але такий працівник не усвідомив її змісту, діяння утворить хіба що замах на злочин, передбачений у ст. 343 КК України.

Отже, діянням в об'єктивній стороні цього злочину є втручання у службову діяльність працівника правоохоронного органу

шляхом незаконного впливу на нього в будь-якій формі. Вплив на працівника – це кримінально-правовий спосіб вчинення цього злочину. Форми впливу мають переважно техніко-криміналістичне, а не кримінально-правове значення. Відповідно, їх варто вважати криміналістичним способом вчинення злочину, що враховується в процесі його розкриття та розслідування. Вони характеризують техніку застосування незаконного впливу як кримінально-правового способу втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. При цьому способи впливу на працівника правоохоронного органу можуть набути будь-якого виду, у тому числі й злочинного. Наприклад, коли зловмисник втручається в діяльність працівника правоохоронного органу, впливаючи на нього погрозою вбивством чи знищенням майна, вчинене утворює ідеальну сукупність відповідних злочинів. Це, мабуть, єдиний випадок, коли технічний спосіб має не лише криміналістичне, а й кримінально-правове значення: впливає на кваліфікацію й на визначення виду та міри кримінально-правових заходів.

У назві статті, що розглядається, доцільно зберегти лише один термін – «втручання». Гармонійне поєднання між назвою злочину і його об'єктивною стороною забезпечило б внесення цього терміна і до визначення диспозиції кримінально-правової норми у ст. 343 КК України. Щоправда, при цьому доцільно уточнити законодавчий опис того, у що втручається зловмисник.

Сьогодні закон проголошує, що втручання відбувається «в діяльність» працівника. Здавалося б, так і треба, але терміном «діяльність» має охоплюватися лише система діянь, обумовлених одним мотивом та підпорядкованих одній меті. Одне діяння або кілька розрізнених діянь не утворюють діяльності. Зазначена обставина, якщо на ній ґрунтуватимуться позиції захисту у кримінальному провадженні, може нівелювати обвинувачення. Щоб запобігти цьому, а також з метою приведення тексту закону в максимальну відповідність до дійсності, як це і має бути в досконалішій правовій системі держави, замість терміна «діяльність» у тексті ст. 343

КК України доцільно вжити словосполучення «здійснення повноважень».

Першим такого висновку дійшов Є.М. Блажівський, наголосивши на тому, що використання цього словосполучення було б «більш точним і правильним» [5, 63]. Відтак, законодавче визначення об'єктивної сторони цього злочину могло б мати такий зміст: «Втручання в здійснення повноважень працівником правоохоронного органу ... шляхом незаконного впливу на нього ...». Стало б зрозуміло, що «втручання» у структурі об'єктивної сторони цього злочину є суспільно небезпечним діянням, а «незаконний вплив» – способом його вчинення. Це спростило б використання зазначеної кримінально-правової норми у процесі правозастосовної діяльності, в тому числі й пов'язаної з процесуальним керівництвом прокурором досудовим розслідуванням, а також з підтриманням державного обвинувачення в суді.

У ч. 2 ст. 343 КК України передбачено кримінальну відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу за наявності кваліфікуючих ознак, зокрема, якщо воно перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила. У цьому випадку маємо вже матеріальний склад злочину, об'єктивну сторону якого утворює не саме лише діяння, а і його суспільно шкідливий наслідок та відповідний причинний зв'язок. При цьому законодавче визначення наслідку також доцільно дещо переглянути, але зробити це краще не тільки щодо цього злочину, а в контексті приведення КК України у відповідність до Конституції держави. Ідеться про невдаче використання терміна «злочин» при конструюванні кримінально-правових норм. Відповідно до ст. 62 Основного Закону України, а також з урахуванням відомої позиції Конституційного Суду України злочин є лише такий акт людської поведінки, стосовно якого особу визнано винуватою у його вчиненні обвинувальним вироком суду, що набув чинності. Враховуючи зазначене, у ч. 2 ст. 343 КК України замість терміна «злочин» доцільно оперувати словосполученням «діяння, що містить ознаки злочину».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. О.Я. Тація. – [5-те вид., доповн.]. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина. – 1040 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [5-те вид., переробл. і доповн.] / за ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.
4. Кримінальне право: підруч. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – Т. 2. – 780 с.
5. Блажівський Є.М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівників судових і правоохоронних органів (інших державних діячів): моногр. / Є.М. Блажівський. – К.; Дрогобич: Просвіт, 2012. – 180 с.

Алан ЦХОВРЕБОВ

ОБЪЕКТИВНА СТОРОНА ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто окремі недоліки законодавчого визначення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у ст. 343 КК України. Пропонується визначити її як втручання у здійснення повноважень працівником правоохоронного органу шляхом незаконного впливу на нього.

Ключові слова: суспільно небезпечне діяння; незаконне втручання; перешкоджання; вплив у будь-якій формі; причинний зв'язок.

Алан ЦХОВРЕБОВ

ОБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ВМЕШАТЕЛЬСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
РАБОТНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА

Рассмотрены отдельные недостатки законодательного определения объективной стороны состава преступления, предусмотренного в ст. 343 УК Украины. Предлагается определить ее как вмешательство в осуществление полномочий работником правоохранительного органа путем незаконного влияния на него.

Ключевые слова: общественно опасное деяние; незаконное вмешательство; препятствование, влияние в какой-либо форме; причинная связь.

Alan TSKHOVREBOV

OBJECTIVE ASPECT OF INTERFERENCE WITH
ACTIVITIES OF THE LAW ENFORCEMENT OFFICER

Attention is drawn to some of the shortcomings of the legislative definition of the objective aspect of crime provided by the article 343 of the Criminal Code of Ukraine. It is proposed to define it as an interference with the exercise of powers of a law enforcement officer by unlawful impact on him.

Keywords: socially dangerous act; unlawful interference; obstruction; impact of any kind; causal relation.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

Олександр ТОЛОЧКО,

проректор з навчальної роботи
Національної академії прокуратури України,
державний радник юстиції 3 класу,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

УДК 343.13

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Змагальність як принцип та метод кримінального процесу відображає його концептуальну сутність, виступає інструментом захисту людини, гарантією правосуддя та характеризує його тип. Тому в науці проблема змагальності кримінального процесу є однією з найбільш обговорюваних. Методологічні аспекти змагальності досліджували такі вчені, як Л.В. Головка, Ю.М. Грошевий, К.Б. Калиновський, В.О. Лазарева, П.А. Лупинська, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, І.Д. Перлов, М.М. Полянський, В.М. Савицький, О.В. Смирнов, М.С. Строгович, І.Я. Фойницький, С.Д. Шестакова та інші.

У теорії кримінального процесу запропоновані різні підходи до класифікації принципів кримінального провадження. Найбільш змістовною є наступна система загальних засад кримінального провадження: принципи, що забезпечують захист честі та гідності особи у кримінальному провадженні; принципи, що забезпечують стабільність кримінальної процесуальної діяльності; принципи, що забезпечують законність розшукових засад кримінального провадження; принципи, що забезпечують змагальність кримінального провадження. До останніх належать змагальність сторін та свобода в поданні ними до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань,

речей і документів; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування за допомогою технічних засобів [1, 317].

Багатьма авторами у структурі змагальності виділяються такі елементи:

1) наявність двох протилежних сторін – обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді;

2) функціональна рівність сторін. Змагання буде справедливим тоді, коли протилежні сторони мають порівняно однакові «стартові» можливості для захисту своїх інтересів;

3) наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом під час розгляду кримінальної справи і вирішує справу [2, 9].

У п. 15 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) закріплено перелік основних засад кримінального провадження, до яких належить і змагальність. Зокрема, кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України). Тобто сторона обвинувачення і сторона захисту самостійно обстоюють процесуальними засобами свої правові позиції, права, свободи і законні інтереси. Сторони кримінального провадження мають рів-

ні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав.

Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службу особу.

Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК України, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником.

Захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Отже, при змагальній побудові кримінального процесу суд не може виконувати функції сторін, він вирішує справу за наявності наданого стороною обвинувачення і не має права виходити за його межі; головною рушійною силою змагального процесу є не ініціатива суду, а спір сторін з приводу обвинувачення та ініціатива сторін; незалежність суду означає, що не тільки він не вправі виконувати функції сторін, але й жодна із сторін не може брати на себе навіть найменшу частку функцій суду [3, 125].

Таким чином, сутність принципу змагальності та рівноправності сторін, закріпленого в нормах КПК України, полягає в розмежуванні важливих кримінально-процесуальних функцій обвинувачення та захисту і функцій суду, а також наділенні сторін обвинувачення та захисту рівними процесуальними правами.

Розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справ означає,

що ні обвинувачення, ні захист не можуть брати на себе будь-яку суддівську функцію розгляду справи; суд, у свою чергу, в жодному разі не може брати на себе функцію обвинувачення або захисту. Водночас передбачається, що у кримінальному процесі між обвинуваченням і захистом відбувається професійний спір, а тому жодна зі сторін не може перебирати на себе функції іншої.

Посиленню гарантій прав підозрюваних та обвинувачених сприятимуть також удосконалення процедури судового розгляду, перетворення суду на незалежного та об'єктивного учасника кримінального процесу, скасування інституту повернення справи на додаткове розслідування тощо.

Змагальність сторін спонукає суд правильно розглянути матеріали справи й ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення. У цьому й полягає практична значимість змагальності. На нашу думку, реалізація принципу змагальності повинна забезпечувати логіку побудови й нормативного регулювання кримінального процесу.

Ознаками змагальності є: по-перше, наявність сторін, відокремлених від суду; по-друге, рівноправність сторін; по-третє, звільнення суду від процесуальних функцій сторін.

До європейських стандартів змагальності належать наступні складові: особиста присутність та ефективна участь сторін у кримінальному провадженні (п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод); рівність процесуальних засобів сторін (п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод); право на виклик і допит свідків на рівних умовах (п. 3(д) ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод); право на захист (п. 3(б) і п. 3(є) ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

З огляду на таке розуміння змагальності в статті проаналізовано діяльність сторін обвинувачення і захисту у досудовому кримінальному провадженні, їх

процесуальна рівність у наданні суду доказів.

Аналіз положень КПК України дає підстави зробити висновок, що формується вітчизняний публічно-змагальний кримінальний процес. Зокрема, функцію обвинувачення виконують постійні державні органи (прокурор, слідчий тощо), наділені для цього спеціальними повноваженнями. Вони мають публічний (державний) інтерес, а також законодавчо закріплений суспільний інтерес як сукупність соціально значущих приватних інтересів, що не вступають у протиріччя з державним інтересом [4].

Характеризуючи змагальність, варто також зупинитися на важливій новелі, закріпленій законодавцем у КПК України, яка полягає у визначенні поняття сторін кримінального провадження. Зокрема, зазначено, що сторони кримінального провадження – це: з боку обвинувачення – слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, визначених КПК України; з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Порівняльний аналіз кримінально-процесуальних систем інших держав свідчить, що поняття сторін кримінального провадження було введено кримінально-процесуальними кодексами тих країн, які приймали їх порівняно нещодавно (КПК Азербайджанської Республіки, КПК Російської Федерації, КПК Республіки Молдова тощо). У більш розвинутих кримінально-процесуальних системах європейських держав визначення сторін провадження взагалі відсутнє (наприклад, Франція, Німеччина).

При визначенні сторін кримінального провадження необхідно також зупинитися на закріпленні процесуального стано-

вища потерпілого. У п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що потерпілий є стороною обвинувачення, але його процесуальний статус закріплений не в параграфі «Сторона обвинувачення», а в окремому параграфі «Потерпілий і його представник».

У юридичній науці тривалий час точилися дискусії з приводу того, які процесуальні функції виконує потерпілий. Однак найбільш обґрунтованою є думка, згідно з якою потерпілий у кримінальному процесі виконує тільки обвинувальну функцію [5, 17].

Складовою функції обвинувачення є доказування характеру і розмірів шкоди, заподіяної злочином. Тому в цій частині цивільний позивач повинен виступати на стороні обвинувачення. Але законодавець визначив процесуальний статус цивільного позивача в окремому параграфі КПК України «Інші учасники кримінального провадження» разом зі статусами свідка, перекладача, експерта, спеціаліста. На відміну від цих учасників кримінального провадження цивільний позивач має особистий інтерес, оскільки йому завдано шкоду, для відшкодування якої він може підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього. Це є його право, а не обов'язок.

Важливим елементом змагальності під час досудового розслідування та судового розгляду є вимога процесуальної активності у правозастосовній діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Забезпечується вона наявністю в органів державної влади організаційно-владних повноважень, процесуальних обов'язків, а також дискреційних повноважень.

Активність суду в публічній змагальності спрямована як на реалізацію повноважень щодо здійснення судового контролю на досудовому розслідуванні, так і на з'ясування істини в судовому розгляді. Функцію судового контролю за додержанням прав, свобод та інтересів осіб у досудовому кримінальному провадженні здійснює слідчий суддя (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України).

З урахуванням реалізації змагального методу у кримінальному процесуальному законодавстві в теорії зазвичай виділяють три типи процесу: змагальний, розшуковий і змішаний [6, 24].

Змагальний кримінальний процес являє собою ідеальний тип судочинства, який має різновиди: обвинувальний, приватно-позовний та публічно-позовний. Найбільш досконалим із них слід вважати публічно-змагальний кримінальний процес, основи якого закріплені у КПК України [7, 57].

Згідно із цим Кодексом сторонам кримінального провадження та їх представникам надаються рівні права щодо подання доказів безпосередньо до суду. Слідчий та прокурор позбавляються фактично монопольного права на подання доказів, оскільки кожна зі сторін кримінального провадження матиме рівні можливості у збиранні доказів, отриманні допомоги суду у збиранні доказів за наявності труднощів їх отримання, а також наданні зібраних доказів суду для доведення винуватості або невинуватості особи у вчиненні злочину.

Природа публічно-змагального кримінального процесу передбачає особливості реалізації змагальності при проведенні досудового провадження. Зокрема, кримінальне процесуальне законодавство запроваджує різні способи збирання доказів для сторін кримінального провадження під час досудового розслідування (ст. 93 КПК України). Сторона обвинувачення має право на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Сторона захисту вправі лише ініціювати перед слідчим і прокурором проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій.

Крім того, сторона обвинувачення має право витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів пере-

вірок. Сторона захисту має право отримувати копії документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок.

Сторона захисту вправі ініціювати проведення слідчим (прокурором) слідчих (розшукових) дій. клопотання розглядається у триденний строк. У разі повної або часткової вмотивованої відмови у задоволенні клопотання або відсутності його розгляду сторона захисту вправі оскаржити рішення чи бездіяльність слідчого (прокурора) до слідчого судді.

Правом безпосередньо одержувати показання під час досудового слідства наділена лише сторона обвинувачення (ч. 1 ст. 133 КПК України). Однак гарантують права сторони захисту наступні положення процесуального законодавства. По-перше, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК України). По-друге, протоколи слідчих (розшукових) дій, включаючи протоколи допиту, можуть бути оголошені в судовому засіданні та учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо цих протоколів свідкам (ст. 358 КПК України). Крім того, в судовому засіданні свідку роз'яснюється про кримінальну відповідальність, якщо його показання не збігатимуться зі змістом протоколу допиту, складеного слідчим, прокурором.

Існують певні особливості реалізації процесуальних прав сторонами при допиті свідка, потерпілого слідчим суддею (ст. 225 КПК України). Сторони рівноправні в ініціюванні такого допиту з підстав, однакових для обох сторін. Допит має проводитись за умови присутності обох сторін, неприбуття належним чином повідомленої сторони не перешкоджає допиту. Суд вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому судді, посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК України). Більше того, неврахування таких доказів потребуватиме від суду окремого мотивування (ч. 3 ст. 225 КПК України). Але якщо на момент проведення допиту жодній особі не

повідомлено про підозру, його може бути проведено за відсутності сторони захисту. Однак суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався слідчим суддею, зокрема у випадках, якщо такий допит проведено за відсутності сторони захисту або якщо існує необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані.

Змагальні засади проявляються під час призначення експертизи у ході судового кримінального провадження. Сторона обвинувачення залучає експерта самостійно, а сторона захисту самостійно на договірних умовах. Крім того, експерт може бути залучений слідчим, прокурором за клопотанням сторони захисту або слідчим суддею за клопотанням сторони захисту.

Слідчий суддя залучає експерта:

- у разі відмови слідчого, прокурора задовольнити клопотання сторони захисту про залучення експерта;

- якщо з метою вирішення питань, що мають суттєве значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученим експертом були поставлені питання, які не дають змоги надати повний і належний висновок, або існують достатні підстави вважати, що залучений експерт через відсутність необхідних знань, упередженість чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

- у разі, коли сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин.

Змагальні засади передбачені у вітчизняному процесуальному законодавстві при доступі сторін до матеріалів розслідування. Причому доступ до матеріалів розслідування до його завершення відповідно здійснюється за клопотанням сторони захисту, яка має право робити виписки і копії (ст. 221 КПК України). Сторони обвинувачення заборонено приховувати загальнодоступні документи, оригінали яких знаходяться у матеріалах кримі-

нального провадження. Винятком є лише матеріали про застосування заходів безпеки, а також ті матеріали, ознайомлення з якими на даному етапі може зашкодити слідству.

Відкриття матеріалів розслідування після його завершення, закріплене у ст. 290 КПК України, означає взаємне розкриття відомостей, що містяться в матеріалах, обома сторонами з правом робити копії чи відображення. Надання доступу стороні захисту до всіх матеріалів, у тому числі будь-яких доказів, які самі по собі або у сукупності з іншими можуть бути використані для доведення невинуватості, меншого ступеня винуватості обвинуваченого чи сприяти пом'якшенню покарання, є обов'язком сторони обвинувачення.

Сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором для підтвердження винуватості обвинуваченого у кримінальному правопорушенні.

У КПК України передбачено правило, що матеріали, які не були відкриті, не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Змагальність гарантується у процесі розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу. Обов'язково повинна бути присутня особа, стосовно якої обирається запобіжний захід (ч. 1 ст. 193 КПК України). Виняток становить міжнародний розшук, але з обов'язковим подальшим переглядом запобіжного заходу за участю особи. Відповідно забезпечується право на захист підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 193 КПК України). Захисник залучається до кримінального провадження за клопотанням особи, або якщо участь захисника є обов'язковою, або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини цього вимагають.

У ч. 4 ст. 193 КПК України передбачено можливість повного дослідження доказів як щодо наявності розумної підозри, так і щодо ризиків (релевантних і достатніх підстав). Слідчого суддю наділено правом за клопотанням сторін або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи

дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи служба особа, під

вартою яких тримається ця особа, не надасть судові рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи (ст. 206 КПК України).

Список використаних джерел:

1. Грошевий Ю.М. Система загальних засад кримінального провадження / Ю.М. Грошевий // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: м-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 315–317.
2. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: моногр. / М.А. Маркуш. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 208 с.
3. Фоченкова Н. Проблемы реализации принципа состязательности в досудебной стадии уголовного процесса / Н. Фоченкова // Jurisprudencija. – 2005. – Т. 76 (68). – Р. 121–126.
4. Смирнова И.Г. Интерес – понятие уголовно-процессуальное / И.Г. Смирнова // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 14–18.
5. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: моногр. / О.Г. Шило. – Х.: Право, 2011. – 472 с.
6. Калиновский К.Б. Основные виды уголовного судопроизводства: учеб. пособ. / К.Б. Калиновский. – СПб: Изд-во юридического института, 2002. – 63 с.
7. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса / А.В. Смирнов. – СПб: ООО «Альфа», 2000. – 224 с.

Олександр ТОЛОЧКО

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті з'ясовано особливості реалізації принципу змагальності у досудовому кримінальному провадженні, визначено його основні елементи, їх сутність та практичну значимість, проаналізовано закріплені в КПК України новели, пов'язані зі змагальністю, зокрема досліджено процесуальну рівність сторін кримінального провадження в національному законодавстві.

Ключові слова: принципи кримінального процесу; змагальність; досудове розслідування; рівність процесуальних можливостей сторін.

Александр ТОЛОЧКО

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ ВО ВРЕМЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

В статье выяснены особенности реализации принципа состязательности в досудебном уголовном производстве, определены его основные элементы, их сущность и практическая значимость, проанализированы закрепленные в УПК Украины новеллы, связанные с состязательностью, в частности исследовано процессуальное равенство сторон уголовного производства в национальном законодательстве.

Ключевые слова: принципы уголовного процесса; состязательность; досудебное расследование; равенство процессуальных возможностей сторон.

REALIZATION OF PRINCIPLE OF CONTENTIONNESS IS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION

In the article the features of realization of principle of contentionness are found out in pre-trial criminal realization, he is found out basic elements, it is certain their essence and practical meaningfulness, the envisaged in CCP of Ukraine short stories related to contentionness are analysed, in particular, investigational judicial equality of parties of criminal realization in a national legislation.

Keywords: principles of criminal process; contentionness; pre-trial investigation; equality of judicial possibilities of parties.

Олександр БОНДАРЕНКО,

заступник начальника Головного управління
нагляду за додержанням законів
у кримінальному провадженні –
начальник управління нагляду
за додержанням законів
органами податкової міліції
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

УДК 343.16

ОСОБИСТЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ФОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні характеризується збільшенням кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я громадян, їхніх майнових інтересів, організованих груп і злочинних організацій, а також значним загостренням такого становища в окремих регіонах. Злочинність стала одним із факторів, які загрожують національній безпеці України. Ці та інші злочинні явища потребують рішучих дій з боку держави, які можуть проявлятися в обмеженні прав громадян та організацій шляхом застосування передбачених законом заходів процесуального примусу.

Важливим питанням у практиці досудового розслідування і судового розгляду є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням чи позбавленням слідчим суддею, судом права особи на свободу та особисту недоторканність. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (КПК України) у системі запобіжних заходів визначено особисте зобов'язання особи як покладення на підозрюваного, обвинуваченого обов'язку виконувати покладені на нього слідчим суддею зобов'язання [1, 26]. Відповідно до моніторингового звіту «Реалізація нового КПК: перші результати», здійсненого Центром політико-правових реформ, зросла кількість випадків застосу-

вання особистого зобов'язання – щомісяця приблизно до 2 100 осіб застосовують цей запобіжний захід [2].

Тому питання сутності, правової природи та застосування особистого зобов'язання є і надалі буде актуальним та резонансним, оскільки, з одного боку, цей запобіжний захід забезпечує дотримання й виконання приписів закону, а з другого – пов'язаний з обмеженням найважливіших природних прав людини і громадянина.

Зазначену проблематику у різні періоди досліджували вчені-процесуалісти, серед яких: І.М. Гуткін, І.Л. Петрухін, З.Ф. Коврига, З.Д. Єникеев, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, З.З. Зінатулін, О.П. Рижаков, В.О. Михайлов, І.Л. Трунов. Сьогодні питанням запобіжних заходів та їх місця серед заходів примусового характеру в кримінальному процесі приділяють увагу, зокрема, такі дослідники у сфері кримінального судочинства: Т.В. Данченко, Г.Я. Мацьків, К.Г. Горелкіна, М.Г. Шавкун, А.В. Захарко, В.О. Попелюшко, Д.А. Чухраєв. Особисте зобов'язання як процесуальний захід забезпечення участі осіб у кримінальному судочинстві має характерні особливості. Теоретично механізм кримінального процесуального регулювання може функціонувати без застосування заходів примусу. Суб'єкти кримінального процесу мають певні права та обов'язки, на них державою покладено їх виконання з огляду на громадянську свідомість суб'єктів.

Проте така система може працювати лише в ідеальному суспільстві. На практиці заходи процесуального примусу є дієвою та ваговою гарантією виконання приписів норм закону всіма суб'єктами кримінального процесу.

Для забезпечення виконання такими суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, як свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені, експерти тощо, процесуальних обов'язків, а також для забезпечення доказів, цивільного позову і можливої конфіскації майна органи досудового розслідування, слідчі, прокурори й суди застосовують передбачені КПК України заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема особисте зобов'язання.

Особисте зобов'язання полягає у тому, що підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний виконувати покладені на нього слідчим суддею певні обов'язки. Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розписку повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід [1, 23]. Особисте зобов'язання як запобіжний захід застосовується на підставі ухвали слідчого судді, суду за мотивованим клопотанням прокурора, слідчого, погодженого з прокурором, і має наслідком для підозрюваного, обвинуваченого виконання низки обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, а саме:

1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю або за викликом у зв'язку з реалізацією завдань кримінального провадження, зокрема для проведення процесуальних дій;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;

4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і виїзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю [1, 37].

Необхідно зазначити, що вказані процесуальні обов'язки підозрюваного, обвинуваченого здебільшого стосуються обмеження передбаченого у ст. 33 Конституції України права на свободу пересування та вільного вибору місця проживання чи перебування і права вільно залишати територію України [3, 4].

Так, місцем тимчасового перебування визначається місце, де особа перебуває у зв'язку із проїздом, відрядженням, лікуванням, відпусткою, навчанням тощо. Це може бути готель, санаторій, будинок відпочинку чи інші подібні приміщення, а також житлові приміщення, що не є місцем постійного проживання громадянина.

Тимчасове переміщення особи з одного району до іншого у межах міста, що має районний поділ, не є порушенням особистого зобов'язання. Однак варто враховувати заборону слідчого судді, суду на відвідування визначених місць, якщо таку заборону передбачено в особистому зобов'язанні.

Місце постійного проживання особи визначається за офіційною її реєстрацією паспортною службою органів внутрішніх справ.

Під місцем постійного проживання слід розуміти житловий будинок, квартиру, службове житло, спеціалізовані будинки (гуртожиток, готель-притулок, спеціальний будинок для самотніх старих, будинок-інтернат для інвалідів, ветеранів тощо), а також інше житлове приміщення, в якому громадянин проживає за договором найму (піднайму), оренди або на інших підставах, визначених законодавством України [4, 134].

Згідно з КПК України про роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому покладених на нього обов'язків складається протокол роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) обов'язків, передбачених у ч. 2 ст. 179 та ч. 5 ст. 194 КПК України [1, 37].

У разі невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого процесуальних обов'язків вирішується питання про застосування більш суворого запобіжного заходу. Крім того, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, законодавцем за невиконання обов'язків передбачено також накладення грошового стягнення у розмірі від 0,25 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати. Відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 3 КПК України розмір мінімальної заробітної плати визначається як грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом станом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія. У Кодексі законів про працю України та в Законі України «Про оплату праці» закріплено, що це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за простій, некваліфіковану працю, нижче якого не може встановлюватись оплата праці за виконану працівником місячну норму робіт [5; 6].

Станом на 1 вересня 2013 року мінімальна заробітна плата становить 1 218 грн, тому у разі порушення особистого зобов'язання сплачуватиметься сума у розмірі від 304,5 до 2 436 гривень.

Варто зазначити, що законодавством чітко розподілено повноваження стосовно здійснення контролю за додержанням виконання особистого зобов'язання: за підозрюваним контроль здійснює слідчий, за обвинуваченим – прокурор. Вони мають право доручити здійснення контролю за виконанням умов запобіжного заходу співробітникам інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, на яких покладено контроль за додержанням податкового законодавства. Зазначені працівники при виявленні порушень повинні інформувати слідчого чи прокурора. На нашу думку, виконання особистого зобов'язання – важливий процес, тому його має контролювати слідчий чи прокурор, не перекладаючи ці функції на інші підрозділи.

У Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року замість особистого зобов'язання було регламентовано підписку про невиїзд. Цей запобіжний захід був найпоширенішим і застосовувався, якщо підозрюваний чи обвинувачений міг ухилитися від слідства, але ймовірність цього була незначною. Особа, стосовно якої обирався цей запобіжний захід, не мала права без дозволу слідчого залишати місце постійного (населений пункт, в якому особа має постійне та довгострокове помешкання) або тимчасового (населений пункт, де в цей час перебувала особа у зв'язку з відрядженням, відпусткою, лікуванням, навчанням тощо) проживання.

При застосуванні підписки про невиїзд особа в примусовому порядку втрачала на певний час свободу пересування. Але свобода переміщення в межах населеного пункту не обмежувалася. Жодних інших обмежень для осіб, які дали підписку про невиїзд, законом не було встановлено.

З огляду на викладене зрозуміло, що законодавець у процесі прийняття чинного КПК України намагався модернізувати такий вид запобіжного заходу, як підписка про невиїзд. Зокрема, ст. 151 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року «Підписка про невиїзд», в якій передбачався тільки обов'язок особи не покидати місця проживання/реєстрації, було поєднано зі ст. 149-1 «Обов'язки, які можуть бути покладені на особу при обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з утриманням під вартою», де зазначалася можливість покладання на особу додаткових зобов'язань, про невиконання яких особу також повідомляли під підпис.

Незважаючи на позитивні властивості особистого зобов'язання, варто зазначити про його недоліки. У ст. 194 КПК України передбачено, що обвинувачений повинен утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею чи судом. На нашу думку, це є порушенням

права особи на свободу спілкування, зазначеного у ст. 34 Конституції України. На законодавчому рівні не встановлено критеріїв для визначення кола осіб, з якими суд або слідчий суддя має право обмежити спілкування обвинуваченого, оскільки зі змісту ст. 194 КПК України не зрозуміло, які особи підпадають під цю норму.

Ще одним положенням, яке потребує доопрацювання, є норма про застосування електронних засобів контролю. Відповідно до чинного КПК України передбачено застосування електронних засобів контролю, що полягає у закріпленні на тілі обвинуваченого електронного пристрою, який дає можливість відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Електронні засоби контролю можуть застосовуватися слідчим на підставі ухвали слідчого судді або суду про обрання до обвинуваченого будь-якого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, а працівниками органів внутрішніх справ – на цій же підставі при обранні запобіжного заходу у виді домашнього арешту.

І.Г. Голуб вважає, що це питання повною мірою не вивчене і потребує глибокого аналізу [7]. Як свідчить практика, контроль за особою, яка носить електронний браслет, здійснює уповноважений на те працівник міліції за допомогою комп'ютерних технологій (слідкування за пересуванням особи на певній території) [8].

У п. 7 ч. 5 ст. 194 КПК України йдеться про необхідність докладання зусиль до пошуку роботи або до навчання. Це положення актуальне, але зі змісту статті не

зрозуміло, як особа повинна працевлаштуватися чи піти навчатись, оскільки про жодні конкретні дії, які повинна вчинити особа, у ст. 194 КПК України не зазначено. Тому пропонуємо внести зміни до КПК України, чітко визначивши строки і порядок влаштування на навчання чи роботу, а також обов'язково зазначити, що органи внутрішніх справ повинні сприяти у цьому.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні є потреба правової регламентації особистого зобов'язання у КПК України, визначення понять, класифікації та особливостей застосування норм кримінального процесуального права відповідно до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, дотримання міжнародних норм і правил щодо зазначеного поняття. Зважаючи на новизну і відсутність достатньої правової бази та практики застосування особистого зобов'язання в теорії кримінального процесу, це питання потребує доопрацювання. Застосування особистого зобов'язання є актуальним питанням кримінального процесуального права. Загальні правила особистого зобов'язання мають ґрунтуватися на положеннях Конституції України та положеннях ратифікованих Україною міжнародних правових актів. При застосуванні особистого зобов'язання необхідно уникати порушень прав не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й прав і свобод інших осіб, зокрема членів родини підозрюваного чи обвинуваченого.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 26 листопада 2012 року. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 292 с.
2. Офіційний сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/>
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – Т. 1: 768 с.; Т. 2: 664 с.
5. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
6. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 144 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.
7. Голуб І.Г. Нові види запобіжних заходів згідно з КПК 2012 року / І.Г. Голуб // Часопис На-

ціонального університету «Острозька академія». – 2013. – № 1(7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13hihskr.pdf>. – (Серія «Право»).

8. Положення про порядок застосування електронних засобів контролю, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1503-12>

Олександр БОНДАРЕНКО

ОСОБИСТЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ФОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Висвітлено питання щодо суті особистого зобов'язання. Визначено підстави застосування особистого зобов'язання, проблеми реалізації кримінальних процесуальних норм та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: особисте зобов'язання; обвинувачений; запобіжний захід; підозрюваний.

Александр БОНДАРЕНКО

ЛИЧНОЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧАСТИЯ ЛИЦ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Освещены вопросы о сущности личного обязательства. Определены основания применения личного обязательства, проблемы реализации уголовных процессуальных норм и пути их решения.

Ключевые слова: личное обязательство; обвиняемый; мера пресечения; подозреваемый.

Oleksandr BONDARENKO

PERSONAL COMMITMENT AS A FORM OF PROCEDURAL PROVISION FOR PERSONS` PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article are covered questions about essence of personally obligation. The grounds of personally commitment of application are determined, the problems of implementation of criminal procedural rules and path's decisions are established.

Keywords: personal obligation; accused; precaution; suspect.

Оксана КОМАРНИЦЬКА,

професор кафедри нагляду
за додержанням законів
органами, які проводять
оперативно-розшукову діяльність,
дідання та досудове слідство,
Національної академії
прокуратури України,
юрист 2 класу,
кандидат юридичних наук

Володимир ПРЯДКО,

провідний науковий співробітник
відділу наукового забезпечення
організації роботи та управління
в органах прокуратури,
старший радник юстиції

УДК 343.13

УСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ЗАСОБУ РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ЗВ'ЯЗКУ: ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

Актуальність дослідження полягає в тому, що негласні слідчі (розшукові) дії в цілому та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зокрема мають стати «локомотивом» у розкритті кримінальних правопорушень, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Тому саме через проведення негласних слідчих (розшукових) дій можна значно підвищити ефективність досудового розслідування, забезпечити виконання завдань кримінального провадження, особливо щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 КПК України), а також дотримання розумності строків (п. 21 ч. 1 ст. 7, ст. 28 КПК України) та інших засад кримінального провадження.

Проаналізувавши думки науковців та практиків, варто зазначити: в Україні відбувається трансформація кримінального процесу, особливо засобів протидії злочинності, що має на меті насамперед захист прав та свобод людини і громадянина. Цьому сприяє введення інституту негласних слідчих (розшукових) дій, більшість із яких раніше належали до оперативно-розшукових. Механізм негласно-

го отримання доказів під контролем слідчих і прокурорів став ефективним інструментом правоохоронної діяльності. Тому перед прокурором як процесуальним керівником постає питання введення механізму негласних слідчих (розшукових) дій, передусім – щодо установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Необхідно зазначити, що ефективно впровадження новел КПК України, зокрема реалізація усіх видів негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, сприятиме зменшенню кількості кримінальних проваджень.

Водночас, як засвідчила практика, з'явилися певні тенденції в застосуванні негласних слідчих (розшукових) дій. Йдеться про зменшення кількості направлених до суду клопотань щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій: кількість клопотань щодо встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, направлених до суду у жовтні 2013 року, знизилась удвічі порівняно з середньомісячним показником. Загалом за десять місяців минулого року, з урахуванням усіх

видів негласних слідчих (розшукових) дій, їх застосовували лише в одному з шістнадцяти кримінальних проваджень, а установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – в одному з шістдесяти дев'яти.

Зміна динаміки проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, зокрема установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, зумовлює пошук проблемних питань, які виникають при їх застосуванні.

Метою нашої статті є дослідження повноважень прокурора як процесуального керівника, його взаємодії зі слідчим та уповноваженим оперативним підрозділом під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, виявлення недоліків та удосконалення методів з метою кращого виконання завдання кримінального провадження оперативно-технічним підрозділом, скорочення терміну розслідування злочину та подальшого можливого спрямування обвинувального акта до суду.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, в тому числі мобільного терміналу систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [1].

Визначення терміна «радіоелектронний засіб» наведено у Законі України «Про радіочастотний ресурс України» – це технічний засіб, призначений для передавання та/або приймання радіосигналів радіослужбами [2].

До радіоелектронних засобів належать: радіотелефон та радіотермінал цифрового стільникового зв'язку, радіомодуль, адаптер, точка безпроводного доступу, абонентська станція радіодоступу, радіорелейна станція малого радіусу дії, телефонний апарат для проводового зв'язку в поєднанні з безпроводовою трубкою, персональна радіостанція, безпроводний гучномовець, навушник тощо, радіопереговорний пристрій, радіомікрофон, пристрій телеметрії, телеуправління, сигналізації, передавання

даних, пристрій дистанційного керування модами, пристрій для визначення місцезнаходження людини під час пошукових робіт, пристрій сигналізації та визначення місцезнаходження об'єктів, індукційний пристрій (система радіочастотної ідентифікації і реєстрації об'єктів, протикрадіжні пристрої, системи ідентифікації тварин, сигналізації, персональної ідентифікації, управління доступом, автоматичного рахування транспорту), медичний імплантат, радіолокаційний вимірювальний пристрій, радіоприймач ефірного/безпосереднього супутникового мовлення, приймач аварійного оповіщення, приймальне обладнання супутникових радіонавігаційних систем GPS, ГЛОНАСС, GALILEO [3]. Критеріями віднесення до радіоелектронного засобу є також радіовипромінювальні пристрої, активовані у мережах операторів рухомого зв'язку, мобільні телефони, модеми бездротового доступу до мережі Інтернет за технологіями GSM, UMTS, HSDPA, WiMAX, LTE тощо та будь-які пристрої, які працюють на основі передавання сигналів завдяки електромагнітним коливанням певної частоти і не належать до телекомунікаційних мереж: радіостанції стаціонарні й портативні (рації), радіомайки тощо [4, 445].

Для правильного розуміння суті такої негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, необхідно виокремити її характерні ознаки та відмінності. Наприклад, схожими у застосуванні методів (відомості, які не підлягають розголошенню у певних випадках) є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем (статті 258, 260–264 КПК України), зокрема в частині залучення до їх проведення спеціалістів.

Необхідно зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом втручання у приватне спілкування та здійснюються з обмеженням конституційних прав громадян, які задекларовані статтями 30, 31, 32 Конституції України [5].

Для вказаних дій характерним є розкриття змісту отриманої інформації, а для установлення радіоелектронного засобу – локалізація місцезнаходження радіоелектронного засобу. За її результатами можна встановити факт перебування у певному місці та в певний час конкрет-

ної особи, якій належить або у якій перебуває у користуванні радіоелектронний засіб, чи місцезнаходження самого пристрою.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, який використовується окремою особою, як правило, здійснюється для реалізації окремих завдань кримінального провадження, зокрема забезпечення проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, або ж заходів для затримання підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину. Для організації та проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими підрозділами застосовуються спеціальні технічні засоби отримання інформації [6, 246].

Спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за нею слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів з іншими людьми, поведінки, перебування в певному публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Необхідно звернути увагу на різний правовий режим візуального спостереження за особою та проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії щодо речей і місць. Візуальне спостереження за річчю у публічно доступних місцях або за самим публічно доступним місцем не потребує ухвали слідчого судді й проводиться на підставі постанови слідчого або прокурора до моменту її переміщення, оскільки рух речі спричинений певними діями осіб (річ сама по собі не може переміщатись), а спостереження за особою вже буде трактуватись як втручання в конституційні права та свободи.

Візуальне спостереження за особою застосовується не лише для пошуку чи фіксації відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні. Суттєве значення цієї негласної слідчої (розшукової) дії полягає у забезпеченні інших слідчих та процесуальних дій, передусім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, з подальшим встановленням місцезнаходження та затриманням підозрюваного тощо.

Водночас організація та проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу безпосередньо не обмежує конституційні права

та свободи людини і громадянина, оскільки її об'єктом є технічний засіб, а не фізична особа. Окрім того, під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу не контролюється інформація, що передається засобами зв'язку, чи інша інформація, якою обмінюються особи, що перебувають у місці, де знаходиться радіоелектронний засіб. Тому відповідно до вимог ст. 268 КПК України проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії не є винятковим та допускається у розслідуванні злочинів будь-якого ступеня тяжкості [7, 67].

Ця негласна слідча (розшукова) дія допомагає встановити, у якому місці перебувала конкретна особа у певний час або де вона є нині. Радіоелектронний пристрій, місцезнаходження якого встановлюється, може належати або використовуватись як особою, ймовірно причетною до вчинення злочину, так і свідком, потерпілим, а також іншою особою, яка є користувачем пристрою.

Правовими підставами, які забезпечують встановлення вказаного факту, окрім КПК України і міжвідомчої інструкції, є вимоги Закону України «Про телекомунікації». Відповідно до ч. 3 ст. 34, п. 7 ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 39 зазначеного Закону оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги упродовж строку позовної давності, визначеного законом, а також надавати інформацію про ці послуги, встановлювати технічні засоби, необхідні для здійснення оперативно-розшукових заходів, сприяти їх проведенню та не допускати розголошення даних про це [8].

На етапі підготовки до проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії первинним є отримання певної інформації та оперативне реагування на неї шляхом вчинення певних як процесуальних, так і непроцесуальних дій.

Крім того, під час проведення досудового розслідування прокурор, слідчий можуть отримувати з різних джерел інформацію про можливе місцезнаходження розшукуваних засобів зв'язку, їх використання тощо.

Зауважимо, що із застосуванням установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу не можна зволікати, тому з клопотанням про дозвіл на проведення такої дії потрібно звертатись до суду одразу після надходження інформації про можливе використання радіоелектронно-

го засобу. В іншому випадку проведені заходи позитивних результатів не дадуть.

Також необхідно пам'ятати, що проведення даної дії має насамперед ініціюватись слідчим, оскільки це перша особа, до якої надходять відомості про кримінальне правопорушення, і він має орієнтувати оперативний підрозділ на встановлення місцезнаходження засобів зв'язку.

Інформаційними даними, приписами, вказівками, які можуть вплинути на виникнення у слідчого наміру для проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установа місцезнаходження радіоелектронного засобу, можуть бути не лише затверджені начальником слідчого підрозділу плани слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, доручення та вказівки прокурора, а й виявлені під час досудового розслідування, проведення конкретних слідчих (розшукових) дій (обшуків, допитів тощо), оперативно-розшукових заходів об'єктивні дані.

Разом із тим необхідно зауважити, що своє рішення про проведення вказаної негласної слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор викладає в постанові, яка має відповідати вимогам статей 246, 251 КПК України, якщо ця дія проводиться в невідкладних випадках, передбачених ст. 250, ч. 4 ст. 268 КПК України. Тому клопотання слідчого, прокурора слідчому судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії має відповідати вимогам, зазначеним у ст. 248 КПК України, та матеріалам кримінального провадження, які надаються лише на вимогу слідчого судді для підтвердження необхідності проведення негласної слідчої (розшукової) дії. У клопотанні слідчого, прокурора, ухвалі слідчого судді не зазначається уповноважений оперативний підрозділ, який має виконувати негласну слідчу (розшукову) дію, крім випадків, коли установа місцезнаходження радіоелектронного засобу розпочато до постановлення ухвали слідчого судді [5, 430].

Законодавець передбачив, що обов'язково у постанові, клопотанні, а відтак – ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу потрібно вказувати ознаки, що дадуть змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, зокрема:

- номер абонента у телефонній мережі загальної користування у форматі: код країни – код зони або оператора – номер абонента в мережі;
- міжнародний ідентифікаційний номер мобільного терміналу (IMEI);
- міжнародний ідентифікаційний номер мобільного абонента (IMSI).

Клопотання слідчого про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії розглядається та погоджується прокурором невідкладно з моменту надходження. У процесі погодження прокурор вивчає матеріали кримінального провадження, які є підставою для прийняття рішення про погодження клопотання, оцінює їхню достатність. У постанові про прийняття рішення щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи клопотанні до слідчого судді про дозвіл на проведення такої слідчої дії мають бути вказані строки її проведення (два місяці). Цей строк може бути продовжено у встановленому порядку особами, визначеними у статтях 246, 249 КПК України [1].

Розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установа місцезнаходження радіоелектронного засобу належить до повноважень слідчого судді та здійснюється головою чи за його призначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (ст. 247 КПК України). Такий розгляд проходить без участі прокурора (якщо він не звертається з клопотанням самостійно). Ухвала слідчого судді щодо відмови в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не оскаржується. Постановлення слідчим суддею такої ухвали не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу після усунення недоліків чи порушень, зазначених слідчим суддею в ухвалі (ч. 5 ст. 248 КПК України).

Слідчий може проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам (п. 6 ст. 246 КПК України). Слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, до юрисдикції якого належить місце вчинення кримінального правопорушення і у

складі якого перебуває орган розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246 КПК України).

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня. Доручення має бути мотивованим, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому необхідно направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам.

Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Зауважимо, що перехід від одного до іншого етапу під час підготовки та проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – можливий лише із суворим дотриманням режиму секретності. Постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, клопотання про дозвіл на її проведення, ухвала слідчого судді з цього ж питання з додатками до них, протокол про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, інші відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких становить загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню. Засекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється слідчим, прокурором, співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, слідчим суддею шляхом надання на підставі Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, відповідному документу грифа секретності [9].

З урахуванням зазначеного та системного аналізу законодавчих актів, на нашу думку, протокол про результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу має містити реквізити, які зображено на рисунках 1 і 2.

Рис. 1. Лицева сторона протоколу, на якому у правому верхньому куті зображено:

- 1) гриф секретності;
- 2) номер примірника.

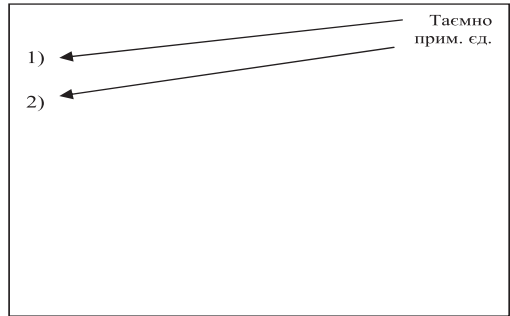
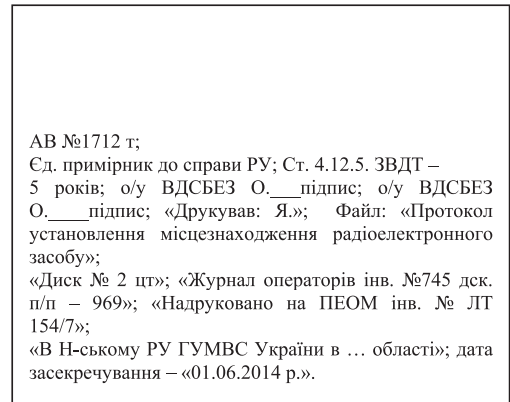

Рис. 2. Зображення реквізитів на зворотній стороні протоколу.

АВ №1712 т;
Сд. примірник до справи РУ; Ст. 4.12.5. ЗВДТ – 5 років; о/у ВДСБЕЗ О.____підпис; о/у ВДСБЕЗ О.____підпис; «Друкував: Я.»; Файл: «Протокол установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу»; «Диск № 2 цт»; «Журнал операторів інв. №745 дск. п/п – 969»; «Надруковано на ПЕОМ інв. № ЛТ 154/7»; «В Н-ському РУ ГУМВС України в ... області»; дата засекречування – «01.06.2014 р.».

Як засвідчило вивчення окремих кримінальних проваджень, розпочатих за результатами внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про крадіжки мобільних телефонів, від часу складання прокурором (слідчим) постанови (клопотання) про проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу і отримання ухвали слідчого судді до часу отримання завдання оперативно-технічним підрозділом спливає

щонайменше сім діб. Тривалий термін узгодження зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії обумовлений різними факторами, серед яких: громіздка процедура узгодження, велика кількість кореспондентів, проходження реєстрації відповідно до вимог таємного діловодства у слідчих підрозділах, органах прокуратури, суді, черговість розгляду клопотань слідчим суддею тощо.

На думку слідчих суддів Апеляційного суду м. Києва, при зверненні з клопотанням у найбільш стислий термін після вчинення кримінального правопорушення слідчим суддею може бути розглянуто клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій на підставі протоколу допиту потерпілого та матеріалів, що підтверджують належність окремого мобільного терміналу підозрюваній особі. А в разі звернення з клопотанням через тривалий проміжок часу слідчий, прокурор мають дотримуватися вимог п. 8 ч. 2 ст. 248 КПК України, а саме – зазначати в клопотанні відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ознаки, які дадуть змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання та при цьому посилалися на трафік з підтвердженням того, що конкретна SIM-карта працювала з конкретним мобільним терміналом (IMEI), та п. 7 ч. 2 ст. 248 КПК України, тобто обґрунтовувати неможливість отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб. Отже, клопотання має містити дані про те, за допомогою яких гласних і негласних слідчих дій слідчий намагався встановити місцезнаходження терміналу мобільного зв'язку [10].

Однак на практиці має місце часте застосування такої негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку. Вказана дія, на відміну від інших, не є різновидом втручання у приватне спілкування, оскільки не отримується інформація, що передається засобами зв'язку, чи інша інформація, якою обмінюються особи, перебуваючи у приміщенні, де розташовано радіоелектронний засіб, та допускається у розслідуванні злочинів будь-якого ступеня тяжкості.

Тому з позиції швидкого розслідування злочину доцільно внести зміни у ч. 2 ст. 41 КПК України. Зокрема, передбачити право для оперативних працівників самостійно ініціювати здійснення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження

радіоелектронного засобу, у кримінальному провадженні та після початку такої слідчої (розшукової) дії невідкладно інформувати слідчого, прокурора, а також звертатися з клопотанням до слідчого судді у порядку, передбаченому в Главі 21 КПК України.

Зазначене можна аргументувати тим, що основними принципами оперативно-розшукової діяльності є наступальність, поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, конспіративність, ефективність використання яких була підтверджена у практичній діяльності. Отже, без можливості застосування цих принципів у повсякденній оперативній роботі виникає ризик зниження ефективності останньої. Щоб цього уникнути, необхідно дозволити оперативним підрозділам здійснювати негласну слідчу (розшукову) дію – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу ініціативно, з інформуванням про її здійснення обмеженого кола осіб, що можливо лише у разі проведення такої дії на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням, узгодженим з керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником, погодженим з прокурором. Зазначене також дасть змогу оперативним підрозділам зберегти наступальність у своїх діях, що дуже важливо в епоху технічного прогресу й інформатизації, чим дедалі частіше користуються злочинці під час вчинення злочинів.

Як зауважував І.І. Когутич, встановлення інституту негласних слідчих (розшукових) заходів сприяє інтересам спрощення досудового розслідування і усунення дублювання. На його думку, «... за нових умов перестане функціонувати негнучка, малоєфективна і бюрократична процедура «взаємодії» слідчих з оперативно-розшуковими підрозділами, багато в чому умовне поєднання доказування з ОРД здійснюватиметься в інтересах кримінального судочинства» [11].

Ще одним актуальним питанням, що активно розглядається в сучасній науковій літературі та періодичних виданнях у контексті формування кримінально-процесуального інституту негласних слідчих (розшукових) дій, є забезпечення гарантій прав людини і громадянина, гарантій дотримання прав та законних інтересів юридичних осіб у процесі застосування відповідних заходів. Запроваджуючи такі радикальні заходи, як негласні розшукові дії,

та спрощуючи процедуру їх застосування, що, безумовно, призведе до поширення випадків їх використання, необхідно створити потужну систему гарантій захисту обмежених та порушених прав.

У КПК України регламентовано вичерпний перелік суб'єктів, які можуть проводити негласні слідчі (розшукові) дії, однак коло об'єктів, щодо яких негласні заходи можуть бути проведені, в жодній нормі не встановлено. У ч. 2 ст. 246 КПК України зазначено, що негласні слідчі дії проводимуться як щодо підозрюваних, так і щодо інших осіб, які мають певні відомості про вчинюваний або вчинений злочин. Тобто фактично будь-яка особа, якій може бути відома інформа-

ція про злочин, що був скоєний, та яка має певні контакти з розшукуваним радіоелектронним засобом, може стати об'єктом негласних слідчих (розшукових) дій – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу [12].

Отже, ширше застосування негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу за рахунок зменшення ланцюга погоджень сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства.

Впровадження додаткових гарантій прав людини під час застосування негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу забезпечить конституційні права громадян від можливих порушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 року № 1770-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Про затвердження Переліку радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв, для експлуатації яких не потрібні дозволи на експлуатацію: рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 6 вересня 2007 року № 914 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кримінальний процес: підруч. / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
5. Конституція України [офіційний текст]: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
6. Керевич О.В. Правовідносини слідчих та оперативних підрозділів під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу / О.В. Керевич // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 244–249.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
8. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/print1363853193979746>
9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>
10. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчим суддею від 8 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apcourt.kiev.gov.ua/apcourt.kiev.uk/publish/article/98401>
11. Когутич І.І. Проект КПК України: негласні слідчі (розшукові) дії / І.І. Когутич // Митна справа. – 2011. – № 6. – С. 305–312.
12. Левендаренко О.О. Негласні слідчі дії в контексті захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження / О.О. Левендаренко, Д.В. Івашенко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 567–571.

Оксана КОМАРНИЦЬКА,
Володимир ПРЯДКО

УСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ЗАСОБУ РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ЗВ'ЯЗКУ: ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

Розглянуто проблемні питання взаємодії процесуального керівника зі слідчим та уповноваженим оперативним підрозділом під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Ключові слова: установлення місцезнаходження; радіоелектронний засіб; мобільний термінал систем зв'язку; транспортна телекомунікаційна мережа; оператор рухомого мобільного зв'язку.

Оксана КОМАРНИЦЬКА,
Владимир ПРЯДКО

УСТАНОВЛЕНИЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ СРЕДСТВА РАДИОЭЛЕКТРОННОЙ СВЯЗИ: ПОДГОТОВКА И ПРОВЕДЕНИЕ НЕГЛАСНОГО СЛЕДСТВЕННОГО (РОЗЫСКНОГО) ДЕЙСТВИЯ

Рассмотрены проблемные вопросы взаимодействия процессуального руководителя со следователем и уполномоченным оперативным подразделением в ходе установления местонахождения радиоэлектронного средства.

Ключевые слова: установление местонахождения; радиоэлектронное средство; мобильный терминал систем связи; транспортная телекоммуникационная сеть; оператор подвижной мобильной связи.

Oksana KOMARNICKA,
Vladimir PRYADKO

DETECTION OF RADIOELECTRONIC FACILITIES LOCATION: PREPARATION FOR AND PROCEEDING SECRET INVESTIGATIVE ACTIVITIES (CRIME DETECTION ACTIVITIES)

The problem questions of co-operation of public prosecutor are considered, as a judicial leader, with an investigator and authorized operative subsection during establishment of locat.

Keywords: detection of location; radioelectronic facility; communication system mobile terminal; telecommunications network; operator of moving mobile communication.

Валерій ФАСТОВЕЦЬ,

заступник завідувача кафедри криміналістики
Національної академії Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

УДК 343.14

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОКАЗАННЯ» ТА «ПОЯСНЕННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

13 квітня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Таким чином було виконано зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування вітчизняного кримінального судочинства [1]. Про революційність вказаного нормативно-правового акта свідчать кількість і характер запроваджених новел, які докорінно змінюють ідеологію вітчизняного процесу, систему його інститутів, процедуру кримінального провадження, процесуальний статус суб'єктів тощо. Зазначені нововведення Кримінального процесуального кодексу України відобразились також і на поняттях, вжитих у законі. Зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі з'явилися такі нові терміни, як «кримінальне провадження», «слідчий суддя», «обвинувальний акт», «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок», «заходи забезпечення кримінального провадження» тощо. Було змінено зміст таких понять, як «підозрюваний», «обвинувачений», «прокурор» та інших.

Необхідно зауважити, що визначення деяких нових понять наведено в чинному процесуальному законодавстві, в тому числі у ст. 3 КПК України. Водночас окремі терміни, які вживаються у КПК України, не завжди чітко визначені та узгоджені між собою. Так, законодавець активно ви-

користовує у наведеному вище нормативно-правовому акті такі терміни, як «показання» та «пояснення», однак співвідношення змісту цих визначень в окремих випадках викликає багато запитань як у вчених-науковців, так і у практиків – працівників правоохоронних та судових органів.

Отже, метою цієї статті є проведення аналізу окремих положень чинного КПК України, якими регламентовано порядок одержання показань та пояснень для того, щоб визначити їх співвідношення.

Зазначимо, що розробленню окремих теоретичних та практичних аспектів впровадження положень Кримінального процесуального кодексу України приділяли увагу різні вчені-процесуалісти, зокрема: В.О. Глушков, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, С.С. Кудінов, І.І. Мусієнко, М.А. Погорецький, Г.П. Серєда, М.С. Шумило та інші. Однак на сьогоднішні питання, пов'язані з визначенням співвідношення зазначених вище понять, залишаються малодослідженими.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Таким чином, у законі чітко окреслено, що, по-перше, показання нада-

ються виключно під час такої слідчої (розшукової) дії, як допит; по-друге, показання надаються такими суб'єктами кримінального провадження, як підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт.

Згідно з п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належить безпосереднє дослідження показань, речей і документів. Додільно наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України показання є одним з процесуальних джерел доказів. Водночас окремими нормами КПК України (наприклад, ст. 67) передбачено кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Необхідно додати, що згідно зі ст. 23 КПК України суд безпосередньо досліджує докази, у тому числі показання. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

Зауважимо, що на відміну від терміна «показання» розробники КПК України не надають визначення поняття «пояснення». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» наведено такі значення терміна «пояснювати»:

- а) розповідаючи про що-небудь, робити його ясным, зрозумілим;
- б) розкривати особливості якоїсь речі або явища, вказувати на їхні певні ознаки [2].

З метою з'ясування питання, як саме законодавець трактує дане поняття, необхідно здійснити аналіз відповідних положень КПК України. Так, відповідно до ст. 20 вказаного нормативно-правового акта, забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого полягає, зокрема, і в можливості надати усні або

письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення. Разом із тим згідно з ч. 6 ст. 104 КПК України у випадку, якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це у ньому зазначається. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які теж фіксуються у протоколі. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Окрім того, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 193 КПК України підозрюваний, обвинувачений під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу мають право давати пояснення щодо будь-яких обставин їх затримання та тримання під вартою.

Подальший аналіз положень чинного КПК України дає змогу визначити, що в багатьох випадках законодавець вживає термін «показання» одночасно з терміном «пояснення», що свідчить про надання їм різного змісту та процесуального значення. Так, у ст. 18 вказаного нормативно-правового акта зазначено, що жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Крім того, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений мають право давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати.

Зауважимо, що законодавець неоднаково наділяє правом (обов'язком) давати пояснення або показання різних суб'єктів кримінального провадження, зокрема – підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта та спеціаліста. Так, згідно з п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний та обвинувачений мають право давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який мо-

мент відмовитися їх давати. Так само в п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України передбачено право потерпілого давати пояснення, показання або відмовитися їх давати. Відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт.

Що ж до спеціаліста, то згідно з ч. 3 ст. 71 КПК України сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги. Таким чином, аналіз статей 42, 56, 71, 95 та 224 КПК України дає підстави зробити висновок, що правом давати показання наділені підозрюваний, обвинувачений і потерпілий, а обов'язком – свідок та експерт. Можливості надання показань спеціалістом або перекладачем у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачено.

На нашу думку, зазначені положення КПК України не повною мірою відповідають вимогам сьогодення, адже спеціалісту, перекладачу так само, як і зазначеним вище суб'єктам, також можуть бути відомі обставини, що мають значення для кримінального провадження. Враховуючи викладене, ст. 71 КПК України необхідно доповнити положенням щодо обов'язку спеціаліста давати показання під час допиту.

Продовжуючи з'ясування змісту терміна «пояснення», доцільно зазначити, що аналіз вітчизняного кримінального процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів дає підстави зробити висновок щодо використання вказаного терміна у двох значеннях.

Так, поясненням може бути надання учасниками кримінального провадження та іншими особами відомостей щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення. Можливість проведення цієї процесуальної дії в загальних рисах регламентовано ст. 95 КПК України. Таке

пояснення може одержувати від учасників кримінального провадження за їхньою згодою навіть представник сторони захисту. Можливість одержання пояснення передбачено додатково в п. 2.2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Зокрема у випадку, якщо в заяві або повідомленні всупереч вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України не наведено достатньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то для їх встановлення проводяться такі дії: направляються вимоги до установ, підприємств, організацій про надання документів або відповідних даних, отримання пояснень згідно зі ст. 95 КПК України тощо.

На нашу думку, дещо сумнівною є можливість слідчого, прокурора або оперативного співробітника відбирати пояснення на стадії досудового розслідування, адже відповідно до положень КПК України вони наділені правом отримати показання під час допитів, які, в свою чергу, є процесуальним джерелом доказів. Водночас можливість відібрання пояснень актуальна для представників сторони захисту та потерпілого.

Крім цього, поясненнями можуть бути зауваження, доповнення, а також повідомлення інших відомостей щодо певних обставин кримінального провадження, зазначені у протоколі учасниками слідчих (розшукових) (крім допиту) та інших процесуальних дій. Так, підозрюваний і обвинувачений мають право надавати пояснення з приводу підозри або обвинувачення (статті 20, 42 КПК України); учасники процесуальної дії мають право надавати пояснення щодо причин відмови від підписання протоколу (ст. 104 КПК України) тощо.

У контексті викладеного вище дещо суперечливим є положення ч. 8 ст. 95 КПК України, у якій зазначено, що сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Зокрема, якщо розглядати пояснення як окрему процесуальну форму одержання відомостей щодо обставин кримінального провадження (на кшталт

отримання пояснення в порядку ст. 97 КПК України 1960 року [3]), то для використання викладених у ньому відомостей у процесі доказування дійсно необхідно провести (або ініціювати проведення) допит особи, яка надала таке пояснення.

Однак у разі надання пояснення учасниками слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у відповідному протоколі (або додатку до протоколу), на нашу думку, вони безпосередньо можуть бути використані у процесі доказування.

Так, відповідно до наведеної вище ч. 2 ст. 84 КПК України документи – одне із процесуальних джерел доказів. Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. У п. 3 ч. 2 вказаної статті передбачено, що до документів належать складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Зокрема, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії, можуть розглядатися як додатки до протоколу.

Відомості, викладені учасниками процесуальної дії в протоколі, на нашу думку, також можуть бути використані в доказуванні – за умови наявності в них інформації щодо фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Так, наприклад, під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваного останній заявив, що знаряддя кримінального правопорушення він зберігає за іншою адресою, про що було зазначено у протоколі обшуку. У разі подальшого виявлення цих знарядь за вказаною адресою, навіть у випадку відмови підозрюваного надавати показання з цього приводу, зазначені у протоколі обшуку відомості можуть бути використані

як доказ причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Досліджуючи особливості використання в процесі доказування пояснень учасників слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зазначених у відповідному протоколі, необхідно розглянути питання допустимості доказів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК України недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення. Водночас згідно з п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитись від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод.

Отже, учасникам будь-якої процесуальної дії доцільно роз'яснювати їхнє право на захист, а також право не надавати показання або пояснення, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення такої особи або її близьких родичів чи членів її сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення, з метою уникнення визнання відповідного протоколу процесуальної дії недопустимим.

Продовжуючи дослідження, вважаємо за доцільне більш детально розглянути положення п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України щодо обов'язку суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Формулюючи подібне положення, законодавець, напевно, враховував практику розслідування правоохоронними органами кримінальних справ на підставі Кримінально-процесуального кодексу України, коли в окремих випадках за наявності достатніх даних в матеріалах справи щодо вчинення злочину певною особою слідчі здійснювали досудове розслідування за фактом вчинення злочину та максимально затримували пред'явлення обвинувачення

такій особі. Зазначені дії здійснювалися з урахуванням більш широкого кола процесуальних прав, передбачених для підозрюваного або обвинуваченого, порівняно зі свідком. За таких умов основна частина розслідування слідчим здійснювалася за фактичної відсутності сторони захисту та неможливості реалізації її прав суб'єктами, передбаченими Кодексом. Необхідно додати, що така ситуація склалася ще й внаслідок невдалої редакції ст. 43-1 Кримінально-процесуального кодексу України, у якій було передбачено, що підозрюваним визнається особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину або до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Відповідно до змісту сформульованого таким чином поняття «підозрюваний» не можна було передбачити випадків порушення кримінальної справи стосовно особи, що також давало слідчим можливість допитувати особу як свідка навіть у разі порушення стосовно неї кримінальної справи.

Однак, на нашу думку, положення п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України потребує коригування, оскільки її чинна редакція не є узгодженою з іншими положеннями Кодексу та не лише не сприяє дотриманню прав підозрюваного або обвинуваченого, а й ускладнює виконання завдань кримінального судочинства. Так, згідно зі змістом наведеної вище ст. 23 КПК України суд безпосередньо досліджує докази, у тому числі показання. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Таким чином, незалежно від змісту показань особи на досудовому розслідуванні суд бере до уваги тільки ті показання, які особа надала безпосередньо суду.

Необхідно також враховувати, що на момент допиту особи як свідка у слідчого можуть бути відсутні дані щодо вчинення нею кримінального правопорушення. При цьому така особа під час її допиту як свідка може повідомити відомості щодо інших співучасників вчинення кримі-

нального правопорушення, обставин його вчинення, місць переховування знарядь кримінального правопорушення або майна, здобутого у результаті його вчинення, тощо. Проте надалі, після одержання слідчим доказів щодо причетності цієї особи до вчинення даного кримінального правопорушення, вона може відмовитися давати будь-які показання. І в таких випадках підстави для визнання судом відомостей, повідомлених особою під час її допиту як свідка, що одержані з істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, на нашу думку, відсутні.

Також необхідно додати, що згідно з ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. До випадків обов'язкового повідомлення особи про підозру належать:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів;

3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Однак сформульована законодавцем «достатність доказів» є оціночно-суб'єктивним поняттям без чітких критеріїв їх визначення. З урахуванням викладеного, на нашу думку, до ст. 87 КПК України доцільно внести відповідні зміни.

Досліджуючи особливості застосування законодавцем у чинному КПК України поняття «пояснення» та «показання», доцільно розглянути положення ст. 459, відповідно до яких судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами. До таких належать штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок.

Вважаємо, що зміст цієї статті потребує суттєвого коригування з таких причин. Зокрема, незрозуміло, чому законодавець

долучив до нововиявлених обставин виключно неправильність перекладу висновку і пояснень експерта. Адже, на нашу думку, неправильність перекладу показань експерта також мала би бути підставою для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами. Крім того, потребують з'ясування причини невіднесення до такої підстави та неправильність перекладу і пояснень спеціаліста, а також показань будь-яких інших суб'єктів кримінального провадження.

Зауважимо, що до нововиявлених обставин згідно із законом належать завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. При цьому з незрозумілих причин залишено поза увагою завідомо неправдиві показання інших учасників кримінального провадження, зокрема експерта, перекладача, спеціаліста тощо.

Враховуючи викладене, можна зробити наведені нижче висновки.

1. Частина 1 ст. 3 КПК України варто доповнити пунктом 27: «Пояснення – це форма одержання представниками сторони захисту або потерпілим від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження; це доповнення, зауваження, роз'яснення або заперечення, викладені в письмовому вигляді учасниками процесуальної дії в протоколі відповідної процесуальної дії або в додатках до цього протоколу».

2. На нашу думку, суб'єктів сторони обвинувачення (крім потерпілого) недоцільно наділяти правом відбирати пояснення, оскільки зазначені відомості вони можуть одержати під час проведення допитів.

3. У п. 2 ч. 5 ст. 71 КПК України з метою закріплення права спеціаліста надавати

показання варто замінити слово «пояснення» на «показання».

4. Частина 1 ст. 95 КПК України доцільно викласти у такій редакції: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом та іншими суб'єктами кримінального провадження щодо відомих їм обставин, що мають значення для цього кримінального провадження».

5. Частина 8 ст. 95 КПК України потрібно закріпити у такій редакції: «Представники сторони кримінального провадження мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. З урахуванням отриманих пояснень сторони кримінального провадження, а також потерпілий мають право заявляти клопотання про проведення слідчим або судом допиту цих осіб».

6. З метою уникнення визнання протоколу процесуальної дії недопустимим слід зазначити в КПК України обов'язок слідчого роз'яснювати учасникам такої процесуальної дії їхні право на захист, а також право не надавати показання або пояснення, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення такої особи або її близьких родичів чи членів її сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення.

7. Вважаємо за доцільне скасувати п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України.

8. Пункт 1 ч. 2 ст. 459 КПК України варто викласти у такій редакції: «Штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку експерта, показань суб'єктів кримінального провадження, а також завідомо неправдиві показання зазначених суб'єктів, на яких ґрунтується вирок».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство від 19 листопада 2012 року. – К.: Паливода А.В., 2012. – 382 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України [офіційний текст]. – К.: Атіка, 2010. – 208 с.

Валерій ФАСТОВЕЦЬ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОКАЗАННЯ» ТА «ПОЯСНЕННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Проведено дослідження положень Кримінального процесуального кодексу України з метою визначення співвідношення термінів «показання» та «пояснення».

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; пояснення; показання; докази.

Валерий ФАСТОВЕЦ

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ПОКАЗАНИЯ» И «ОБЪЯСНЕНИЯ» В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕДУРАЛЬНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

Проведено исследование положений Уголовного процессуального кодекса Украины с целью определения соотношения терминов «показания» и «объяснения».

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины; объяснения; показания; доказательства.

Valeriy FASTOVETS

CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS «STATEMENTS» AND «EXPLANATIONS» IN THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

This article is the study of the provisions of the Criminal Procedure Code in order to determine the ratio of the terms «evidence» and «explanation».

Keywords: Criminal Procedure Code OF Ukraine; statements; explanations; facts in evidence.

Алла СЛОБОДЗЯН,

старший науковий співробітник
відділу досліджень проблем
кримінального провадження
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
юрист 3 класу

УДК 343.13

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Після прийняття КПК України у 2012 році розширилося коло слідчих (розшукових) дій, відповідно з'явилися такі, які за своїм характером суттєво відрізняються від інших, що обумовлюється негласністю їх проведення.

Введення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій до системи кримінального процесу здійснюється вперше. Раніше провадження досудового розслідування злочинів відбувалося у таких організаційно-правових формах, в яких вказані дії мали статус оперативно-розшукових заходів та могли проводитись лише уповноваженими на те оперативними підрозділами. Як і в оперативно-розшуковій діяльності, проведення негласних слідчих (розшукових) дій допускається у виняткових випадках та за умови, що в інший спосіб отримати інформацію неможливо. Законодавством встановлено граничні строки, порядки їх проведення та документування отриманих результатів. Відомості, здобуті внаслідок провадження негласних слідчих (розшукових) дій, підлягають фіксації та використовуються під час доказування у кримінальних справах нарівні з доказами, отриманими гласним шляхом [1, 17].

Питанням правового регулювання діяльності суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованого на гарантування прав особи під час здійснення відповідних заходів, приділяли увагу такі фахівці як: В.О. Глушков, В.В. Городовенко, С.О. Гринен-

ко, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш, С.Б. Фомін, О.М. Юрченко та ін.

Негласність означає неочевидність, прихованість слідчих (розшукових) дій від осіб, які в них не беруть участі, зокрема, від співробітників слідчих та оперативних підрозділів, але насамперед від об'єктів, щодо яких вони проводяться. Така форма проведення слідчих (розшукових) дій дає змогу попередити можливу протидію розслідуванню злочину, гарантувати безпеку учасників кримінального провадження, зібрати відомості про злочин та особу, яка його вчинила [2, 554].

Таким чином, негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. С.Б. Фомін та С.О. Гриненко зазначали, що термін «методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій», який використовується у наведеному понятті, означає сукупність організаційних, практичних прийомів, у тому числі з застосуванням технічних засобів, які дають змогу у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, що його вчинила, без її відома [3, 420].

Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в нерозголошенні інформації особам, злочинна діяльність яких

документується, та іншим сторонам, що не беруть безпосередньої участі у провадженні, за винятком випадків, передбачених КПК України. Отже, негласність є чинником, який істотно впливає на визначення видів негласних слідчих (розшукових) дій, отримання відповідних дозволів та встановлення порядку їх проведення, визначення основних виконавців і кола учасників, обрання способу фіксування ходу й результатів проведення.

Основою негласних слідчих (розшукових) дій в Україні є сукупність правових норм, які регламентують окремий різновид правоохоронної діяльності, у тому числі – наявність специфічних правових та соціальних відносин, що виникають між її суб'єктами, іншими учасниками й об'єктами слідчих (розшукових) дій, а також між суб'єктами та іншими фізичними і юридичними особами, залученими в процес цієї діяльності з метою забезпечення безпеки людини й суспільства шляхом здійснення відповідних слідчих заходів.

Згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії не відокремлюються від інших слідчих (розшукових) дій, а є їхнім різновидом та регулюються у загальному порядку, передбаченому КПК України, законними та підзаконними актами. Але специфіка їх проведення потребує спеціального врегулювання шляхом розробки та прийняття (або використання вже існуючих) відповідних внутрішніх відомчих та міжвідомчих нормативних актів [4, 509].

Суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій і порядок їх діяльності визначено у законодавчих та підзаконних нормативних актах, що регламентують відносини, які виникають у колі відповідних дій. Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій правовими актами регламентуються відносини між державою (її представниками – правоохоронними органами) і особами з метою захисту держави та суспільства від тяжких або особливо тяжких злочинів.

Нормативно-правовими актами, що визначають суб'єктів, уповноважених на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та порядок їх діяльності, є: Конституція

України, закони України, підзаконні акти, відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, судові документи (висновки), міжнародні договори України.

У Конституції України закріплено повноваження органів державної влади щодо прийняття законодавчих актів, які регламентують питання загальної структури відповідних органів, основних їх взаємовідносин, порядок їх утворення та поставлені завдання у протидії злочинності, які вони мають виконувати. Також регламентуються базові норми кримінального і кримінально-процесуального права, що містять вихідні положення загальних засад проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Положеннями Кримінального процесуального кодексу України визначено підстави проведення, вимоги до постанови слідчого, прокурора, строки проведення, фіксацію перебігу і результатів та інші засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України розширено слідчі дії із застосуванням оперативно-розшукової діяльності, яка здійснюється уповноваженими оперативними підрозділами відповідно до ст. 41 КПК України та п. 1.7. Розділу I Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [5] (Інструкція): слідчі органи прокуратури (на час дії п. 1 Розділу XI «Перехідні положення» КПК України), органів внутрішніх справ, органів безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань (з дня початку його діяльності), а також уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України, які проводять негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим

дорученням слідчого, прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів слідчими під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Відповідно до Інструкції уповноважений оперативний підрозділ – це оперативний підрозділ, який входить до складу державного органу, визначеного у ст. 246 КПК України, залучений за рішенням керівництва органу до здійснення або участі у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії.

Уповноважена особа – співробітник (працівник) уповноваженого оперативного підрозділу, залучений за рішенням керівника до проведення або участі у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії, інші особи, залучені за рішенням слідчого, прокурора, оперативного підрозділу.

Отже, суб'єктами проведення негласних слідчих (розшукових) дій є: слідчий суддя (за винятком передбачених законом випадків (статті 271–272 КПК України), слідчий, що веде досудове розслідування, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, керівник органу досудового розслідування, оперативний підрозділ, що виконує доручення слідчого щодо проведення відповідних дій [6, 630].

Визначимо зміст тієї процесуальної функції, яку уповноважений виконувати суб'єкт під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме:

слідчий суддя – голова чи за його призначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, який уповноважений: розглядати клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 247, ч. 1 ст. 248 КПК України); за наявності достатніх підстав постановити ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 3 ст. 248 КПК України); постановити ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 5 ст. 248, ч. 3 ст. 250 КПК України); за клопотанням прокурора, слідчого постановити ухвалу про дозвіл на втручання у приватне спілкування (ст. 258 КПК України);

слідчий – службова особа слідчого підрозділу органу досудового розслідування, яка

уповноважена: приймати рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 3 ст. 246 КПК України); проводити негласні слідчі (розшукові) дії (п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України); доручати проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України); звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України); оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність прокурора (ст. 311 КПК України); у випадку відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який погоджує або відмовляє в погодженні відповідного клопотання (ч. 3 ст. 40 КПК України);

прокурор – учасник кримінального провадження (особи, перераховані у п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України, керівники органу прокуратури – п. 9 ч. 1 ст. 3 КПК України), який уповноважений: приймати рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК України); погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення негласних слідчих (розшукових) дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України); доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк негласних слідчих (розшукових) дій та давати вказівки щодо їх проведення (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); доручати проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України); використовувати результати негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 252 КПК України); під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймати рішення про використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів (ч. 1 ст. 273 КПК України); заборонити проведення або припинити подальше

проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оформивши своє рішення вмотивованою постановою (ч. 3 ст. 246, ч. 5 ст. 249 КПК України); приймати рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); здійснювати нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (ч. 3 ст. 121 Конституції України, ч. 1 п. 3 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»). Необхідно зазначити, що відповідно до наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» керівники органів прокуратури зобов'язані виїжджати на місце події за фактами кримінальних правопорушень, передбачених пунктом 2.7 цього наказу, забезпечивши якісне проведення огляду, організацію невідкладних першочергових слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій [7];

керівник органу досудового розслідування – службова особа, наділена організаційно-розпорядчими повноваженнями для організації роботи очолюваного ним слідчого підрозділу з всебічного, повного і об'єктивного досудового розслідування кожного кримінального правопорушення, підслідного цьому органу розслідування [2, 128] (начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань та його заступники (п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України), уповноважений: під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймати рішення про використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів (ч. 1 ст. 273 КПК України); ініціювати перед прокурором вищого рівня розгляд незгоди підпорядкованого слідчого із відмовою наглядаючого прокурора у погодженні клопотання до слідчого судді про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 40 КПК України);

оперативні підрозділи – це складові структури органів внутрішніх справ, органів

безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України та здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора;

конфідент – повнолітня дієздатна особа, що на засадах добровільності та конспіративності залучається до негласних слідчих (розшукових) дій або надає інформацію, що використовується для вирішення завдань кримінального провадження (ст. 275 КПК України).

Сприяння осіб правоохоронним органам на конфіденційній основі є суттю агентурного методу, а він, у свою чергу, становить основний зміст як оперативно-розшукової діяльності, так і кримінальної процесуальної щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Цей метод полягає у безпосередньому функціонуванні конфідентів різних категорій в кримінальному середовищі. Це обумовлено замкнутістю такого середовища, блокуванням ним каналів витоку інформації про злочинну діяльність суворою внутрішньогруповою дисципліною та конспірацією дій злочинців [3, 427–428].

Діяльність суб'єктів проведення негласних слідчих (розшукових) дій певною мірою обмежує конституційні права громадян на недоторканність, тому перебуває під контролем відповідних відомств і прокурорським наглядом, а повноваження оперативних підрозділів, які тимчасово обмежують права громадян, урівнюваються правом осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії отримувати інформацію про таке обмеження (ст. 253 КПК України).

Таким чином, суб'єкти негласних слідчих (розшукових) дій під час виконання завдань, визначених актами законодавства, виконують кримінально-процесуальні функції, які забезпечують:

- додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, інших осіб;
- швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів;
- дотримання режиму секретності;

– захист особи, суспільства і держави шляхом встановлення істини, викриття винної особи, із застосуванням організаційних, практичних прийомів, у тому числі технічних засобів, що дають змогу в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома.

Таким чином, суб'єктами організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій є виконавці, на яких законодавством покладено цю функцію, завдання й обов'язки та наділено відповідними правами на застосування конкретних заходів і використання спеціальних технічних засобів отримання інформації.

Таким суб'єктам властиві специфічні загальні ознаки, а саме вони:

– є службовими особами державних органів, які уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

– наділені комплексними слідчими (розшуковими) функціями з протидії злочинності, яким відповідають їхні завдання й обов'язки;

– уповноважені виконувати завдання, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, застосовуючи систему негласних слідчих (розшукових) дій;

– перебувають у різній відомчій підпорядкованості, що в окремих випадках має різну правову й процесуальну регламентацію. Зокрема, порядок, тактика та методика проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, взаємодія уповноважених оперативних підрозділів, які виконують доручення слідчого, прокурора на їх проведення, з особами (підрозділами), що залучаються

до проведення таких дій, регулюються окремим нормативно-правовим актом органів, у складі яких перебувають уповноважені оперативні підрозділи (ч. 1.16. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні);

– слідчі, які проводять негласні слідчі (розшукові) дії, підконтрольні прокурору, який згідно зі ст. 36 КПК України здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Зокрема, відповідно до п.п. 4–5 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування, оперативним підрозділам проведення негласних слідчих (розшукових) дій. А згідно з ч. 4 ст. 246 КПК України виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину;

– органи, наділені правом на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мають у своєму складі службових осіб, уповноважених на здійснення негласних слідчих (розшукових) дій;

– мають право залучати повнолітніх дієздатних осіб (конфідентів), які на засадах добровільності та конспіративності надають інформацію, що використовується для вирішення завдань кримінального провадження (ст. 275 КПК України);

– діють на принципах дотримання прав і свобод людини;

– охороняють державну таємницю.

Отже, з огляду на вказані вище ознаки службові особи, які організують та проводять негласні слідчі (розшукові) дії, належать до спеціальних суб'єктів правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Скулиш Є.Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є.Д. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С.17.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Кримінальний процес: підруч. / Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Туманянц А.Р. та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – С. 824.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / С.В. Ківалов, С.М. Міщенко та ін. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
5. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства

внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-instrukciyi-pro-organizaciyu-provedennja-doc124102.html>

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Блажівський Є.М., Грошевий Ю.М., Дьомін Ю.М. та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.

7. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102

Алла СЛОБОДЗЯН

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Вивчаються суб'єкти негласних слідчих (розшукових) дій та процесуальні функції, які вони уповноважені виконувати під час проведення таких дій відповідно до законодавства.

Ключові слова: правоохоронна діяльність; суб'єкти негласних слідчих (розшукових) дій; ознаки суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій.

Алла СЛОБОДЗЯН

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

Изучаются субъекты негласных следственных (розыскных) действий и процессуальные функции, которые они уполномочены выполнять при проведении таких действий согласно законодательству.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность; субъекты негласных следственных (розыскных) действий; признаки субъектов негласных следственных (розыскных) действий.

Alla SLOBODZIAN

NORMATIVE LEGAL REGULATION OF SECRET INVESTIGATIVE SUBJECTS ACTIVITIES (CRIME DETECTION ACTIVITIES)

Examinessubjectsoftheundercoverinvestigationsandproceduralfunctionsthattheyareauthorizedto performduringsuchactionsunderthelaw.

Keywords: law enforcement activities; subjects of secret investigative activities (crime detection activities); subjects of secret investigative activities (crime detection activities) characteristics.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Оксана БЛАЖІВСЬКА,

суддя Господарського суду м. Києва,
доцент кафедри інтелектуальної власності
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

УДК 342.1

СПАДКОВЕ ПРАВО ЗА ГАЛИЦЬКИМ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ 1797 РОКУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Із прийняттям у 2003 році чинного Цивільного кодексу України зміни в правовому регулюванні спадкових відносин набули кардинально іншого характеру: зросла значимість заповіту як способу вираження волі заповідача (закріплено такі різновиди заповіту, як: секретний заповіт, заповіт подружжя, заповіт з умовою), виникла можливість договірною регулювання відносин із виконання розпорядження його власника замість передання права власності на майно (спадковий договір), істотно розширилася черговість спадкування за законом (виокремлено п'ять черг спадкоємців за законом), не допускається подання заяви про прийняття спадщини представниками спадкоємців тощо.

Проблеми спадкового права перебувають у центрі уваги не лише сьогодні. Вони становили інтерес у різні історичні періоди розвитку законодавства на українських землях: і за часів існування Київської Русі як самостійної держави, і у період втрати самостійності українських земель.

В історії права першою кодифікацією цивільного законодавства українських земель (так і в Європі) визнається Галицький цивільний кодекс 1797 року (ГЦК) [1]. Водночас, як справедливо зазначає Вільгельм Браунедер, ГЦК незаслужено відкинута на задній план, якщо взагалі не віддано повному забуттю в історії приватного права [2, 9]. У підручниках із тео-

рії держави і права, як правило, відсутня згадка про цю кодифікацію, тим більше аналіз його основних інститутів. Розвиток права на західноукраїнських землях кінця XVIII – першої половини XIX століття пов'язують із Загальним цивільним уложенням Австрійської імперії 1811 року [3, 258]. Разом із тим у ГЦК велика увага приділялася спадковому праву – йому було присвячено дев'ять глав (від X до XVIII).

Такий інтерес до спадкового права зумовлений тим, що воно гарантує можливість визначити долю майна після смерті його власника. З цим пов'язаний інтерес як самого власника майна (спадкодавця), так і його правонаступників (спадкоємців). Зрозуміло, що власнику не байдуже, до кого перейде його майно у разі його смерті, як і спадкоємці зацікавлені у справедливому розподілі спадкового майна.

Слід зазначити, що в науковій юридичній літературі до спадкового права завжди був особливий інтерес. Так, окремі проблеми спадкування на сьогодні опрацьовували у своїх дисертаційних дослідженнях вітчизняні науковці, зокрема: Ю.О. Заїка [4], О.О. Бичківський [5], В.В. Васильченко [6], В.В. Валах [7], А.В. Гончарова [8], С.В. Мазуренко [9], Х.З. Піцик [10], С.Я. Рабовська [11], Є.О. Рябоконт [12], О.В. Скрипник [13], Н.Б. Солтис [14], О.О. Терехова [15], Є.І. Фурса [16], О.Ю. Цибульська [17] та інші. Проте у роботах цих учених

питання правового регулювання спадкових відносин у ГЦК не розглядалося.

Отже, існує потреба здійснити історико-правовий аналіз спадкового права за ГЦК, що дасть можливість переглянути значення цієї кодифікації при дослідженні походження та розвитку вказаного інституту. Тому зазначене питання актуальне і потребує самостійного вивчення, що є метою цієї наукової статті.

ГЦК становить для нас інтерес у контексті ідеологічного, догматичного та юридичного джерел пізнання цивільного права. Його розробники характеристику кожного правового інституту розпочинали із визначення основних категорій. Так, спадкове право тлумачилося як переважне і виключне право набувати спадщину. При цьому наголошувалося, що спадкове право є речовим правом (2.10.322). Тобто спадкове право регулювало відносини правонаступництва, де об'єктом виступала спадщина, а учасниками – спадкодавець, спадкоємець, відказоодержувач.

У свою чергу, спадщина включала: 1) усі речі, всі права, якими будь-хто володів до настання смерті, а зі смертю втратив, майно, залишене покійним для спадкоємця (2.10.321); 2) зобов'язання, які спадкодавець повинен був виконати зі свого майна (борги, відшкодування збитків, грошові штрафи, присуджені, але не сплачені), а також правочини – переходили до спадкоємця (2.10.327). Тобто об'єктом спадкування виступали не лише права спадкодавця, а й обов'язки, які належали спадкодавцю за його життя і переходили до спадкоємців після відкриття спадщини.

Законом також було встановлено правило про неможливість успадкування окремих прав спадкодавця. Наприклад, до спадщини не включався легат, як частина (право, грошова сума), що була призначена заповідачем для кого-небудь (2.10.333). Особа, на користь якої встановлено легат, називалася відказоодержувачем.

Основними суб'єктами спадкового права виступали спадкоємці. Однак у ГЦК закріплювався перелік осіб, яких за законом позбавляли права на спадкування:

1) особи, яких було викрито судом у подружній зраді, – виключалося їх право на

спадкування як за заповітом, так і на підставі домовленості (2.10.336);

2) незаконні корпорації і об'єднання (2.10.337);

3) той, хто безчесно і тяжко нашкодить репутації, добробуту, майну заповідача чи його дітей, чи його батьків, чи його подружжю, – не мав права на спадкування, доки заповідач не підтвердить, що його прощено (2.10.338);

4) той, хто хитрістю схилить заповідача до оголошення чи неоголошення останньої волі чи уже виражену волю розтлумачить інакше, – позбавлявся права на спадкування і зобов'язувався відшкодувати завдану з його вини шкоду (2.10.339);

5) іноземці, яких в Австрії позбавили спадщини (2.10.341).

Отже, зазначені особи не мали права на спадщину, незважаючи на їх включення як до заповіту, так і віднесення до спадкоємців за законом. Таких спадкоємців законодавець поділяв на окремі групи, до яких належали особи, які не вправі були спадкувати за заповітом, за законом і за домовленістю сторін.

У ГЦК встановлювалися три підстави виникнення права спадкування (2.10.331):

- 1) за останньою волею заповідача;
- 2) за домовленістю;
- 3) за законом.

На особливу увагу заслуговує правова категорія «остання воля», яку у ГЦК розкрито як «розпорядження стосовно речі, в силу якого власник передавав свою річ чи частину речі одній або кільком особам, перебуваючи у свідомості, в присутності свідків, для того, щоб він не відкликав назад оголошене рішення про свій намір» (2.11.345). Остання воля могла бути виражена у двох документах:

1) заповіті, якщо останньою волею призначався спадкоємець, якому передавалася частина усієї спадщини (2.11.346; 2.11.347);

2) кодицилі, якщо призначалися окремі легати чи висловлювалися інші розпорядження, за якими передавалася лише конкретна річ із спадщини чи конкретна грошова сума, конкретне право незалежно від складу спадщини (2.11.346; 2.11.347).

У ГЦК закріплювалися вимоги до заповідача. Так, заповідачем могла бути людина, здатна в момент оголошення заповіту ясно і чітко виражати свою волю. Заповідальна дієздатність законодавець ставив у залежність від здатності усвідомлювати значення свого вчинку, що залежала від віку та стану здоров'я. Тому заборонялося складати заповіт: а) тим особам, які виражали свою волю, перебуваючи у стані гніву, божевілля, отупіння, сп'яніння; б) якщо внаслідок насилля, обману, істотної помилки воля осіб могла бути перекручена щодо особи спадкоємця чи спадкового майна (2.11.360); в) особам, які були винні у скоєнні тяжкого злочину і засуджені до тюремного ув'язнення, – з дня державного рішення і протягом усього строку покарання (2.11.368).

Зі змісту ГЦК (2.11.365) випливає, що законодавець розрізняв два види заповідальної дієздатності: 1) повна заповідальна дієздатність, – з досягненням людиною 18 років (2.11.365); 2) неповна заповідальна дієздатність, – нею володіли: мінори (діти віком від 14 до 18 років), яким надавалося право складати заповіт з дозволу законного опікуна чи батьків (2.11.365); марноратники, яким така можливість була надана суддею (2.11.369). Таким чином, діти віком до 14 років не володіли правом складати заповіт, оскільки вони не досягли зрілого для усвідомлення своїх дій віку (2.11.365).

Законодавець встановлював також підставу, за якої заповіт визнавався недійсним, а саме: якщо його було складено особою, яка позбавила себе життя (2.11.368).

У ГЦК встановлювалися вимоги до форми складання заповіту. Так, заповіт можна було скласти письмово чи оголосити усно. Водночас заповіт у письмовій формі можна було скласти як при свідках, так і без них (2.11.372). Якщо заповіт було складено у присутності свідків, то останні повинні були власноручно засвідчити правочин для підтвердження того, що такою була воля заповідача, а для цього слід було поставити печатку та підпис на лицьовій чи зовнішній сторінці заповіту на незаповненому місці (2.11.377). При цьому допуска-

лося, щоб свідки не знали про зміст заповіту (2.11.377).

Обов'язковою була присутність свідків (не менше трьох), якщо заповіт написано не заповідачем, а іншою особою. У такому випадку від заповідача вимагалось лише поставити свій підпис чи знак власноручно (2.11.375).

Законодавець встановлював, що не будь-яка особа могла бути свідком. Так, не могли бути свідками: 1) божевільні, діти (віком до 7 років) (2.11.372); 2) особи, які не розуміли мову заповідача, не вміли читати, – не могли бути свідками письмового заповіту (2.11.386); 3) особи, які сповідали не християнську релігію, – не могли бути свідками християнина (2.11.387); 4) особи, засуджені за кримінальною справою за підробку чи за безчесний спосіб одержання доходу (2.11.388); 5) спадкоємець, чоловік спадкодавця, батьки, діти, родичі по сестрі, домашня прислуга (2.11.389); 6) люди, що належали до стану священнослужителів, жінки, підлітки до 18 років (2.11.391), однак під час війни, плавання на кораблі, у місцях поширення епідемії і зарази такі особи могли бути допущеними до того, щоб бути свідками заповіту (2.11.392). Водночас сліпі, глухі, німі могли виступати свідками заповіту (2.11.386).

У ГЦК встановлювалися умови законності і дійсності заповіту та кодицилу, які були складені у письмовій формі і ставилися у залежність від їх змісту. Так, заповідач повинен був вказати день, рік та місце, де було складено заповіт, підписати, зазначивши ім'я і прізвище, поставити печатку чи інший знак (2.11.373).

Стосовно ж змісту заповіту у ГЦК закріплювалося правило про те, що заповідачу заборонялося залишати за іншими особами право призначати свого спадкоємця (2.11.357). Тобто заповідач повинен був у заповіті вказати конкретну особу спадкоємця, відповідно, передавати таке право іншим особам заборонялося.

Водночас згідно з ГЦК заповідачу надавалося право крім основного спадкоємця вказати додаткового на той випадок, якщо основний спадкоємець помре до моменту відкриття спадщини чи з іншої причини

не успадкує призначену йому спадщину (2.12.398). Таке правило дістало назву «підпризначення спадкоємця». При цьому заповідач мав право встановити порядок (черговість) спадкування додатковими спадкоємцями («перший спадкоємець» – «другий спадкоємець» – «третій спадкоємець» тощо).

Законодавець виділяв три способи підпризначення спадкоємця: 1) звичайне підпризначення; 2) пупілярне підпризначення; 3) фідейкомісарне підпризначення (2.12.401).

Звичайне підпризначення застосовувалося заповідачем у двох випадках: а) якщо спадкоємець не міг прийняти спадщину; б) якщо спадкоємець не бажав, не усвідомлював, і навпаки (2.12.402).

Пупілярне підпризначення надавало право батькам підпризначати інших спадкоємців своїм неповнолітнім, божевільним, недоумкуватим дітям на той випадок, якщо вони помруть і не зможуть заповісти своє майно. Винятком із цього правила було народження у таких дітей потомства (2.12.399; 2.12.405).

Фідейкомісарне підпризначення означало, що заповідач мав право зобов'язати свого спадкоємця, аби він не відчужував прийнятну спадщину і не розпоряджався нею у своєму заповіті, щоб він залишив після своєї смерті спадщину другому названому, якого б пов'язав таким самим зобов'язанням стосовно третього спадкоємця (2.12.402). Тобто фідейкоміс – це розпорядження, в силу якого конкретно визначене майно оголошувалося невідчужуваним сімейним майном усіх потомків якогось роду чи майном багатьох наступних поколінь цього роду (2.12.413).

У ГЦК встановлювалися підстави, за яких підпризначення втрачало силу: звичайне підпризначення – після прийняття спадщини, пупілярне підпризначення – після досягнення повноліття неповнолітнім спадкоємцем, фідейкомісарне підпризначення – після смерті законних підпризначених спадкоємців (2.12.411).

За тих часів вважалося істотною помилкою, якщо заповідач не згадав у заповіті своїх рідних за низхідною лінією і не за-

повів нікому з них що-небудь зі спадщини (2.11.361). Таким чином, у ГЦК встановлювалася обов'язкова законна частка у спадщині для таких осіб: дітей (власних дітей, онуків і онучок), батьків (власних батьків, діда і бабки), другого із подружжя (2.17.562). Разом із тим у законі було чітко визначено розмір обов'язкової частки для кожного із родичів окремо. Наприклад, законна частка мінора становила половину, для повнолітнього – третю частину тієї частки, яку б вони отримали при спадкуванні за законом і відсутності заповіту (2.17.566); для батьків – третину усієї спадщини дитини (2.17.567); для другого подружжя – третину у випадку, якщо стосовно нього не буде заповіту (2.17.568).

У ГЦК було встановлено перевагу прав осіб, які мали право на обов'язкову законну частку, над правами легатів і кредиторів спадкодавця. Про це свідчить правило, яке полягає в тому, що законна частка повинна бути виплачена необхідним спадкоємцям раніше легатів та інших обтяжень, які виникали у зв'язку з виявленням останньої волі заповідача (2.17.571).

На увагу заслугове також норма, що у випадку, коли необхідний спадкоємець марнотратник, тоді для захисту спадкового майна від кредиторів спадкодавця дозволялося позбавити його спадщини. При цьому обов'язковою умовою такої дії було те, щоб його частка перейшла його дітям (2.17.587).

Разом із тим заповідачу надавалося право призначати спадкоємця за певної умови, на визначений строк чи з певною метою, змінити чи визнати недійсним заповіт або кодицил, якщо це не суперечило домовленості (2.14.483).

У будь-якому заповіті можна було передбачити умови, від настання яких залежала дійсність права спадкування. Законодавець розрізняв відкладальну і скасувальну умови. Відкладальна умова – це така умова, після здійснення якої право спадкування втрачає силу, а скасувальна умова – це умова, яка із настанням відміняє саме право (2.14.484). Водночас встановлювалася заборона про закріплення таких умов, як: обітниця безшлюбності

спадкоємця чи відказоодержувача, для яких немає перешкод для вступу в шлюб. Проте законною визнавалася умова, за якої спадкоємець не повинен був брати за дружину конкретну особу чи вдову, у якій були діти, чи приймати на себе інші обіцянки (2.14.488).

Заповіт визнавався одностороннім розпорядженням, що починало діяти лише після смерті заповідача. Тому до смерті заповідачу надавалося право скасувати заповіт і кодицил, але із врахуванням деяких особливостей щодо порядку його здійснення. Так, виражати свою нову волю заповідач міг у такі способи: 1) складання нового заповіту, що скасував попередній заповіт за умови, якщо він містив інше розпорядження щодо того самого майна (2.14.500); 2) подання заяви про зміну волі із власноручним підписом (2.14.505); 3) усна заява у присутності свідків (2.14.505).

Особливий інтерес становить також урегулювання в ГЦК спадкового договору чи договору про правонаступництво. За таким договором одна сторона обіцяла передати своє майно чи його частину у власність другій особі, а ця особа у встановленому порядку зобов'язувалася виконувати розпорядження власника майна (2.15.513).

За правовою природою цей договір міг бути як одностороннім, так і двостороннім, залежно від того, чи встановлювалося право одним із контрагентів, чи взаємними обіцянками і їх прийняттям (2.15.518).

Законодавець встановлював обмеження щодо особи, яка могла розпорядитися своїм майном у спадковому договорі. Це, зокрема, мінори, які мали заповідальну дієздатність, однак не мали права виступати розпорядником майна за спадковим договором (2.15.520).

Що ж до співвідношення спадкового договору і заповіту, то у ГЦК було відображене наступне бачення його творця: 1) спадковий договір не можна було відмінити заповітом (2.15.522); 2) до спадкоємців за заповітом, а за відсутності заповіту – до спадкоємців за законом переходило майно, яке не було охоплено спадковим договором (тобто від змісту спадкового договору

залежав склад спадщини при спадкуванні за заповітом і законом) (2.15.522); 3) за спадковим договором переходило майно за винятком четвертої частини спадщини, яка повинна була обов'язково перейти при спадкуванні за заповітом (2.15.523); 4) заповіт міг бути змінений і скасований заповідачем, а спадковий договір – лише за взаємною згодою його сторін (2.15.527).

Стосовно останнього виду спадкування – спадкування за законом – зазначалось, що згідно з ГЦК воно наставало у таких випадках (2.16.529): 1) відсутність заповіту; 2) частина майна не охоплена заповітом; 3) у заповіті не згадано про осіб, яким повинна належати частина майна, що, відповідно, порушувало їх законні права.

Спадкування за законом здійснювалося у порядку черговості до найближчих родичів, тобто тих, хто мав відношення до нього за найближчою лінією (2.16.530; 2.16.533). При цьому розрізняли наступні лінії споріднення: перша лінія – родичі, які мали відношення до заповідача від самого свого народження; друга лінія – батько й мати заповідача і ті особи, які разом з ним мали відношення до його батька і матері; третя лінія включала діда як по матері, так і по батьку, а також сестер і братів батьків; четверта – прадіда по батьку і по матері, а також їхніх потомків; п'ята включала прапрадідів з обох сторін та усіх їхніх потомків; шоста – батьків прапрадідів заповідача з усіма їхніми дітьми і низхідними родичами (2.16.533). Водночас законодавець наголошував, що сьома й більш дальні лінії споріднення не володіли ніяким правом відносно залишеної спадщини (2.16.555). У тому випадку, якщо у заповідача нікого із названих родичів не залишиться, тоді на підставі закону спадкоємцем виступав той із подружжя, хто пережив спадкодавця (2.16.556). Траплялися випадки, коли було відсутнє й подружжя, тоді спадщина оголошувалася вимороженою і передавалася у власність фіску (2.16.556).

У ГЦК було врегульовано також порядок здійснення права на спадкування. Так, для прийняття спадщини спадкоємець повинен був звернутися до судді із

відповідною заявою (2.18.589). При цьому добросовісне управління спадковим майном за ГЦК не замінялося поданням заяви про прийняття спадщини (2.18.619). У ГЦК встановлювався строк для прийняття спадщини – протягом шести місяців після смерті спадкодавця (2.18.610). Водночас цей строк за істотних підстав міг бути продовжений на три місяці (2.18.612).

Таким чином, проведений аналіз спадкового права за ГЦК дає змогу зробити наведені нижче висновки.

1. Встановлювалися три види спадкування: за останньою волею заповідача; за домовленістю; за законом. При цьому остання воля могла бути виражена у заповіті та кодицилі.

2. Закріплювалася свобода заповіту, що надавала заповідачу право визначати зміст заповіту на власний розсуд (призначати основного спадкоємця, підпризначати спадкоємця, позбавляти спадщини,

встановлювати заповідальний відказ, передбачати умови переходу права на спадщину тощо). При цьому закріплювався перелік осіб, які мали право на обов'язкову частку у спадщині незалежно від змісту заповіту.

3. Правове регулювання одержав спадковий договір, за яким одна сторона обіцяла передати своє майно чи його частину у власність другій особі, а ця особа у встановленому порядку зобов'язувалася виконувати розпорядження власника майна.

4. Спадкування за законом будувалося на засадах послідовності закликання черг до спадкування та рівності часток спадкоємців однієї черги. Закріплювалося спадкування за правом представлення.

5. У сучасному цивільному праві України відображено основні ідеї спадкового права за ГЦК, що свідчить про їх спільне правове підґрунтя – римське приватне право.

Список використаних джерел:

1. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. / [пер. с лат. А. Гужвы]; [под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря]. – М.: Статут; Одесса, 2013. – 536 с.
2. Браунедер Вильгельм. Гражданский кодекс Галиции – первая кодификация частного права в Европе / Вильгельм Браунедер // Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. / [пер. с лат. А. Гужвы]; [под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря]. – М.: Статут; Одесса, 2013. – С. 9–25.
3. Історія держави і права України: [підруч.] / А.С. Чайковський, В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін.; [за ред. А.С. Чайковського]. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: [монографія] / Ю.О. Заїка. – К.: КНТ, 2007. – 288 с.
5. Бичківський О.О. Регулювання спадкових правовідносин за законодавством України та зарубіжних країн: приватно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.О. Бичківський; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 20 с.
6. Васильченко В.В. Реценсія римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Васильченко Віталій Васильович; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 175 с.
7. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.В. Валах; Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2009. – 19 с.
8. Гончарова А.В. Спадкова трансмісія та спадкове представлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Гончарова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
9. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук / С.В. Мазуренко; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 20 с.
10. Піцик Х.З. Права та обов'язки спадкоємця і спадкодавця при спадкуванні за законом: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Х.З. Піцик; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2012. – 16 с.
11. Рабовська С.Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук / С.Я. Рабовська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

12. Рябокони́ С.О. Спадко́ве право́вдноше́ння в цивільно́му пра́ві / С.О. Рябокони́; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Віпол, 2002. – 266 с.
13. Скрипник О.В. Юри́дичні констру́кції спа́дкото́го пра́ва: теорети́ко-компа́ративістське до́слідже́ння: автореф. дис. на здобу́ття нау́к. ступ. канд. юри́д. наук: 12.00.01 / О.В. Скрипник; Нац. ун-т «Одес. юри́д. акад.» – Одеса, 2012. – 21 с.
14. Солтис Н.Б. Жи́тлові пра́ва у спа́дкото́вих право́вдноси́нах: автореф. дис. на здобу́ття нау́к. ступ. канд. юри́д. наук : 12.00.03 / Н.Б. Солтис; Н.-д. ін-т приват. пра́ва і підприє́мництва Нац. акад. пра́в. наук Украї́ни. – К., 2011. – 20 с.
15. Терехова О.О. Зді́йснен́ня, охоро́на та захи́ст суб'є́ктивних спа́дкото́вих пра́в: автореф. дис. на здобу́ття нау́к. ступ. канд. юри́д. наук: 12.00.03 / О.О. Терехова; Харк. нац. ун-т внутр. спра́в. – Х., 2012. – 18 с.
16. Фурса Є.І. Спа́дко́ві право́вдноси́ни у но́таріальній та судо́вій пра́ктиці: автореф. дис. на здобу́ття нау́к. ступ. канд. юри́д. наук: 12.00.03 / Є.І. Фурса; НАН Украї́ни, Ін-т держа́ви і пра́ва ім. В.М. Коре́цького. – К., 2004. – 20 с.
17. Цибу́льська О.Ю. Право́вдноси́ни, що виника́ють вна́слідок запо́відальних розпо́рядже́нь за цивільним зако́нодавство́м Украї́ни: автореф. дис. на здобу́ття нау́к. ступ. канд. юри́д. наук : 12.00.03 / О.Ю. Цибу́льська; Нац. ун-т «Одес. юри́д. акад.» – Одеса, 2011. – 19 с.

Оксана БЛАЖІВСЬКА

СПАДКОВЕ ПРАВО ЗА ГАЛИЦЬКИМ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ 1797 РОКУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проводиться історико-правовий аналіз основних засад спадкового права за Галицьким цивільним кодексом 1797 року. Визначено види спадкування: за останньою волею заповідача; за домовленістю; за законом. Розкрито заповіт і кодицил як форми вираження останньої волі спадкодавця. Охарактеризовано принцип свободи заповіту, що надавав заповідачу право визначати зміст заповіту на власний розсуд. Розкрито особливості укладання та виконання спадкового договору. Визначено черги спадкоємців за законом, які закликалися до спадкування на засадах послідовності та рівності часток спадкоємців однієї черги. Охарактеризовано спадкування за правом представлення. Зроблено висновок про те, що у сучасному цивільному праві України відображено основні ідеї спадкового права за ГЦК 1797 року, що свідчить про їх спільне правове підґрунтя – римське приватне право.

Ключові слова: спадщина; спадкове право; заповіт; кодицил; спадкодавець; спадкоємець; легат; заповідальний відказ; підпризначення спадкоємця; спадковий договір.

Оксана БЛАЖИВСКАЯ

НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВО ПО ГРАЖДАНСКОМУ КОДЕКСУ ГАЛИЦИИ 1797 ГОДА: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье проводится историко-правовой анализ основных принципов наследственного права по Гражданскому кодексу Галиции 1797 года. Определены виды наследования: по последней воле завещателя; по соглашению; по закону. Раскрыты завещание и кодицил как формы выражения последней воли наследодателя. Охарактеризован принцип свободы завещания, в соответствии с которым завещателю предоставлялось право определять содержание завещания по своему усмотрению. Раскрыты особенности заключения и исполнения наследственного договора. Определены очереди наследников по закону, которые призывались к наследованию на основе последовательности и равенства долей наследников определенной очереди. Охарактеризовано наследование по праву представления. Сделан вывод о том, что в современном гражданском праве Украины

отражены основные идеи наследственного права по ГКГ 1797 года, что свидетельствует об их общей правовой основе – римском частном праве.

Ключевые слова: наследство; наследственное право; завещание; кодицил; наследодатель; наследник; легат; завещательный отказ; подназначение наследника; наследственный договор.

Oksana BLAZHIVSKA

RIGHT OF INHERITANCE ACCORDING TO THE GALICIAN CIVIL CODE 1797: HISTORICAL AND LEGAL ISSUES

The article deals with the historical and legal issues of inheritance according to the Galician Civil Code, 1797. The author indicates different types of inheritance (succession): by the last will of the testator, by agreement, by law. Special attention was paid to the testament and codicil as expressions of the testators' last will. Also the researcher characterizes the principle (conception) of the freedom of disposition by his will and the problems with the conclusion and implementation of inheritance contract. She analyses the order of hereditary succession on the principles of the specified order and equity shares. And one more question is discussed in this very paper – inheritance by right of representation.

The conclusion is that modern civil law of Ukraine reflects the main ideas of inheritance according to the Galician Civil Code, cause to their common legal basis – Roman private law.

Keywords: the Galician Civil Code, 1797; heritage; succession; inheritance law; testament; codicil; testator; legate; disclaimer of inheritance; substitutional bequest; inheritance contract.

Євген ШЕВЧЕНКО,

старший прокурор відділу підготовки кадрів та зв'язків з навчальними закладами Генеральної прокуратури України, кандидат юридичних наук, державний радник юстиції 3 класу

Євген БЕЗКРОВНИЙ,

аспірант кафедри організації роботи та управління в органах прокуратури Національної академії прокуратури України, юрист 2 класу

УДК 342.1

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ОСІБ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Права людини в Україні – це найважливіший суспільний і правовий інститут, необхідна складова для існування правової держави.

У зв'язку із цим слушним є висновок В.В. Авер'янова, що природні та невід'ємні права людини становлять основу «стимулювань і противаг» у державі [1].

Проблеми, пов'язані з реалізацією невід'ємних прав людини, завжди привертали увагу науковців, правознавців, державних діячів. Право особи на звернення є гарантією реалізації всіх її конституційних прав і свобод.

Утвердження на конституційному рівні права громадян на звернення свідчить, що воно є важливим інструментом функціонування демократичного суспільства, посилює відповідні обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Звернення є дієвим засобом забезпечення законності діяльності державних органів та їх посадових осіб у здійсненні прав, свобод і законних інтересів громадян.

Інститут звернення має важливе значення в житті суспільства та держави. Громадяни постійно звертаються до різних державних органів і їхніх посадових осіб для вирішення кон-

кретних питань, пов'язаних із реалізацією й захистом наданих їм прав, свобод та законних інтересів. Тому механізм взаємодії державних органів і громадян потребує чіткого законодавчого врегулювання. Адже це є запорукою правової захищеності громадян, з одного боку, і належного функціонування усіх ланок органів державної влади – з другого [2, 3–4].

Правовою основою для існування інституту звернення у нашій державі є Конституція України, у ст. 40 якої встановлено право всіх направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

У ст. 3 Закону України від 2 жовтня 1996 року «Про звернення громадян» закріплено, що під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (заважнення), заяви (клопотання) і скарги.

В юридичній енциклопедії за редакцією Б.Н. Топорніна термін «звернення» тлумачиться як конституційне право громадянина

звертатися особисто, а також направляти індивідуальні та колективні звернення до державних органів і органів місцевого самоврядування. Це форма участі громадян в управлінні, у вирішенні державних та громадських справ, засіб захисту прав і свобод громадян, що є однією з організаційно-правових гарантій забезпечення їх охорони. Звернення розрізняються за юридичною природою й мають різні правові наслідки [3, 640–641].

Юридичний енциклопедичний словник А.Я. Сухарьова не містить терміна «звернення», а розкриває поняття його складових, зокрема заяви як звернення особи (або кількох осіб) в установу або до посадової особи, не пов'язаною, на відміну від скарги, з порушенням прав і законних інтересів громадянина, та такого, що містить у зв'язку із цим вимоги про усунення таких порушень. Заява подається з метою реалізації права або законного інтересу громадянина та для того, щоб повідомити про недоліки в роботі підприємств, установ, організацій, а в низці випадків – і внести свої пропозиції стосовно усунення цих недоліків та покращення роботи. Водночас скарга – це звернення в державний орган або до його посадових осіб з приводу порушених прав і захищених законом інтересів конкретної особи (громадянина, суспільної організації, підприємства тощо) [4, 415].

У конституційному праві країн Західної Європи замість терміна «звернення» здебільшого використовується термін «петиція» (*petitio*), що з латинської перекладається як пошук, вимога, прохання.

Л.В. Тихомирова стверджує, що петиція – це колективне прохання, надане в письмовому вигляді в органи державної влади, як правило, вищої інстанції [5, 320].

Згідно з тлумаченням, наведеним у словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона, петиція – це один із засобів, встановлених у конституційному праві для досягнення будь-яких заходів з боку державної влади. У країнах Західної Європи цей термін вживається у більш широкому значенні: на позначення будь-якого прохання, вимоги, поданої особою або багатьма особами до органу державної влади [6].

Серед науковців не вироблено єдиної думки щодо розуміння поняття звернення. Так, М.В. Оніщук вважає, що право на звернення є невід'ємним та невіддільним від особи правом

відстоювати свої права та охоронювані законом інтереси [7, 416].

У свою чергу, В.П. Тарануха наполягає на тому, що термін «звернення громадян» має збірний характер. Однак це не означає, що під зверненням розуміють тільки пропозицію, заяву чи скаргу. Звернення за своїм змістом – більш широке поняття, яке може включати і звичайну інформацію, що не належить до пропозицій, заяв чи скарг [8, 3–4].

Слушною вбачається думка С.А. Широбокова, який вважає звернення волевиявленням індивіда, що виражається у конкретних діях і має письмову або усну форму, яка відповідає правилам, закріпленим у нормативно-правових актах, що направляються в органи держави або органи місцевого самоврядування у випадках, необхідних для того, щоб реалізувати, надати, захистити або відновити права і свободи [9].

Для того щоб зрозуміти природу поняття звернення, необхідно розглянути історичний розвиток інституту права на звернення на території сучасної України.

У період Київської Русі функція розгляду і вирішення звернень покладалася на князя та відповідних посадових осіб. Першим писаним кодифікованим актом руського звичаєвого права, прийнятим у період 1036–1037 років, стала «Руська правда». Цим кодифікованим актом урегулювався широкий спектр суспільних відносин, зокрема правовий статус особи, права та обов'язки члена громади, різноманітні правові механізми захисту життя, здоров'я особи, заборона кровної помсти [10, 8–9]. Досить детально в «Руській правді» було врегульовано звернення про вчинення злочинів [11, 8–9].

Приєднання наприкінці XIV століття переважної частини українських земель до складу Великого князівства Литовського не внесло спочатку будь-яких істотних змін в їх політично-адміністративний устрій. У Великому князівстві Литовському тривалий час використовувалися давньоруські правові джерела, зокрема «Руська правда». Поступово на основі цього документа приймали акти великокнязівської влади. Разом із тим у Литовському Статуті 1529 року значну увагу приділено судово-процесуальному праву. Зокрема, передбачено систему центральних та місцевих судів, у яких особа могла захищати свої порушені

права та законні інтереси. Судовий процес починався за ініціативою особи, яка направляла до суду скаргу про порушення її законних прав та свобод. Таку скаргу мали право направляти також родичі постраждалої особи [12, 32–34].

Потрібно зазначити, що повідомлення про вчинення злочинів були закріплені у всіх трьох Литовських статутах та мали назву «поволання». Третім Литовським Статутом 1588 року було впроваджено ведення в судових органах спеціальних книг, до яких вносилися звернення осіб щодо неправомірних дій.

У XVI столітті було сформовано територіальне утворення під назвою Запорозька Січ. Це формування мало ознаки держави, а саме адміністративно-територіальний та військовий поділ. Основа правового порядку Січі – козацька правова система – не була відокремлена від традицій, моралі й релігії.

Щодо її судового устрою треба вказати, що суд не був відділений від адміністрації, тобто майже всі посадові особи Війська Запорозького в межах своєї компетенції виконували і судові функції. Найбільш складні справи розглядалися на козацьких сходках або радах. Існував базарний суд. Таким чином, звернення могли вирішуватися як кошовим отаманом, суддею, так і військовою радою. Як зазначає І.М. Паньонко, козацька рада була органом законодавчої влади, але не у формі представницького органу, яким були тогочасні парламенти європейських держав, а у формі прямої участі в управлінні справами Війська Запорозького всіх членів козацького війська, тобто всього козацького стану. Вона, по суті, була органом найвищого порядку в управлінні козацьким військом [13]. Запорозька Січ суттєво вплинула на подальшу еволюцію українського державотворення.

З приєднанням України до Російської держави поширилася практика звернень у формі чолобитних, відома в Росії з XV століття. Чолобитними називались різноманітні заяви, скарги, прохання на ім'я царя, членів його сім'ї, патріарха, поміщика.

У XVII столітті чолобитна була родовою назвою певної групи актів: «прошений», офіційних заяв, скарг, доносів по «государеву слову і справі» та інших. Чолобитні подавалися й адресувалися окремими особами та колективами дворян, посадських людей, селян в центральні і місцеві державні установи, на ім'я царя, поміщиків, вот-

чинників та церковних ієрархів [14]. Водночас чолобитні були і скаргами приватного характеру, що поділялися на позовні, явочні, ізветні, повинні, мирові, відстрочні, ставочні тощо. До чолобитних належали документи судової практики та документи, на основі яких верхова влада приймала певні рішення і видавала офіційні акти.

Відповідно до указу Петра I від 23 лютого 1722 року було запроваджено посаду рехтмейстера, який очолював службу по роботі з чолобитними, що вирішувала, чи внести певне звернення, подане на «найвище ім'я» для розгляду самому імператору, чи прийняти інше рішення [15, 86–87].

У 1763 році імператриця Катерина II видала Маніфест про порядок розгляду скарг і прохань на найвище ім'я. Згідно із цим документом звернення або розглядалися по суті, або поверталися прохачам для передачі до суду. Право на подання звернення було закріплено лише для осіб дворянського стану, а для інших верств населення його було обмежено [16, 122].

Згідно з указом «Учреждение про губернії» від 1775 року Лівобережну і Слобідську Україну було поділено на намісництва. На губернське правління покладався обов'язок стежити за дотриманням законності у всіх сферах управління, за виконанням законів всіма підлеглими установами. Оскаржити рішення правління можна було в Перший департамент Сенату. Крім того, губернське правління мало й іншу функцію: працівники прокурорського нагляду доповідали йому про викриті ними зловживання і випадки порушення закону, тобто органи влади здійснювали нагляд за законністю не лише як вища адміністративна інстанція, а й через звітність спеціальних органів нагляду [17].

Відповідно до маніфесту імператора Олександра I у 1810 році було створено спеціальну комісію для прийому прохань на найвище ім'я. Ці звернення поділялися на такі категорії: прохання нагород і милостей, проекти (пропозиції) та скарги. Але такі звернення мали право подавати лише особи дворянського стану. 18 січня 1835 року Комісію прохань було відокремлено, вона стала самостійною вищою установою, очолюваною особливим «статс-секретарем у прийнятті прохань». У законі було наголошено, що Комісія прохань перебуває в безпосередньому віданні імператора. Скарги та прохання могли бути подані тільки від самого позивача із зазна-

ченням його звання, імені, прізвища та місця проживання. Це правило поширювалося й на укладачів або переписувачів скарг і прохань. Хоча закон забороняв вносити до Комісії доноси, але допускалося, що в проханні або скарзі могли міститися вказівки на зловживання, відомості про які передавалися у відповідні вищі та центральні установи [18, 17–35].

М.П. Міняйло, розглядаючи законодавство України з питань звернень громадян від 1917 року, виділяє такі етапи його становлення: перший – 1918–1961 роки, другий – 1962–2000 роки, третій – з 2001 року до сьогодні [19, 32].

На першому етапі створювалися правові засади розгляду звернень, за якими перевірялася законність дій органів державного управління. Це проявлялося у закріпленні розгляду підвладних земельних спорів за волосними, повітовими і губернськими земельними комісіями, в можливості оскарження до суду неправильних записів у книгах актів громадського стану.

У цей час впроваджувались основні процесуальні форми розгляду скарг громадян на діяльність посадових осіб органів державної влади. Зокрема, у постанові 4-го надзвичайного Всеросійського з'їзду Рад (1918 рік) «Про дотримання законності» містилось положення про зобов'язання всіх посадових осіб і радянських закладів та установ за вимогою кожного громадянина республіки, який бажає оскаржити їх дії до органу владних повноважень, скласти відповідний протокол, у якому повинно бути зазначено час, місце та імена посадових осіб або назва установи і суть справи. Копія протоколу видавалася скаржнику.

У 1924 році видано Указ Президії Верховної Ради УСРР «Про права осіб прокурорського нагляду республіки». Значну увагу було приділено наглядовій діяльності за роботою органів виконавчої влади із заявами і скаргами громадян. Згідно з Циркуляром Народного комісаріату юстиції РРФСР від 27 липня 1927 року № 141 «Про боротьбу з формально-бюрократичними ухилами в роботі органів прокурорського нагляду» від прокурорських працівників вимагали ретельного розгляду кожної скарги, а також повного і законного її вирішення у якомога стисліший термін.

Внаслідок прийняття в 1927 році Адміністративного кодексу України було введено адміністративно-процесуальний порядок роз-

гляду скарг на дії місцевих адміністративних органів. При цьому не передбачалося судового оскарження, винятком становили скарги на неправильне проведення опису, оцінки майна, яке призначалося на продаж у випадку несплати необхідних платежів, а також неправильний розподіл одержаних від продажу майна сум.

14 грудня 1935 року Центральним Виконавчим Комітетом СРСР було винесено постанову «Про положення справ з розглядом скарг трудящих», якою закріплено обов'язок органу державної влади прийняти скаргу, що належить до його сфери діяльності, зареєструвати її й надати відповідь у встановлений строк.

Важливих змін щодо забезпечення юридичних гарантій захисту прав та інтересів громадян було досягнуто з 1968 року. Так, 12 квітня 1968 року видано указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян». У цьому нормативному акті було сформульовано основні вимоги, що стосувалися забезпечення повного, об'єктивного та всебічного розгляду і вирішення звернень, для чого закріплювалися відповідні процедурні правила.

Вперше на конституційному рівні право особи на звернення було закріплено у Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 року: у ст. 58 визначено, що громадяни мають право оскаржити дії посадових осіб, державних і громадських органів. Скарги мали бути розглянуті в порядку і в строки, встановлені законом. Особа мала право у встановленому законом порядку оскаржити до суду дії посадових осіб, вчинені з порушенням закону, з перевищенням повноважень, а також ті, що посягають на права громадянина [20].

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 березня 1980 року «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян» зобов'язував органи владних повноважень систематично аналізувати та узагальнювати звернення з метою своєчасного виявлення і усунення причин порушення прав та законних інтересів громадян.

Після проголошення незалежності України прийнято Закон України від 2 жовтня 1996 року «Про звернення громадян», що регулює інститут звернень у нашій державі й дотепер. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» в органах прокуратури розгляда-

ються та вирішуються звернення про порушення прав громадян і юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

У проєкті Закону України «Про прокуратуру» пропонується притягати прокурорських працівників до відповідальності за несвоєчасний розгляд звернень.

Підсумовуючи викладене, варто вказати, що хоч науковці не дійшли однозначної думки щодо визначення поняття «звернення», але водночас усталеною є позиція, що інститут звернення – невід’ємна складова правової держави.

З огляду на процес становлення та розвитку інституту звернень громадян на території

сучасної України можна дійти висновку, що цей інститут має в нашій країні історичну традицію і є обов’язковим елементом суспільних відносин. На сьогодні звернення є способом реалізації невід’ємних прав і законних інтересів особи, а також механізмом взаємодії індивіда та держави.

З урахуванням положень українського законодавства, а також змісту наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених можна стверджувати, що звернення є певним посланням індивіда або групи осіб у письмовій чи усній формі до передбаченого законом суб’єкта, спрямованим на виникнення певних наслідків правового характеру.

Список використаних джерел:

1. Авер’янов В.В. Права людини у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації захисту / В.В. Авер’янов. – К.: Наукова думка, 2007. – 587 с.
2. Тищенко Н.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії і пути совершенствования / Н.М. Тищенко. – Х.: Право, 1998. – 266 с.
3. Юридическая энциклопедия / отв. ред. Б.Н. Топорнин. – М.: Юристъ, 2001. – 1272 с.
4. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. Сухарев А.Я.; редкол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 415 с.
5. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Тихомирова Л.В.; под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: Юринформцентр, 1997. – 526 с.
6. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб: акционерное издательское общество Ф.А. Брокгауз – И.А. Ефрон, 1890–1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/contents.nsf/brokgaуз_efron/
7. Коментар Закону України «Про звернення громадян». Законодавство. Судова практика / [В.С. Ковальський, Ю.Г. Процац, Л.М. Коваленко]; за заг. ред. М.В. Оніщука. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 416 с.
8. Тарануха В.П. Звернення громадян як засіб забезпечення законності в діяльності місцевих органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.П. Тарануха. – К., 2003. – 231 с.
9. Широков С.А. Конституционное право человека и гражданина на обращение: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / С.А. Широков. – Екатеринбург, 1999. – 24 с.
10. Шевченко О.О. Історія держави і права України: хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів / О.О. Шевченко, В.П. Самохвалов. – К.: Вентурі, 1996. – 224 с.
11. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / упоряд. проф. С. Юшков. – К.: ВУАН, 1935. – 187 с.
12. Статути Великого князівства Литовського / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.
13. Паньонко І.М. Апарат управління Запорізької Січі (середина XVI ст. – 1775 р.); автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.М. Паньонко. – Львів, 2000. – 18 с.
14. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азъ, 1992. – 995 с.
15. Преображенский А.А. Законодательство Петра I / А.А. Преображенский, Т.Э. Новицкая. – М.: Юридическая литература, 1997. – 260 с.
16. Лыскова Е.И. Становление и развитие института обращений граждан / Е.И. Лыскова // Право и политика. – 2007. – № 3. – С. 121–125.
17. Градовский А.Д. Начала русского государственного права: в 3 т. / Градовский А.Д. – СПб: Типография М. Стасюлевича, 1883 г. – Т. III [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/3988988/50/>
18. Ремнев А.В. Канцелярия прошений в самодержавной системе правления конца 19 столетия / А.В. Ремнев // Исторический ежегодник. – Омск: Омский государственный университет, 1997. – 86 с.
19. Міняйло М.П. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадянина на звернення: моногр. / М.П. Міняйло, Ю.І. Кіщак. – Миколаїв: Іліон, 2009. – 179 с.
20. Кукушкин Ю.С. Очерк истории Советской Конституции / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков. – М.: Политиздат, 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

Євген ШЕВЧЕНКО,
Євген БЕЗКРОВНИЙІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ОСІБ
НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Досліджено актуальну проблему щодо наукового визначення поняття «звернення особи» як гарантії реалізації невід'ємних прав людини та громадянина. Розглянуто етапи історичного розвитку інституту права на звернення на території сучасної України. Зроблено висновок, що цей інститут має в нашій країні історичну традицію і є невід'ємним елементом суспільних відносин.

Ключові слова: громадяни; звернення; заяви; скарги; петиції; права; клопотання; свободи; законні інтереси.

Евгений ШЕВЧЕНКО,
Евгений БЕЗКРОВНИЙІСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ПРАВА НА ОБРАЩЕНИЕ
ЛИЦ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Исследована актуальная проблема научного определения понятия «обращение лица» как гарантии реализации неотъемлемых прав человека и гражданина. Рассмотрены этапы исторического развития института права на обращение на территории современной Украины. Сделан вывод о том, что этот институт имеет в нашей стране историческую традицию и является неотъемлемым элементом общественных отношений.

Ключевые слова: граждане; обращение; заявления; жалобы; петиции; права; ходатайство; свободы; законные интересы.

Evgeniy SHEVCHENKO,
Evgeniy BEZKROVNYIHISTORICAL DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION THE RIGHT
TO APPEAL PERSONS ON THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE

Investigated the actual scientific problem definition of the concept of “recourse of a person”, as the guarantee of the realization of inalienable human and citizen rights. The institute of recourse plays a substantial role in society and nation life. The stages historical development of the institute of recourses of citizens on the territory of the modern Ukraine. The concluded that this institute has a historical tradition in our country and is an integral element of social relationships.

Keywords: citizens; appeals; applications; complaints; petitions; right, freedoms; legitimate interests.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Назар ХОЛОДНИЦЬКИЙ,

старший прокурор прокуратури
Киево-Святошинського району
Київської області,
молодший радник юстиції,
аспірант кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

УДК 341

ІСТОРІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛЬНИХ ПРОКУРАТУР ШТАТІВ США

Сучасні правознавці не мають сумніву в тому, що ефективне формування та сталий розвиток правової держави в Україні можливі лише за умови активної діяльності її правоохоронних органів. Забезпечення верховенства права та закону залежить від багатьох умов, і перудусім від нормативної основи діяльності правоохоронних органів, зокрема прокуратури. Тим більше, що реформування законодавства про прокуратуру є однією з умов вступу України до Європейського Союзу.

З огляду на викладене доцільно звернутися до правового досвіду як європейських держав, так і провідних держав інших континентів у частині організації діяльності прокуратури. У цьому аспекті особливий інтерес становлять Сполучені Штати Америки, що мають багату й цікаву історію зародження та еволюції органів публічного обвинувачення. Відтак, метою цієї статті є історико-правовий аналіз організації і діяльності генеральних прокуратур штатів.

Вища ланка у прокурорських системах штатів – генеральні прокурори штатів, процедури призначення (обрання) яких неоднакові. У сорока трьох штатах генеральних прокурорів обирає населення; у п'яти штатах їх призначає губернатор; в одному штаті їх обирає парламент штату (штат Мен); в одному штаті генерального прокурора призначає Верховний суд штату (штат Теннессі) [1, 6]. Генеральний прокурор штату очолює юридичне управління виконавчої влади штату, здійснює представництво інтересів штату в суді, а також у відносинах з іншими суб'єктами.

Генеральні прокуратури штатів були прямими наступницями генеральних прокуратур колишніх колоній, які в перші роки незалежності США не зазнали суттєвих змін. Виняток становить Пенсильванія, на прокуратуру якої до часу проголошення незалежності значно впливала шведська правова система. На її території діяло кілька генеральних прокурорів, основним завданням яких був юридичний захист власності. Прийняття у 1776 році конституції штату Пенсильванія дало можливість певною мірою гармонізувати інститут прокуратури з відповідними установами інших штатів. Цей документ передбачав утворення посади єдиного генерального прокурора штату, яким було призначено Дж. Моріса [2].

На початку XIX століття відбувався інтенсивний соціально-економічний і політико-правовий розвиток Сполучених Штатів Америки. В період з 1816 до 1821 року було утворено шість нових штатів – Алабаму (1819 рік), Індіану (1816 рік), Іллінойс (1818 рік), Мен (1820 рік), Міссісіпі (1817 рік) та Міссурі (1821 рік) [3, 70]. Відповідно до принципів американського федералізму ці новоутворені штати потребували прийняття установчих політико-правових документів – конституцій. На засіданні Конституційного конвенту штату Іллінойс, яке відбулося 26 серпня 1818 року у м. Каскаскія, було прийнято конституцію штату, згідно з нормами якої Генеральна Асамблея мала призначити генерального прокурора штату та визначити його завдання [4].

Відтак, 5 березня 1819 року Генеральна Асамблея штату Іллінойс обрала генеральним прокурором Деніела Кука. І хоча він обіймав цю посаду всього одинадцять днів, за цей час зумів заслужити як прокурор такий авторитет, що навіть у 1831 році в штаті Іллінойс на його честь було названо графство – графство Кук. Наступні генеральні прокурори штату Іллінойс перебували на своїх посадах від одного до двох років, а сам термін їхніх повноважень не було визначено у законодавстві. Лише 1831 року було прийнято закон, в якому встановлено термін повноважень генерального прокурора штату – два роки [5].

У 1846 році відбулася масштабна реорганізація прокуратури в штаті Огайо, під час якої посада генерального прокурора вводилася на постійній основі та з фіксованою заробітною платою. Відповідно до закону від 16 лютого 1846 року вимагалось, щоб кандидат на посаду генерального прокурора штату Огайо постійно проживав у графстві Франклін та працював у м. Коламбус (тогочасна столиця штату). Генерального прокурора штату Огайо призначала строком на п'ять років Генеральна Асамблея за поданням губернатора. Згідно із законом штату Огайо 1846 року перед генеральним прокурором поставали такі завдання: представництво інтересів штату в суді; юридичне консультування влади штату; надання юридичних висновків чиновникам штату; розробка усіх договорів, відповідно до яких стороною виступав штат; збереження документації про його діяльність; щорічне звітування перед Генеральною Асамблеєю про виконану роботу. Посаду генерального прокурора штату Огайо 6 квітня 1846 року зайняв відомий адвокат і член партії вігів Г. Стенбері. У своїй першій доповіді Генеральній Асамблеї 20 грудня 1847 року він зазначив, що протягом року йому вдалося в судовому порядку стягнути більш ніж три мільйони доларів заборгованості на користь штату [6].

Оскільки в 1850 році Каліфорнія стала тридцять першим штатом США, у ній розпочалося формування аторнейської служби. Тоді ж було прийнято конституцію цього штату, яка передбачила утворення посади генерального прокурора штату Каліфорнії. Першим генеральним прокурором штату Каліфорнія став Е. К'юен [7].

8 серпня 1870 року набула чинності нова конституція штату Іллінойс, в якій було закріпле-

но виборність посади генерального прокурора штату. Так, у ст. 5 Розділу 1 цього документа зазначалось: «Виконавчу владу штату представляють губернатор, віце-губернатор, державний секретар, аудитор державних фінансів, керівник казначейства, інспектор державної освіти та генеральний прокурор, кожен з яких займає посаду строком на чотири роки від другого понеділка січня, наступного після його обрання, до обрання та вступу на посаду його наступника» [8, 18]. У листопаді 1872 року за новою конституційною процедурою було обрано на посаду генерального прокурора штату Джеймса Едсала (колишнього прокурора графства Лі), а вступив він на посаду, як і передбачалось у Конституції 1870 року, 13 січня 1873 року [5].

Значним обсягом владних повноважень відповідно до Конституції штату Каліфорнія 1879 року було наділено генерального прокурора штату. Згідно зі ст. 5 цього документа генеральний прокурор штату вповноважувався: вживати заходи для того, щоб закони штату правильно й однаково застосовувалися органами влади; здійснювати нагляд за місцевими прокурорами, шерифами й іншими посадовими особами правоохоронної системи; якщо у певному графстві штату неправильно застосовувався закон, приймати відповідну справу у своє провадження. Таким чином, у штаті Каліфорнія генеральний прокурор фактично очолював правоохоронну систему штату [9, 104–105].

У 1889 році було утворено штат Вашингтон (на той час сорок другий штат), однак формування органів його виконавчої влади розпочалося дещо раніше. Так, першого генерального прокурора штату Вашингтон призначив президент США ще у 1887 році. Ним став відомий на той час адвокат Дж. Меткалф. Після прийняття в 1889 році конституції штату Вашингтон посада генерального прокурора стала виборною – його обирало населення штату строком на чотири роки. Вибори цього посадовця відбулися у тому ж році і перемогу отримав В. Джонс. Від часу утворення штату й до середини ХХ століття повноваження генерального прокурора Вашингтона були досить обмежені та полягали у відстоюванні інтересів штату в судових справах щодо питань торгівлі, освіти й оподаткування [10].

Доволі парадоксальна ситуація склалася в історії прокуратури штату Коннектикут, який

існував від часу проголошення незалежності США. На його території діяла аторнейська служба, однак інститут генерального прокурора штату було утворено лише в 1897 році. Пояснюється це тим, що в колоніальний період в Коннектикуті діяло декілька королівських прокурорів, тому після проголошення незалежності не було практичної можливості визначити, хто із них стане генеральним прокурором штату. Відтак, кожен королівський прокурор Коннектикуту став прокурором штату. Така система виходила за межі загальнодержавної правової політики, проте відповідала потребам населення штату. Підтвердженням є те, що прокурори штату Коннектикут тривалий час займали свої посади. Наприклад, прокурор графства Хартфорд В. Гамерслі перебував на посаді протягом 1868–1888 років, а згодом його було обрано суддею Верховного суду штату Коннектикут. Однак влада штату Коннектикут на відміну від влади інших штатів не мала стабільного юрисконсульта в особі генерального прокурора штату, тому була змушена користуватися послугами приватних адвокатів. Наведена обставина стала вирішальною для прийняття закону 1897 року, відповідно до якого було встановлено посаду генерального прокурора штату Коннектикут.

У законі про утворення інституту генерального прокурора штату Коннектикут 1897 року передбачалося, що його повинно було обирати на виборах населення штату строком на чотири роки. Кандидат на посаду генерального прокурора повинен був мати право голосу в штаті Коннектикут і пропрацювати не менше десяти років в адвокатурі цього штату. Його обов'язки визначалися доволі лаконічно: представництво інтересів штату в суді в усіх випадках, де штат був стороною, за винятком кримінальних справ. Вибори генерального прокурора Коннектикуту відбулися в 1899 році, а переміг на них колишній секретар штату Ч. Фелпс [11].

На початку ХХ століття штати намагалися провести реорганізацію своїх генеральних прокуратур з метою наближення їх структури до структури міністерства юстиції США. Наприклад, у штаті Огайо в 1904 році було прийнято відповідний закон, в якому визначено правові основи такої реорганізації. Цим актом було встановлено посади двох заступників генерального прокурора штату: перший відпові-

дав за правові аспекти діяльності прокуратури та виконував функції генерального прокурора за його відсутності; до компетенції другого належали фінансова й організаційна діяльність прокуратури, а також ведення статистики. У 1905 році генеральний прокурор штату Огайо В. Еліс поділив генеральну прокуратуру на десять департаментів: взаємодії із губернатором і виконавчою владою штату; взаємодії із секретарем штату; взаємодії з аудиторською службою та казначейством штату; виконання законів щодо громадських робіт, доріг і сільського господарства; кримінальний департамент; контролю за якістю продуктів харчування; контролю за якістю медичних послуг; виконання страхового законодавства; сприяння діяльності закладів середньої та вищої освіти; виконання трудового, гірничого і транспортного законодавства [6].

Федеральна влада США усвідомлювала: прокурорські системи штатів протягом ХІХ століття розвивалися так автономно, що це могло становити загрозу єдності правової політики держави, тому всіляко намагалася забезпечити їх взаємодію і співпрацю. Так, у 1907 році було утворено Національну асоціацію генеральних прокурорів, до складу якої протягом ХХ століття увійшли генеральні прокурори усіх штатів і Пуерто-Ріко, голови департаментів юстиції округу Колумбія, Американського Самоа, Гуаму, Північних Маріанських островів і Вірджинських островів. До завдань цієї громадської організації (професійного об'єднання) належало: забезпечення взаємодії прокуратур штатів під час спільних розслідувань і кампаній; інформаційне забезпечення прокуратур штатів; надання науково-практичних юридичних консультацій генеральним прокурорам штатів; організаційне сприяння генеральним прокурорам штатів, які мали справи у Верховному суді США; сприяння уніфікації законодавства кожного зі штатів; розробка законопроектів щодо вдосконалення правового регулювання діяльності прокуратури; налагодження товариських взаємин між генеральними прокурорами різних штатів [12, 74].

Цікаво, що в деяких штатах генеральні прокурори навіть на початку ХХ століття продовжували виконувати свої функції фактично одноособово. Зокрема, у 1925 році під час щорічного звіту генеральний прокурор штату Кон-

нектикут Ф. Хілі просив Генеральну Асамблею призначити йому двох помічників, оскільки виконувати такий обсяг роботи одноосібно було надто складно та малоефективно. Законодавці штату відгукнулися на цю пропозицію лише в 1927 році, внаслідок чого генеральному прокурору штату Коннектикут вперше було призначено помічників. У 1934 році кількість його помічників зростає до чотирьох, у 1935 році – до шести, а в 1942 році він мав десять помічників. У 1950 році в генерального прокурора штату Коннектикут було одинадцять помічників і дев'ять інших службовців. Надалі розширення штату працівників генеральної прокуратури пропорційно залежало від збільшення кількості населення Коннектикут. У період з 1960 до 1970 року кількість її співробітників зростає від 23 до 92 осіб [11].

Сьогодні у чинній конституції штату Іллінойс 1970 року, що вступила в силу з 1 липня 1971 року, в частині організації діяльності прокуратури продубльовано більшість норм, встановлених у Конституції 1870 року. Так, у ст. 5 Розділу 15 Конституції 1970 року зазначалось: «Генеральний прокурор є посадовою особою штату з правових питань і здійснює повноваження, передбачені законом». У ст. 6 Розділу 19 цього ж нормативно-правового акта вказано, що з 1972 року генеральний прокурор обирається населенням штату на чотирирічний термін; цю посаду можуть зайняти особи, які є громадянами США та мають адвокатську ліцензію штату Іллінойс [13, 315]. Під час засідання Конституційного конвенту 1970 року між його учасниками виникла дискусія щодо визначення повноважень прокуратури з огляду на положення загального права та включення їх у конституційний перелік повноважень прокурора. Проте чинним залишився перелік, визначений у Конституції 1870 року. Американські правознавці Дж. Брейден і Р. Кон пропонували у цьому контексті взяти за взірць Конституцію Іллінойс 1818 року, проектуючи статті про прокуратуру із бланкетними диспозиціями, оскільки це, на їх переконання, посилює б гнучкість правового інституту прокуратури і за потреби давало б можливість більш динамічно та доцільно розподіляти повноваження в структурі виконавчої влади штату [14, 360].

Попри те, що функції генеральних прокурорів у різних штатах відрізняються плюраліз-

мом, на думку В. Власіхіна, їх можна звести до трьох основних, певною мірою притаманних кожному штату: юридичне консультування виконавчої влади; представництво її інтересів у суді; забезпечення виконання законів (зокрема, шляхом кримінального переслідування). Юридичні консультації надаються генеральним прокурором органам виконавчої влади на їх запит або з його власної ініціативи у випадку наявності спору між кількома такими органами. Прокурорські консультації оформляються як юридичний документ під назвою «думка генерального прокурора штату». Оскільки цей акт наділяється нормативною дією, його можна оспорити у Верховному суді штату, наділеному правом повністю чи частково його скасувати. Губернатору штату доводиться підтримувати добрі взаємини з генеральним прокурором, адже зміст його «думки» може стати як перешкодою, так і допомогою в здійсненні його політики [9, 99–100]. Крім офіційних «думок» генерального прокурора штату, що мають форму зобов'язуючого документа, консультативна функція цього посадовця може виражатися також в усних юридичних порадах і листах консультативного змісту [15, 799].

Важливою функцією генерального прокурора штату є представництво інтересів штату чи його влади в цивільному судочинстві. Ця функція належить йому на підставі загального права та є однією з перших його функцій в історії. Виступаючи в суді під час розгляду цивільних справ, генеральний прокурор штату: захищає фінансові інтереси штату; представляє органи влади в питаннях їх компетенції; оспорує в суді конституційність законів і підзаконних актів; оспорує законність результатів виборів або правомірність зайняття особою певної посади; виступає в справах про податки, ціни та ставки за надання послуг; виступає в справах про заповіти та благодійні фонди; подає цивільні позови за фактами порушень анти-трестового законодавства та законів про захист прав споживачів. Генеральний прокурор штату (як правило, через своїх помічників) також може представляти у цивільних справах інтереси жителів штату, які не мають матеріальної можливості найняти собі адвоката [9, 101].

Як уже зазначалося, повноваження більшості генеральних прокурорів штатів у сфері кримінального судочинства є вкрай обмеже-

ними, адже публічне обвинувачення в штатах зазвичай здійснюють місцеві прокурори. Незважаючи на це, генеральний прокурор штату забезпечує виконання закону насамперед за допомогою кримінально-процесуальних заходів, які застосовуються щодо їх порушників. З огляду на це слід вказати на можливості генеральних прокурорів штатів у кримінальному процесі. Отож генеральний прокурор штату має право: порушувати кримінальну справу та почати її розслідування (у сорока шести штатах); втручатися в перебіг розслідування кримінальної справи (у сорока п'яти штатах); надавати допомогу місцевим прокурорам у кримінально-процесуальному провадженні (в усіх штатах); змінювати місцевого прокурора в кримінальній справі (у тридцяти п'яти штатах, хоча в чотирнадцяти штатах на це потрібна згода губернатора) [12, 73–74].

У штаті Каліфорнія генеральний прокурор має більш широкі можливості щодо забезпечення виконання законів, ніж генеральні прокурори інших штатів, що пояснюється змістом зазначених вище норм конституції Каліфорнії 1879 року. Наглядові повноваження щодо місцевих прокурорів і шерифів надають йому значну владу над публічним обвинуваченням та поліцією штату. Виконуючи свої завдання, генеральний прокурор Каліфорнії має право забрати в своє провадження будь-яку кримінальну справу в місцевого прокурора, з поліцейського управління чи у слідчого. Щоправда, на практиці генеральні прокурори намагалися цим правом не зловживати. Підпорядкований генеральному прокурору Каліфорнії департамент юстиції координує правозастосовну діяльність у штаті, формує загальні напрями та завдання кримінальної політики, організовує підготовку і перепідготовку співробітників поліції, сприяє місцевим прокурорам у розслідуванні складних і «міжюрисдикційних» (якщо, наприклад, злочини вчинялися на території кількох графств) справ [9, 104–105].

У 80–90-х роках ХХ століття генеральні прокурори штатів проводили значну роботу, спрямовану на зближення прокурорських систем, гармонізацію законодавства штатів і їх співпрацю. Це відбувалося насамперед завдяки Національній асоціації генеральних прокурорів. Загальні збори цієї організації проводяться тричі на рік (кворум – 28 членів), а президент

асоціації обирається щорічно з-поміж генеральних прокурорів штатів. Він призначає керівників семи постійних комітетів, що діють при асоціації. Рішення Національної асоціації генеральних прокурорів мають назву резолюцій і приймаються за підтримки не менш як двох третин голосів членів асоціації. Протягом ХХ століття Національна асоціація генеральних прокурорів прийняла 111 резолюцій: 15 резолюцій антитрестівського змісту, 11 резолюцій про права громадян, 23 резолюції щодо захисту прав споживачів, 21 резолюцію щодо кримінально-правових питань, 16 резолюцій щодо захисту навколишнього природного середовища, 10 резолюцій щодо азартних ігор, 6 резолюцій з питань охорони здоров'я, 2 резолюції щодо страхування, 7 – з інших питань. З 1985 року Національна асоціація генеральних прокурорів також почала видавати керівні вказівки для генеральних прокурорів усіх штатів щодо особливостей застосування ними законодавства у певній сфері. Також важливою частиною роботи Національної асоціації генеральних прокурорів є лобювання в Конгресі США законів, які сприяють діяльності прокуратури [12, 75–77].

Отже, організація генеральної прокуратури кожного штату відповідно до принципу федералізму має свої особливості. Ці відмінності можна пояснити, зокрема, історичними умовами, в яких формувалися прокурорські системи штатів: одні виникали на базі прокуратур колишніх колоній, інші формувалися водночас із утворенням штату. Тому в деяких штатах генеральні прокурори наділені значним обсягом повноважень і здійснюють управління місцевими прокурорами, а в деяких – їхні повноваження обмежені, місцеві прокурори є незалежними від них. Багаторічна еволюція інституту генеральної прокуратури штату зумовила зближення відокремлених прокурорських систем, сприяла виробленню єдиних принципів діяльності та загальних засад їхньої співпраці. Досвід становлення і розвитку генеральних прокуратур у штатах свідчить про те, що повна уніфікація систем прокуратури в умовах таких різних частин однієї держави була б недоцільною, однак єдині стандарти правозастосування, спільні цінності демократії та захисту прав людини забезпечували єдність прокуратури США, хоч і децентралізованої на рівні штатів.

Список використаних джерел:

1. Dmytrova M.V. Prosecutorial organs in foreign countries: metrological manual / M.V. Dmytrova. – Odesa: Feniks, 2012. – 46 p.
2. History of the office of attorney general [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.attorneygeneral.gov/theoffice.aspx?id=170>
3. Тищик Б.Й. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки (XVIII ст. – 1918 р.) / Б.Й. Тищик. – Дрогобич: Коло, 2007. – 134 с.
4. Illinois Constitution of 1818 (text) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/Illinois_Constitution_of_1818
5. Denney S.W. History of the office of the Illinois attorney general / S.W. Denney [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.illinoisattorneygeneral.gov/about/history.html>
6. The Ohio Attorney General's place in history [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohioattorneygeneral.gov/about-AG/History>
7. History of the office of attorney general [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oag.ca.gov/history>
8. Constitution of the state of Illinois adopted and ratified in 1870. – Springfield: Weber & Co, 1979. – 56 p.
9. Власихин В.А. Служба обвинення в США: закон и политика / В.А. Власихин. – М.: Юридическая литература, 1981. – 176 с.
10. Bowers T. Historical highlights: office of Washington state attorney general / Todd Bowers, Drew Scott [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atg.wa.gov/History.aspx#UgqoQ80kJ3X>
11. History of Connecticut Attorney General's office [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ct.gov/ag/cwp/view.asp?a=2132&q=295136>
12. Zimmerman J.F. The roles of the state attorneys general / Joseph F. Zimmerman // Publius. – 1999. – Vol. 28. – № 1. – P. 71–89.
13. Мичко М.І. Прокуратура та інші органи обвинувачення в країнах світу / М.І. Мичко. – Донецьк: ДЮІ, 2010. – 417 с.
14. Braden G.D. The Illinois Constitution: an annotated and comparative analysis / G.D. Braden and Rubin G. C. – Urbana: Institute of government and public affairs, University of Illinois, 1969. – 624 p.
15. Abraham H.J. The state attorney general / H.J. Abraham, R.R. Benedetti // University of Pennsylvania law review. – 1969. – Vol. 117. – № 6. – P. 795–828.

Назар ХОЛОДНИЦЬКИЙ

ІСТОРІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛЬНИХ ПРОКУРАТУР ШТАТІВ США

Статтю присвячено окремим історико-правовим аспектам організації та діяльності генеральних прокуратур штатів у системі прокуратури США. Розкрито особливості становлення і розвитку інституту генеральної прокуратури штату в Огайо, Іллінойсі, Коннектикуті, Каліфорнії, Вашингтоні й інших. Визначено основні функції генерального прокурора штату. Досліджено правову природу та значення Національної асоціації генеральних прокурорів.

Ключові слова: штат; прокуратура; генеральний прокурор; Національна асоціація генеральних прокурорів; Сполучені Штати Америки.

Назар ХОЛОДНИЦЬКИЙ

ИСТОРИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЕНЕРАЛЬНЫХ ПРОКУРАТУР ШТАТОВ США

Статья посвящена отдельным историко-правовым аспектам организации и деятельности генеральных прокуратур штатов в системе прокуратуры США. Раскрыты особен-

ности становления и развития института генеральной прокуратуры штата в Огайо, Иллинойсе, Коннектикуте, Калифорнии, Вашингтоне и других. Определены основные функции генерального прокурора штата. Исследована правовая природа и значение Национальной ассоциации генеральных прокуроров.

Ключевые слова: штат; прокуратура; генеральный прокурор; Национальная ассоциация генеральных прокуроров; Соединенные Штаты Америки.

Nazar KHOLODNYTSKYI

HISTORY OF ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE ATTORNEY GENERAL'S OFFICES IN STATES OF THE USA

This article is devoted to some historic-legal aspects of the organization and activity of state attorney general's office in the prosecution system in the United States. The peculiarities of formation and development of the institution of the attorney general in Ohio, Illinois, Connecticut, California, Washington and other states are reviewed. The basic functions of the Attorney General are determined. The legal nature and importance of the National association general attorneys are researched .

Keywords: state; public prosecutor's office; attorney general; National association general attorneys; United States of America.

Іван САВКО,

старший прокурор відділу
процесуального керівництва
у кримінальних провадженнях
прокуратури Закарпатської області,
юрист 1 класу, здобувач
Закарпатського державного університету

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Криміногенні процеси у сфері державних закупівель – фактор, що перешкоджає економічному розвитку нашої держави. Незважаючи на відсутність об'єктивної інформації про реальний стан злочинності у зазначеній сфері, можна стверджувати, що відповідні зловживання є широкомасштабними, при цьому більшість таких злочинів не потрапляє до поля зору правоохоронних органів. Завдяки засобам масової інформації сьогодні мало кого дивують факти витрачання бюджетних коштів, на товари і послуги за цінами, що в рази перевищують їх реальну вартість, тож населення стає свідком того, як чиновники масово збагачуються, незаконно присвоюючи бюджетні кошти.

Правоохоронні органи систематично повідомляють про успіхи, пов'язані з протидією злочинності у сфері держзакупівель. Так, за період із січня до жовтня 2011 року за результатами проведених у цій сфері перевірок органами прокуратури порушено близько 300 кримінальних справ, внесено 1,2 тис. документів прокурорського реагування, за результатами розгляду яких до відповідальності притягнуто 848 службових осіб, у тому числі 67 – контролюючих органів, відшкодовано близько 700 тис. грн, заявлено 49 позовів на суму 6,8 млн грн [1]. За перше півріччя 2012 року порушено 184 кримінальні справи; за результатами контрольно-перевірочних заходів

у сфері державних закупівель до бюджету стягнуто майже 40 млн грн [2]. Однак наведені показники відображають лише незначну частину реальної кількості порушень, які мають місце у зазначеній вище сфері, а відшкодовані державі збитки порівняно із реально заподіяними зовсім незначні.

Потрібно зауважити, що замість того, аби здійснювати конкретні кроки, спрямовані на усунення причин та умов зловживань при держзакупівлях, держава породжує нові корупційні можливості і лише загострює ситуацію. Відомо, що через півроку після набрання чинності змінами до Закону України «Про здійснення державних закупівель» рівень публічності державних тендерів суттєво знизився, оскільки нове законодавство не зобов'язує оприлюднювати дані про ті з них, які проводяться власним коштом державних підприємств. За підрахунками експертів, що проводились за даними «Вісника держзакупівель», у тінь потрапила приблизно половина держзакупівель: якщо за січень–лютий 2012 року обсяги тендерів становили 133 млрд грн, то за аналогічний період 2013 року – 66 млрд грн [3]. Саме в цьому, на наше переконання, варто шукати основні проблеми. Тінізація державних закупівель означає необ'єктивність будь-яких офіційних даних, що стосуються успіхів у протидії відповідним порушенням.

В окресленому контексті доцільно розглянути існуючі та потенційні загрози і наслідки для нашої держави, пов'язані з масштабним розкраданням бюджетних коштів при здійсненні державних закупівель, наголосити на проблемах, які мають місце сьогодні і відіграватимуть негативну роль у найближчому майбутньому.

Сферу державних закупівель як об'єкт злочинного посягання аналізували в наукових працях такі дослідники: В.І. Василичук, Є.П. Гольцунов, В.В. Дараган, О.М. Джужа, Д.Г. Павлов, В.М. Попович, Л.П. Скалозуб, Ю.В. Скопирська, В.Р. Сливенко, Р.Л. Степанюк, В.В. Філіпов, А.О. Храмкін та інші. Водночас більшість авторів – економісти та криміналісти – спрямували свої дослідження на вирішення питань, що постають перед цими науками. Зважаючи на викладене, зауважимо, що значна кількість проблем, пов'язаних із ефективним запобіганням та протидією злочинності у зазначеній сфері, залишаються дискусійними й такими, що потребують подальшого вивчення.

У цій статті спробуємо проаналізувати загрози та наслідки для України, пов'язані із масштабними порушеннями при проведенні державних закупівель.

Здійснення державних закупівель – важливий напрям економічної діяльності органів державної влади, спрямований на забезпечення нормального функціонування держави, реалізацію її ключових функцій, задоволення державних та муніципальних потреб за рахунок бюджетних коштів. Роль державних закупівель суттєво зростає в умовах економічної кризи, оскільки значні кошти, що виділяються на підтримання економіки, розподіляються саме у виді державних замовлень. Держава сьогодні є одним із найбільш платоспроможних, а отже, й привабливих для багатьох підприємств замовників. На жаль, при здійсненні процедури державних закупівель чиновники, наділені від-

повідними повноваженнями, не завжди керуються винятково державними інтересами. Маючи можливість визначити найкращу пропозицію з кількох існуючих, вони інколи «призначають» переможцем торгів того, хто пообіцяв найбільші «комісійні» з угоди (так званий відкат).

З огляду на те, що держзакупівлі здійснюються за рахунок бюджетних коштів, тобто за гроші платників податків, протидія їх розкраданню є одним із найголовніших завдань, що повинні стояти перед правоохоронними органами. Попри це, засоби масової інформації переповнені повідомленнями про кричущі порушення у вказаній сфері; уже «традиційними» стали гучні викриття корумпованих чиновників у щотижневих телепрограмах «Тендер-news», на сайті «Наші гроші» тощо. Однак повідомлення в ЗМІ свідчать не про результативну протидію зазначеному явищу, а про безпорадність компетентних органів, відсутність їхнього реагування на факти порушень у сфері держзакупівель. Внаслідок нераціонального та неефективного витрачання бюджетних ресурсів при проведенні держзакупівель із порушеннями конкурсних засад при виборі постачальників певної продукції страждають національні інтереси, не реалізуються пріоритетні соціальні програми, неефективно функціонує соціально-економічна система держави в цілому.

У науковій літературі здійснено кілька спроб класифікації існуючих та потенційних загроз економічній безпеці внаслідок порушень при проведенні державних закупівель. Так, російський економіст Д.Г. Павлов класифікує їх як прямі і непрямі. До прямих загроз, на його думку, належать: реальне й потенційне вилучення з бюджету грошових коштів; низька ефективність використання бюджетних коштів; корупційні відносини серед учасників процесу державних закупівель; підрив економічної бази вітчизняної економіки; загроза зриву виконання національних

проектів; загроза нечесної конкуренції. До непрямих загроз належать: деформація системи державного управління; деградація чиновників; затримка в розвитку цивілізованих ринкових відносин; дискримінація добросовісних виробників; стримування розвитку малого бізнесу; розширення тіньових економічних відносин; криміналізація суспільства; зниження рівня довіри до держави та її авторитету [5, 55]. Аналогічну класифікацію подає у своїй дисертації Є.П. Гольцунов [5, 9, 59–60, 168–169]. На нашу думку, класифікація відповідних загроз на прямі та непрямі дещо умовна, оскільки вони тісно між собою пов'язані [6, 71], а у довгостроковій перспективі непрямі загрози можуть виявитись набагато важливішими і загрозовішими, ніж прямі. До того ж Д.Г. Павлов не зовсім виправдано змішує у своїй класифікації конкретні діяння та спричинювані ними наслідки, об'єднуючи їх під загальним поняттям «загрози економічній безпеці». Саме згадані цим дослідником корупційні відносини серед учасників держзакупівель призводять до розкрадання бюджетних коштів, низької ефективності їх використання, що, зрештою, має наслідком зниження рівня довіри до держави та її авторитету.

Більш вдалою і продуктивною, на наш погляд, є класифікація, запропонована директором Інституту державних закупівель Російської академії державної служби при Президентові Російської Федерації А.О. Храпкіним. Науковець керується тим, яких втрат зазнають держава і суспільство від корупції у зазначеній сфері. На його переконання, збитки держави та суспільства від корупційних дій у процесі розміщення державного замовлення можна класифікувати таким чином: 1) фінансові втрати – укладення угод на невідгідних для держави і суспільства фінансових умовах. Передусім це – завищення цін закуповуваної продукції порівняно з її ринковою вартістю, включення до умов державних контрактів передоплати за-

мість відстрочки платежу, відсутність можливих знижок, пільг тощо; 2) матеріальні втрати – завищення або зниження обсягу продукції порівняно з офіційно оформленою її кількістю; придбання товарів і послуг в особистих цілях та інтересах чиновників, а не для задоволення державних або муніципальних потреб; 3) якісні втрати – укладення угод з порушенням вимог технічних умов, зокрема таких: поставка товарів, виконання робіт або надання послуг неналежної якості; гірші умови гарантійного й післягарантійного обслуговування; недостатні вимоги щодо контролю якості виконання робіт і послуг; 4) інституційні втрати – погіршення інвестиційного клімату в країні, втрата довіри громадян до державних і муніципальних органів влади, держави в цілому, розхищення економічної і фінансової систем країни, порушення принципів вільної конкуренції; 5) соціальні втрати – лише часткове задоволення державою необхідних суспільних потреб, зниження соціальної ефективності витрат, яке у підсумку виражається у зменшенні соціальних гарантій населення [7, 45]. Цю класифікацію підтримали й інші дослідники окресленої проблеми [8, 49–50].

Отже, наслідки злочинності у сфері державних закупівель мають складну й розгалужену структуру, можуть проявлятися практично на всіх рівнях суспільного життя, що вкотре підтверджує особливу важливість протидії зазначеній злочинності.

Серед ключових економічних наслідків злочинності – зростання масштабів тіньової економіки, яка руйнує механізми ринкової конкуренції; зменшення податкових надходжень до бюджету та неефективне витрачання бюджетних коштів (втрата матеріальних ресурсів); зростання цін і тарифів (збільшення витрат суб'єктів господарювання, зокрема й корупційного характеру, перекладається на споживачів через підвищення цін і тарифів); втрата довіри учасників ринку до державної влади, її здатності

встановлювати чесні правила гри й дотримуватись їх; зростання рівня інфляції; погіршення інвестиційного клімату в державі через відлякування іноземних інвесторів тощо. Все це гальмує економічне зростання в Україні, перешкоджає її поступальному розвитку.

Очевидно, що широкомасштабна корупція при здійсненні держзакупівель ставить під сумнів якість і безпеку товарів та послуг, що закуповуються. Прикладів можна наводити багато, однак достатньо пригадати хоча б закупівлю Міністерством охорони здоров'я України неякісного інсуліну, виготовленого з дешевої китайської сировини, від якого пацієнти, хворі на цукровий діабет, сліпнули і навіть помирали [9]. Не секрет, що головна причина катастрофічного стану доріг в Україні – неефективне витрачання й розкрадання бюджетних коштів.

Варто наголосити на тому, що через нераціональне та неефективне витрачання бюджетних коштів, невиконання державою бюджетних зобов'язань загострюються соціальні проблеми, оскільки зростає прірва між переважною частиною населення України, яка змушена виживати, і тими, хто швидко збагачується, незаконно присвоюючи бюджетні кошти. У результаті катастрофічно падає довіра до влади, зростає відчуження між державою та суспільством. Через безкарність чиновництва, яке розкрадає бюджетні кошти, дискредитується право, у суспільній свідомості формується переконання про беззахисність громадян і перед злочинністю, і перед владою [10, 94].

Загалом можна стверджувати, що наслідком злочинності є загрозла національній безпеці. Як справедливо зазначає Ю.В. Скосирська, в результа-

ті широкомасштабних розкрадань бюджетних коштів, вчинюваних, зокрема, шляхом надання переваг у нечесній конкурентній боротьбі пов'язаним з корумпованими чиновниками підприємцям, відбувається зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення панування олігархічних угруповань [10, 86]. Очевидно, варто наголосити на втраті довіри до держави, катастрофічному падінні авторитету влади. За таких умов навряд чи йдеться про повну легітимність державної влади, не можна сподіватися на підтримку народом важливих реформ, що їх потрібно здійснювати фактично у всіх сферах. Ганебна резонансність злочинності й участь у ній високопоставлених чиновників негативно впливають на престиж України на міжнародній арені, гальмують цивілізаційне входження України до світового співтовариства. З огляду на це не викликає подиву позиція окремих дослідників, які доходять висновку, що деякі порушення під час тендерних процедур можливо кваліфікувати як державну зраду [11].

Отже, можна стверджувати, що злочинність у сфері державних закупівель призводить до надзвичайно негативних соціально-економічних наслідків. Тому запобігання та протидія злочинності має стати одним із ключових напрямів державної політики, що, у свою чергу, дасть можливість забезпечити ефективно витрачання бюджетних коштів. Водночас потрібно усунути недоліки чинного законодавства, забезпечити прозорість закупівельних процедур, рівний і конкурентний доступ усіх поставальників до державних замовлень, суворий контроль за процедурою проведення торгів.

Список використаних джерел:

1. Органами прокуратури проведено перевірки у сфері державних закупівель // Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=97943&fp=1161&s=print
2. За півроку ДПСУ порушила 184 кримінальні справи у сфері державних закупівель // Дебет-кредит: бухгалтерські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.dtkk.ua/ua/law/liability/19643>

3. Коротко про держзакупівлі // Український тиждень. – 2013. – № 10 (278). – С. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tuzhden.ua
4. Павлов Д.Г. Экономическая безопасность в сфере размещения заказов на поставки товаров для государственных нужд: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Павлов Д.Г. – СПб, 2006. – 162 с.
5. Гольцунов Е.П. Обеспечение экономической безопасности в сфере государственных закупок: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Гольцунов Е.П. – М., 2009. – 190 с.
6. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: моногр. / Попович В.М. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.
7. Храмкин А.А. Противодействие коррупции в госзакупках / А.А. Храмкин. – [2-е изд., доп.] – М.: Юриспруденция, 2011. – 152 с.
8. Тижина Э.Н. К вопросу о коррупции в государственных закупках / Э.Н. Тижина // Следователь. – 2012. – № 4. – С. 48–54.
9. Україніді сплунуть від неякісного інсуліну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/spetsproekti/groshi/ukrayinci-slipnut-vid-neyakisnogo-insulinu.html>
10. Скосырская Ю.В. Криминологические и уголовно-правовые меры борьбы с преступлениями коррупционной направленности, совершаемыми в сфере государственных закупок: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Скосырская Ю.В. – М., 2011. – 211 с.
11. Докійчук К. На шкоду собі й Україні. Деякі порушення в ході тендерних процедур можна кваліфікувати як державну зраду / Костянтин Докійчук // Закон і бізнес. – 2012. – № 50 (1089) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ua/pda/13292.html>

Іван САВКО

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Стаття присвячена кримінологічній характеристиці негативних наслідків злочинності у сфері державних закупівель. Наголошено, що наслідки цієї злочинності мають складну й розгалужену структуру, можуть проявлятися практично в усіх сферах суспільного життя, що підтверджує особливу важливість протидії злочинності у вказаній сфері.

Ключові слова: злочинність; корупція; державні закупівлі; негативні наслідки.

Іван САВКО

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕГАТИВНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРЕСТУПНОСТИ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Статья посвящена криминологической характеристике негативных последствий преступности в сфере государственных закупок. Подчеркивается, что последствия этой преступности имеют сложную и разветвленную структуру, могут проявляться практически во всех сферах общественной жизни, что подтверждает исключительную важность противодействия преступности в указанной сфере.

Ключевые слова: преступность; коррупция, государственные закупки; негативные последствия.

CRIMINOLOGICAL SPECIFICATION OF NEGATIVE CONSEQUENCES OF CRIMES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENTS

The article examines criminological specification of negative consequences of crimes in the field of public procurements. It is underlined that consequences of such crimes have complex and multibranch structure and can manifest themselves in different spheres of social life; these factors stress the particular importance of fighting criminality in the field.

Keywords: criminality; corruption; public procurement; negative consequences.

РЕЦЕНЗІЇ

Оксана КНИЖЕНКО,

начальник відділу досліджень
проблем протидії злочинності
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
радник юстиції,
доктор юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ЗАСАД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ*

Реформування системи кримінальної юстиції, що відбувається сьогодні в Україні, спонукає як практиків, так і теоретиків до пошуку її оптимальної моделі. Особливо актуальності зазначене питання набуває стосовно органів та установ виконання покарань з метою забезпечення додержання прав і свобод засуджених до позбавлення волі, досягнення їх ресоціалізації, підвищення ефективності профілактичної роботи тощо.

Зогляду на це необхідне запровадження ефективних заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчиняють злочини, а також створення дієвої системи органів нагляду та контролю за поведінкою засуджених. У процесі аналізу питання про створення національної моделі пробації важливо приділяти увагу як розробленню теорії концепції пробації, так і практичним проблемам реалізації цього напрямку реформування пенітенціарної системи України.

Пропозиції щодо запровадження пробації в Україні у науковій літературі почали з'являтися з 2003 року. Відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року

№ 311/2008, пробацію необхідно розглядати у двох аспектах – як вид покарання та як спеціальну службу.

Дискусії з приводу сутності пробації, її мети, завдань, ефективності точаться й досі. З урахуванням, зокрема, і зарубіжного досвіду інститут пробації в одних випадках визначається як вид покарання, в інших – як вид звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, окремі вчені, розглядаючи пробацію як вид покарання, який передбачає певні обмеження можливості реалізації засудженими своїх прав та свобод, установлення спеціального нагляду за їх поведінкою, зазначають, що вона має виражений каральний, виправний і превентивний зміст. Однак існує й протилежна думка: пробація – це умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання з поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд спеціальної посадової особи. З огляду на це суть пробації полягає у випробуванні особи, яка вчинила злочин, тобто з'ясуванні можливості (чи неможливості) її виправлення без застосування кримінального покарання. Примусові ж заходи, що застосовуються

* Богатирьова О.І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: моногр. / О.І. Богатирьова. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 368 с.

до особи, є лише засобами досягнення поставленої мети, а не власне пробацією. Існує і позиція, відповідно до якої пробацію слід розглядати як альтернативу покаранню із встановленням випробувального періоду та покладенням на особу виконання певних обов'язків. Тобто це своєрідний тест на здатність засудженого виправитися без відбування покарання, призначеного вироком суду. Наголошується, що під пробацією слід розуміти систему нагляду та допомоги засудженим у їх прагненні якомога швидше повернутися до повноцінного життя.

Запровадження пробації в Україні запропоновано у кількох проектах законів. Однак, зважаючи на низку об'єктивних чинників, цей інститут так і не було закріплено у законодавстві, зокрема кримінальному та кримінально-виконавчому. У юридичній літературі цілком слушно зауважено, що законотворцю відверто бракує знань у сфері пробації, а саме щодо історії розвитку пробації та причин, які обумовили суттєві трансформації концепції пробації в країнах Європи від кінця XIX століття.

Проаналізувавши наукові праці з проблем інституту пробації, констатуємо, що монографічне дослідження О.І. Богатирьової «Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні» є першим, у якому комплексно розроблено теоретико-прикладні, правові та методологічні засади впровадження пробації в Україні.

Імпонує обрана методологія дослідження, що дала змогу повно та всебічно розв'язати ті завдання, які поставила перед собою дослідниця. Так, О.І. Богатирьовою висвітлено соціально-правову складову інституту пробації, досліджено соціальні та правові передумови його виникнення не тільки в Україні, а й за її межами. Зокрема, проаналізовано законодавство близько 20 країн, що допомогло виявити сучасні тенденції розвитку цього інституту. Порівняльний аналіз зарубіжних систем пробації, а також її історико-правовий аналіз ста-

ли підґрунтям для розроблення власної концепції впровадження пробації в Україні.

Про ґрунтовне вивчення окресленої проблематики свідчить не тільки застосована методологія дослідження, а й обсяг опрацьованого матеріалу. Автором окрім національної доктрини вивчено зарубіжну літературу, проаналізовано законопроекти щодо запровадження пробації в Україні.

Правильне використання арсеналу наукових методів пізнання дало змогу О.І. Богатирьовій узагальнити проаналізований матеріал, а також одержати нові знання, які в цілому сприяють розробленню теоретико-прикладних засад впровадження пробації в Україні.

Зокрема, О.І. Богатирьова довела потребу впровадження зарубіжної моделі інституту пробації в Україні, зумовлену тим, що жоден існуючий в Україні кримінально-правовий інститут не вирішує завдань, покладених на неї. Автор аргументує можливість введення пробації в систему кримінальної юстиції України та створення спеціалізованої служби пробації, підвідомчої Міністерству юстиції України, на основі чинної системи кримінально-виконавчих інспекцій з одночасною оптимізацією й централізацією функцій органів державної влади, що належать до цієї сфери.

Цілком слушною є думка автора про те, що сьогодні створення служби пробації в Україні сприятиме досягненню важливих результатів, зокрема зниженню рівня рецидиву злочинності.

На підставі ґрунтового дослідження вказаної проблематики у монографії сформульовано авторське бачення не тільки впровадження системи пробації в Україні, а й реформування пенітенціарної системи в цілому, і це посилює загальне позитивне враження від роботи.

Поза сумнівом, ця праця є вагомим внеском у доктрину кримінального та кримінально-виконавчого права, може слугувати науковим підґрунтям для подальшого вдосконалення державної пенітенціарної політики.

Підготовлене монографічне дослідження «Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні» буде корисним не лише для тих, хто цікавиться проблемами кримінального та

кримінально-виконавчого права, а слугуватиме науковим підґрунтям для державотворців під час реформування системи правоохоронних органів у цілому і пенітенціарної системи зокрема.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ

Валентина ДЗЮНИК,

заступник начальника
відділу роботи з кадрами
прокуратури міста Києва,
старший радник юстиції

ВІДЛУННЯ АФГАНСЬКОЇ ВІЙНИ

(до Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав)

Щорічно 15 лютого відзначається День вшанування учасників бойових дій на території інших держав, який було введено Указом Президента України від 11 лютого 2004 року.

Це день пам'яті про всіх, хто пройшов дорогами війни.

У 1979–1989 роках полум'я Афганістану ніби й не торкалося України, воно пожирало афганські кишлаки та міста, душманів і мирних жителів, радянську техніку, солдатів і офіцерів. Воно майстерно роздувалося й поступово охопило інші регіони. Його гарячий подих відчувало дедалі більше країн.

За час існування СРСР війн, які іменували «гарячими точками», було немало. Наші воїни-інтернаціоналісти або під виглядом «визвольних походів», або у складі «обмеженого контингенту військ» у військовій формі, у штатському чи у формі «туземців» воювали у Північній Кореї, Лаосі, Алжирі, Афганістані, Ємені, В'єтнамі, Сирії, Камбоджі, Бангладеш, Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Нікарагуа, Гондурасі, Сальвадорі, Кубі, Болівії, Гренаді – усього більш ніж у 20 країнах світу.

Ціна такої допомоги – 700 мільярдів радянських рублів за 20 років. Але найдорожче, що ми заплатили, – це людські долі, адже не всі з так званих добровольців повернулися додому живими та здоро-

вими. Багатьом судилася доля «невідомого солдата» з безіменною могилою в африканських джунглях, пісках Сахари або горах Афгану.

Тривалий час усе, що стосувалося «гарячих точок», замовчувалося, і ніхто не знає достеменно, скільки наших солдатів і офіцерів полягло. Але вражають цифри, оприлюднені фінансовим управлінням Міністерства оборони СРСР за 1989 рік: 111 тисяч осіб отримували пенсії по інвалідності, і більшість із них – це ті, хто «нюхав порох» за кордоном, 239 тисяч осіб отримували пенсії у зв'язку із втратою годувальників – тих невідомих солдатів з безіменними могилами.

7 квітня 1988 року міністр оборони Радянського Союзу Д. Язов підписав директиву, в якій йшлося: «Виведення військ у разі підписання Женевських угод між Афганістаном та Пакистаном здійснити відповідно до затвердженого плану з 15 травня 1988 року до 15 лютого 1989 року в два етапи...»

На момент підписання Женевських домовленостей чисельність радянських військ в Афганістані становила 103 тисячі осіб. Виведення військ почалося відповідно до затвердженого графіка, поетапно й послідовно.

15 лютого 2014 року виповнюється 25 років від дня виведення радянських військ із Афганістану.

Начальник відділу забезпечення участі прокурорів в адміністративному судочинстві управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді прокуратури міста Києва, старший радник юстиції Смітюх В.Є.

Саме 15 лютого чверть століття тому з Афганістану було повністю виведено радянські війська, і в цей день вшановують воїнів-інтернаціоналістів.

По-різному склалися долі молодих солдатів та офіцерів, для яких війна стала сумною частиною життя. Іноді життєві шляхи ніби витинають складні візерунки, щоб нарешті люди зустрілися.

У прокуратурі міста Києва працюють два учасники війни в Афганістані: начальник відділу забезпечення участі прокурорів в адміністративному судочинстві управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді Василь Євдокимович Смітюх і начальник управління організації участі прокурорів у кримінальному провадженні в суді Геннадій Валентинович Демченко.

Начальник управління організації участі прокурорів у кримінальному провадженні в суді прокуратури міста Києва, старший радник юстиції Демченко Г.В.

В.Є. Смітюх дійсну строкову службу в збройних силах СРСР проходив у 1986–1988 роках. Спочатку – учбовий підрозділ на території Радянського Союзу, перепідготовка, далі – Афганістан. Призваний на службу 9 травня 1986 року з рідного краю – Волинської області.

Г.В. Демченко призваний до лав збройних сил СРСР 29 жовтня 1985 року. На час призову проживав у місті Кролевець Сумської області з батьками та працював слюсарем на арматурному заводі. Спочатку проходив службу на території України. У листопаді 1986 року був направлений для проходження подальшої служби до Республіки Афганістан, в апарат головного військового радника СРСР.

Обидва – і В.Є. Смітюх, і Г.В. Демченко – служили в одній військовій частині в

Кабулі, але у різний час, тому один одного не знали. Потім було навчання у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, але доля знову не зводила разом. І лише працюючи в органах прокуратури міста Києва, вони дізналися, що їх єднає не тільки сьогоденна служба на варті закону, а й минуле. Дотепер згадують колишніх бойових товаришів та офіцерів.

Відлуння афганської війни вони відчувають постійно, адже їх ратний подвиг щорічно вшановується прокурором міста Києва і Генеральним прокурором України.

Уряд також високо оцінив наших колег-афганців: Г.В. Демченко заохочений Грамотою воїну-інтернаціоналісту Президії Верховної Ради СРСР, ювілейною медаллю «70 років Збройним Силам СРСР», Почесною грамотою Кабінету Міністрів України; В.Є. Смітюх – медаллю «Воїну-інтернаціоналісту от благодарного афганского народа», медаллю «Ветеран-інтернаціоналіст», Почесною грамотою Кабінету Міністрів України – грамотою Прем'єр-міністра, відзнакою Міністерства оборони України «Знак пошани».

Відповідаючи на запитання, як участь у війні вплинула на свідомість молоді людини, наші колеги дають схожі відповіді: страждання чужого народу, раптові втрати товаришів вражають.

Є й те, про що вони не кажуть, але це очевидно: відбулася переоцінка основних життєвих цінностей. Афганці – мужні, на-

полегливі, цінують життя, бо бачили, як воно могло урватися, цінують оточення.

Цей досвід сформував В.Є. Смітюха та Г.В. Демченка як керівників. Колективи, очолені ними, вирізняються сталістю складу. Вони виховали чимало тих, ким можуть по праву пишатися.

За десять років, упродовж яких В.Є. Смітюх очолював прокуратури Святошинського та Солом'янського районів міста Києва, він сформував як фахівців цілу плеяду сьогоднішніх керівників органів столичної прокуратури. Начальник відділу роботи з кадрами Ю.М. Піцик, начальник управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді С.М. Тимченко – колишні старші слідчі прокуратури Святошинського району; начальник відділу захисту інтересів громадян та держави при виконанні судових рішень управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді С.М. Самолудченко, начальник відділу забезпечення участі прокурорів у господарському судочинстві управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді В.В. Ткаченко, заступник начальника цього відділу Т.М. Ткаченко, заступник начальника відділу нагляду за додержанням законів органами податкової міліції управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні О.М. Дроваль, прокурор Голосіївського району міста Києва Н.П. Константинов – колишні старші помічники та помічники прокурора цього району.

***Щиро вітаємо воїнів-інтернаціоналістів із Днем вшанування
учасників бойових дій на території інших держав.
Дякуємо їм за мужність та бажаємо
успіхів, сил і наснаги у професійній діяльності!***

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ,

що подаються для опублікування у фаховому журналі
«Вісник Національної академії прокуратури України»

1. ВИМОГИ ЩОДО ЗМІСТУ

1.1. Високий науковий рівень.

1.2. Відповідність структурних елементів статті вимогам постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, віднесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 року № 7-05/1 (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1. – С. 2.). Зокрема, наукова стаття має містити такі необхідні елементи:

а) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

б) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

в) формулювання цілей статті (постановка завдання);

г) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

ґ) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ЩОДО ОБСЯГУ

2.1. Загальний обсяг статті – назва статті, відомості про автора, текст статті, список використаних джерел, анотації (укр., рос., англ. мови), ключові слова (укр., рос., англ. мови) має бути 10–12 сторінок.

2.2. Загальний обсяг рецензії – до 5 сторінок. Обов'язково надсилається примірник монографії, навчального посібника чи іншого рецензованого видання.

3. ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ

3.1. Виконання українською мовою. Для іноземних авторів може бути зроблено винятки.

3.2. У паперовому та електронному варіантах наукової статті інформація подається у наведеній нижче послідовності.

3.2.1. Інформація про автора статті (ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання, посада) з вирівнюванням по правому краю.

3.2.2. Шифр за Універсальною десятиковою класифікацією (УДК).

3.2.3. Назва статті напівжирним шрифтом з вирівнюванням по центру.

3.2.4. Виклад тексту статті із дотриманням вимог щодо змісту.

3.2.5. Список використаних джерел.

3.2.6. Назва статті, анотація (2–4 речення) та ключові слова українською, російською і англійською мовами (3–5 слів). Ключове слово – це слово (словосполучення) із тексту статті, що несе смислове навантаження і відображає основний її зміст поза контекстом.

3.2.7. Зазначення структурного підрозділу вищого навчального закладу чи наукової установи, що надали рекомендацію до друку вказаних матеріалів, а також дати та номера протоколу, в якому закріплено це рішення.

3.2.8. Дата виконання роботи.

3.3. Ключова термінологія та основні положення статті по тексту можуть виділятися курсивом.

3.4. Бібліографічні посилання у тексті позначаються в квадратних дужках у порядку зростання.

3.5. Список використаних джерел подається в кінці тексту мірою згадування (без повторів). Оформлення списку використаних джерел здійснюється відповідно до форми 23, запровадженої наказами ВАК України від 29 травня 2007 року № 342, від 3 грудня 2007 року № 845, від 26 січня 2008 року № 63, від 3 березня 2008 року № 147, ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» і ДСТУ 3582-97 «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила».

3.6. При використанні виносок вони позначаються на зразок «*», розміщуються унизу сторінки і мають посторінкову нумерацію.

3.7. Текст повинен бути надрукований з вирівнюванням по ширині з відступом від лівого краю – 1,25 см; поля: верхнє, нижнє – 2 см, лівє – 3 см та правє – 1 см; шрифт: Times New Roman, розмір шрифту (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. У тексті не повинно бути переносів і макросів.

4. ВИМОГИ ЩОДО ПОДАННЯ

4.1. До друку надаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях.

4.2. Підписаний із зазначенням дати виконання роботи паперовий та електронний (CD, DVD, UFD) варіанти матеріалів.

4.3. Завірені належним чином (з необхідними підписами та печатками) документи:

а) до статей авторів, які мають ступінь кандидата наук, – рецензія доктора наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики статті;

б) до статей аспірантів, здобувачів, ад'юнктів – рекомендація до друку у формі вицягу з протоколу засідання кафедри (відділу) вищого навчального закладу (наукової установи) та рецензія доктора (кандидата) наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики статті;

в) до статей осіб, які в подальшому вступатимуть до аспірантури чи ад'юнктури, – рецензія доктора (кандидата) наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики статті.

4.4. Кольорове фото розміром 9x12 із роздільною здатністю не менш як 300 dpi подається в електронному вигляді у форматі jpg або tiff. Неякісні фото не приймаються.

4.5. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) необхідно подавати в електронному вигляді у форматах psd, tiff, ai, pdf, eps належної якості. Роздільна здатність не менш як 300 dpi, розмір зображення не менш як 1060x1410 pixel. Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел. У векторних форматах текст необхідно переводити у криві або додавати шрифти.

4.6. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

4.7. Таблиці виконуються у програмі MS Word в форматах rtf або doc.

4.8. Схеми подаються у векторному форматі (cdr, eps, pdf, ai).

4.9. Формули виконуються з використанням редактора формул MS Equation 3.0, Math Type.

4.10. Діаграми, графіки, схеми, формули не потрібно розміщати в окрему рамку або поверх тексту. Текст має бути зверху та знизу без використання обтікання.

4.11. Відповідно до пп. 2.9 п. 2 Порядку формування переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1111, обов'язковою умовою опублікування статті є

надання автором (співавторами) тексту статті англійською мовою із зазначенням прізвища, імені, посади, наукового ступеня, вченого звання та назви статті. Текст статті розміщується на веб-сторінці видання в авторській редакції.

4.12. Автор несе відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

4.13. Матеріали, подані з порушенням зазначених вимог, не публікуються, автору не повертаються.

4.14. Не гарантується публікація матеріалів, не пов'язаних із тематикою журналу.

4.15. Заявка такого змісту:

ЗАЯВКА

на розміщення статті у журналі «Вісник Національної академії прокуратури України»

Прізвище _____

Ім'я _____

По батькові _____

Місце роботи _____

Посада _____

Науковий ступінь _____

Вчене звання _____

Назва статті _____

Пропонована рубрика _____

Адреса електронної пошти
або телефони для контактів _____

Адреса (із поштовим індексом)
для надсилання авторського
примірника _____

Підтверджую своє бажання розмістити статтю у журналі «Вісник Національної академії прокуратури України». Погоджуюсь з усіма висунутими Редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення і порядку подання матеріалів.

Також надаю згоду на збір і використання моїх персональних даних з метою підготовки публікації до друку, їх розміщення у журналі «Вісник Національної академії прокуратури України» й мережі Інтернет, їх розповсюдження, а також інші дії, необхідні для функціонування видання.

«___» _____ 201__ р. (підпис)

ЩИРО СПОДІВАЄМОСЬ НА ПЛІДНУ СПІВПРАЦЮ!
Редакційна колегія

Редактори:
Світлана Барандич
Зоя Пономаренко
Тетяна Рябокiнь

Дизайн обкладинки
Ольга Демерлiй

Верстка
Сергiй Литвиненко

Формат 21x29,7 1/1.
Папiр офсетний. Друк цифровий
Ум. друк. арк. 14,78. Обл.-вид. арк. 10.
Наклад 1000 прим. Зам. № 0060

Виготовлення оригiнал-макета та друк
Видавничий центр
Нацiональної академiї прокуратури України
вул. Мельникова, 81-б, м. Киiв, 04050.

Пiдписано до друку
27.02.2014

Свiдоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавцiв, виготiвникiв i розповсюджувачiв
видавничої продукцiї
Серiя ДК №4001 вiд 10.03.2011.